

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(FRANSIZ DİLİ VE EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

VOLTAİRE'İN *ZADİG*, *MİCROMEGAS*, *CANDİDE* ADLI YAPITLARINDA
YOLCULUĞUN İŞLEVİ

Yüksek Lisans Tezi

Esra ŞAHBAZ

Ankara – 2011

T.C

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(FRANSIZ DİLİ VE EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

VOLTAİRE'İN *ZADİG*, *MİCROMEGAS*, *CANDİDE* ADLI YAPITLARINDA
YOLCULUĞUN İŞLEVİ

Yüksek Lisans Tezi

Esra ŞAHBAZ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Nedim KULA

Ankara – 2011

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(FRANSIZ DİLİ VE EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

VOLTAİRE'İN *ZADİG, MİCROMEGAS, CANDİDE* ADLI YAPITLARINDA
YOLCULUĞUN İŞLEVİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nedim KULA

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı:

İmzası:

Prof. Dr. Ayten ER (Başkan)

.....

Prof. Dr. Nedim KULA (Danışman)

.....

Doç. Dr. Nurmelek DEMİR

.....

Tez Sınav Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../2011)

Adı ve Soyadı

Esra ŞAHBAZ

Voltaire'in Zadig, Micromégas, Candide adlı yapıtlarında yolculuğun işlevi başlıklı tez çalışmam sırasında yardımlarını ve manevi desteğini benden esirgemeyen tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Nedim KULA'ya ve tüm Anabilim Dalı hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

VOLTAİRE'İN ZADİG, MICROMEGAS, CANDİDE ADLI YAPITLARINDA

YOLCULUĞUN İŞLEVİ

GİRİŞ 1-10

BİRİNCİ BÖLÜM: VOLTAİRE'DE YOLCULUK DÜŞÜNCESİNİ

OLUŞTURAN KAYNAKLAR

1.1.Kutsal Kitap 11-24

1.2.Binbir Gece Masalları 25-32

1.3.Gezginler 33-45

1.4.Yazarlar 46-66

İKİNCİ BÖLÜM: YOLCULUĞU GERÇEKLEŞTİREN KİŞİLER VE UZAMIN

ÖZELLİĞİ

2.1.Yolculuğun Ana Tema Olarak Kullanılma Gerekçesi 67-74

2.2.Kişiler 75-94

2.3. Uzam 95-118

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: YOLCULUĞUN KÖTÜLÜĞÜ YANSITMA İŞLEVİ

3.1.Karşıt Düşünürlerin Etkisi

3.1.a.Pascal 119-126

3.1.b.Descartes 127-133

3.1.c.Leibniz 134-140

3.1.d.Wolff 141-143

3.1.e.Pope 144-145

3.2.Benimsenen Düşünürlerin Oynadığı Rol

3.2.a.Newton 146-151

3.2.b.Locke.....	152-156
3.3.Kötülüğün Doğadaki Yüzü.....	157-159
3.3.a.Depremler.....	160-164
3.3.b.Fırtınalar.....	165-167
3.3.c.Veba.....	168-170
3.4.Kötülüğün İnsandaki Yüzü.....	171
3.4.a. Bağnazlık.....	172-176
3.4.b. Toplumsal Adaletsizlik.....	177-181
3.4.c. Hoşgörüsüzlük (Savaşlar, Kölelik).....	182-187

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: YOLCULUK BİTİMİNDE ULAŞILAN SONUCU

VURGULAMA BIÇIMI

4.1.Düşsel Dünyalar Yaratma.....	188-201
4.2.Yetkin, Bilge İnsanlarla Karşılaşma.....	202-217
4.3.Çalışma Eyleminin Önemi.....	218-235
SONUÇ	236-240

ÖZET.....

RESUME.....

KAYNAKÇA.....

GİRİŞ

Önce düşününüzde canlandırdığınız uzaklar vardır. Sonra sırlarını çözümleyeceğiniz uzaklar belirir. En sonunda da, sizi kendinize yabancılaştıran değiştirici, dönüştürücü, aşkın uzaklar çıkar ortaya. İşte, yolculuklar daha çok bu uzakları ve kendinizi bulmak için yapılır.

XVIII. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan Aydınlanma hareketinin amacı, aklın, bilginin öncülüğünde insanlara yol göstermek, geleneksel düşüncelerin karşısına ilerici düşünceyi çıkarmaktır. Aydınlanma, insanın düşünme ve sorgulamada, dine, geleneklere bağlılıktan kurtulup kendi aklı, deneyimi, yaşadıklarıyla önce kendi yaşamını sonra da diğer insanların yaşamını aydınlatma çabasıdır. Bu nedenle Aydınlanma dönemi “akıl çağı” olarak da adlandırılır. Bu dönemde, devlet, toplum, dinin ne olduğu üzerinde durulmuş, her soruya aklın ışığında yanıt bulunmaya çalışılmıştır. Dönemin yazarları, düşünürleri de, insanların korkularını gidermek, özgürlük düşüncesini yaymak, boş inançları, yaptırımları yıkmak için savaşım vermişlerdir. Bunlardan biri de Voltaire’dir.

Tez çalışmamıza geçmeden önce inceleyeceğimiz konuyu daha iyi özümsemek için Voltaire’in temel düşüncelerinden söz etmek yerinde olacaktır. XVIII. yüzyılın düşünce ve edebiyat dünyasına hâkim, evrensel zekâlarından biri olan Voltaire, yüzyılın ilk yarısında yazar ikinci yarısında ise düşünür olarak karşımıza çıkar. Onun en kuvvetli tarafı düşünce özgürlüğü ve insan hakları uğruna, her türlü baskıya,

bağnazlığa karşı verdiği savaşıdır. Hem yaşamında hem yapıtlarında bu savaşı sıkça görmek mümkündür. O, sürgün ve hapishane yaşamına, kilise ve yönetimin yapıtları üzerinde baskı uygulayarak düşünce özgürlüğünü kısıtlamasına karşı, gerçeğe ulaşmak ve aklın öncülüğünü kanıtlamak için verdiği bu savaşımdan vazgeçmemiştir.

Bu dönemin genel yapısı incelendiğinde, din, vicdan özgürlüğüne karşı direnen bağnaz din adamlarının çoğunlukta olduğu görülür. Din uğruna birçok insan haksız yere öldürülmüş ya da işkenceye uğramıştır. Farklılıklar kabul görmediği gibi saygı, hak, hukuktan söz etmek de pek mümkün değildir. Bu yaklaşımı Voltaire'in hemen hemen bütün yapıtlarında görmek olasıdır. O, toplumu yöneten kişilerin bilgili, duyarlı, aydın insanlar olması gerektiğini düşünür. Dinle devlet işlerinin, toplumsal işleyişin birbirine karışmasını sakıncalı bulur. Yapıtlarında ele aldığı kötülüğün nedenlerini de dinle bağdaştırır. Din adamlarının geleneksel düşüncelerle insanları kandırdığını, bu insanların akıllarını kullanmadan hareket etmelerinden dolayı felaketlerin peşlerini bırakmadığına dikkat çeker. Voltaire'in aydınlanma dönemine damgasını vurmasının en önemli nedenlerinden biri, var olan düzene karşı gelip, töreyi, ahlâkı geleneksel kurallar üzerine değil, sadece akıl üzerine kurma isteğidir. Her türlü baskıya rağmen, akıl yoluyla insanların doğruya, mutluluğa ulaşabileceğini savunur.

Çok küçük yaşlardan itibaren yaşamını hapislerde, sürgünlerde geçiren Voltaire, yaşadıklarının ardından özgürlük ve hoşgörü anlayışını daha da sorgulamaya, haksızlıklara savaş açmaya başlar. Bu savaşında zafer kazanmak, kendini daha iyi

yetiştirmek için İngiltere'ye gider. Özgürlüğün, hoşgörünün bulunduğu İngiltere'de Voltaire, Locke, Swift, Newton'ı okur, onların düşüncelerinden, öğretilerinden etkilenir.

Hiçbir dinin bir diğlerinden üstün olmadığını belirterek, "deizmi" savunur. İnsanın mutluluğa ulaşması için gerekli olan düzenin ilkelerini açıklamak isteyen Voltaire, yozlaşan Fransa'yı eleştirmek için Doğu toplumlarını kullanır. Doğu ile ilgili bilgileri ise, yolculuklar yaparak değil, kendinden önceki yüzyıllarda yaşamış, doğuya gitmiş Tavernier, Tournefort, Thévenot, Chardin gibi gezginlerin seyahatnamelerini okuyarak edinir. Bunun yanı sıra yolculuğu konu almış pek çok yazardan ve yapıtlarından esinlenir. Bunların içinde en önemlileri, *Binbir Gece Masalları*, *Güiver'in Serüvenleri*, *İran Mektupları*, *Gargantua*, *Ütopya* gibi yolculuğun konu edildiğı yapıtlardır.

Voltaire, yapıtlarında aklın, hoşgörünün, erdemin önemini vurgulamakla beraber, bağınazlığı acımasızca eleştirir. İyiliklerin de kötülüklerin de insandan kaynaklandığını savunur. İnsanların birbirine hoşgörüsüz, acımasız, zorba davranmalarından yola çıkarak, bu davranışlara bağılı olarak oluşan ahlâki, dini, siyasi anlayışın yanlışlığını yapıtlarında alaycı bir şekilde dile getirir. Akıl yoluyla olayların temeline inildiğı zaman insanların gerçekleri görebileceğini düşünür. Mutluluğa giden yolun insan aklından geçtiğini, bireylerin ancak akıllarını kullanarak özgür, mutlu olacaklarını dolaylı olarak anlatır. Onun savaşını insan hakları, düşünce özgürlüğü, dini ve siyasi özgürlük adınadır. Bütün savaşlarını

yolculuğu kullanarak dile getirmek isteyen Voltaire'in, modern toplumlarda da benimsenen düşünceleri, yaklaşımları pek çok insan için öğretici nitelik taşır.

Bu çalışmada inceleyeceğimiz söz konusu yapıtlardan, *Zadig*, *Micromégas*, *Candide* felsefi öykünün ilk örneklerinden biri olarak kabul edilir. Doğu'yu konu alan olaylara yer vermeleri onları ilgi çekici kılar. Voltaire, dönemin Fransız toplumuna duygu ve düşüncelerini yaymak için doğuyu kullanır. Aslında ortaya koyduğu olaylar sadece kendi toplumuna özgü sorunlar değil, tüm insanlığın evrensel sorunlarıdır. Bilinçli yaşamının, haksızlıklara karşı durmanın her zaman, her toplum için geçerli olduğunu vurgulayan Voltaire, bu düşüncelerini doğu masalları aracılığıyla anlatarak insanların kendinden yansımalar bulmasını amaçlar.

Voltaire'in alinyazısıyla ilgili görüşlerini ortaya koyduğu *Zadig*, Fırat Nehri kıyısında Babil'de yaşayan bilge Zadig'in öyküsüdür. Voltaire bu yapıtında yolculuk uzamı olarak Doğu'yu seçer. Haksızlığa uğrayan, ihaneti gören, bilgeliğinden dolayı her türlü sıkıntıyı çeken, sadece mutluluğu arayan Zadig, sık sık yolculuğa çıkar. Zıtlıklar üzerine kurulu Zerdüşt felsefesini benimseyerek hareket eder. Bilge kahraman gittiği her yerde dini bağnazlığın, toplumsal kargaşanın çarkına düşer. Sürgün edilir, köle olarak satılır, bilgeliği sayesinde var olan kötü durumdan kurtulur fakat başka kötülöklere yelken açtığıının farkına varmaz. Yaşadığı bu kötölükler onu gerçek bilgiğe ulaştırır. Kraliçe Astarte'ye aşık olur, kralın kıskançlığı yüzünden kaçmak zorunda kalır. Mısır'a gelir, köle olur, sonra dinsel bağnazlığa karşı savaşım vermek zorunda kalır. En sonunda Babil'e döner, kral olur. Kraliçe'yle evlenir. Öykü mutlu sonla biter. Derin düşünmeksizin, dünyada olup bitene boyun eğmenin

mutluluğa ulaşmak için en etkili yol olduğu iletisini veren yapıtın sonunda mutluluğa kavuşan bir kahraman anlatılır.

İnceleyeceğimiz ikinci yapıt ise *Micromégas*'dır. Düşsel yolculuğun, olayların yer aldığı bu kitapta dev Siriuslu Micromégas ile ona göre cüce konumda bulunan Satürnlü'nün yolculukları anlatılır. Yolculuk, Micromégas'ya bazı şaşırtıcı dersler verir. Özellikle de dünyada yaşayan insanların aptallığıyla ilgili. Felsefeye, deneysel çıkarımlara, beyinsel birikime dayalı bu yapıtın temel amacı iyiyi kötüyü ayırt etmektir. Micromégas sadece yolculuk eder, gözlemler, düşünür. Genelde başkalarının küstahlıkları onu şaşırtır. Tanık olduğu olayları felsefi açıdan okuyucuya aktarır. Öykünün geneli iyimser olsa da susturulmuş bir karanlık yüz hep vardır. Temelde insan ırkının kötü olduğu vurgulanır. Çünkü insanlar iyi yönlerini göz ardı edip, sürekli birbirleriyle kavga halinde olmayı yeğlerler. “Kötülük yapma şansı günde yüz kere iyilik yapma şansı yılda bir kere doğar” düşüncesiyle hareket eden Micromégas için mutluluk ulaşılmazdır. Voltaire bu yapıtta, düşsel kahramanlar aracılığıyla insanların doğada yaşayan böceklerden farksız olmadığı sonucuna varır.

Son yapıtımız *Candide* ise, “ varolan dünyaların en iyisinde yaşıyoruz” diyen Leibniz'in iyimserlik düşüncesine karşı çıkmak amacıyla yazılmıştır. Gençlik yıllarında iyimser olan Voltaire, bu kitapta Alman düşünür Leibniz'in iyimserlik düşüncesine karşı çıkar. Madem var olan dünyaların en iyisinde yaşıyoruz, niçin yeryüzünde kötülük var, neden insanlar birbirlerini öldürüyor gibi felsefenin temel sorunları arasında yer alan konuları irdeler. Bu sorular üzerinde derinlemesine düşündükçe zulüm, işkence, haksızlık gibi insanın başına gelebilecek felaketler daha

da ilgisini çeker. Onun iyimserlik inancını kaybetmesindeki en büyük nedenlerden biri de Lizbon'da ve Kuzey Afrika'da meydana gelen depremdir. Pek çok insanın ölümüne, yaralanmasına neden olan bu deprem, onu, dini daha da sorgulamaya sürükler. Özellikle yıkımın ermişler için yapılacak olan ayin günü gerçekleşmesi, onun dine olan inancını kaybetmesinde etkili olur. Ayrıca bu olay Voltaire'in dikkatini güçlü bir biçimde kötülük sorunu üzerine çeker. Kötülük sorunu onun yapıtlarının ana çerçevesini oluşturur. Akıl ve hoşgörünün gerekliliğini vurgulamak için alaycı bir sorgulamaya yönelir. Bu sorgulamanın çıkış noktası, kötülükler ve bu kötülüklerin nedenleri sonuçlarıdır. Ona göre, insanın başına gelen kötülükler, Tanrı'nın sınaması ya da alinyazısı değil, insanın anlayışı ve davranışından kaynaklıdır. İnsanın, yarattığı olumsuzlukların ve acıların nedeni olarak Tanrı'yı görmesi, onun bilgisizliğinin, bencilliğinin göstergesidir.

Onun alaycı yaklaşımı, gerçekte gerçek olmayan, olanla olması gereken arasında karşılaştırma yapma olanağı verir. Voltaire'in yapıtlarında, iyilikle kötülüğün, hoşgörüyle bağnazlığın, mutlulukla mutsuzluğun bitmeyen çekişmesi görülür.

Ona göre kötülük, Hıristiyan teolojisinde kazandığı anlamıyla ele alınmamalıdır. Hele bir insanın kötü doğduğu ve başlangıçta kötü olduğu düşüncesi daha yanlıştır. Asıl incelenmesi gereken, sosyal yaşamdaki kötülüklerdir. O yine de evrende oluşan kötülüklerin, Tanrı'nın var olmadığına dayanak olarak kullanılmasına karşıdır. Kötülükler vardır, ancak bunlar düzenli evren içerisinde çok az bir yer kapsar. İnsanlar yaşamlarını mutlu ve düzenli kılarlarsa kötülüğün ancak o zaman ortadan kalkması olasıdır.

Leibniz'i simgeleyen bilge Pangloss ile Newton'un düşüncelerini benimseyen bilge Martin arasında geçen iyimserlik- kötümserlik çatışmasının yaşandığı *Candide*, her türlü kötülüğün gözler önüne serildiği, insanı felsefi sorgulamalara sürükleyen bir yapıttır. Voltaire'in yapıtlarında temel karakter özelliği olan mutluluk arayışı bu kitapta çok sık karşımıza çıkar. Yolculuklarında deprem, fırtına, veba gibi doğadan; savaş, sürgün, toplumsal adaletsizlik gibi insandan kaynaklanan her türlü kötülükle karşılaşır. "Herkes kendi bahçesini eksin" cümlesiyle sonlanan yapıtta *Candide* mutluluğu, İstanbul'da karşılaştığı bir Türk bilge sayesinde bulur.

Onun için hoşgörülü olmak doğanın ilk prensibidir ve özellikle dinsel inançlar ve önyargılar dolayısıyla birbirine zarar veren insanlar hoşgörülü olurlarsa ne kadar farklı düşünürlerse düşünsünler, hangi dine inanırlarsa inansınlar mutlu bir şekilde bir arada yaşayabilirler. Hoşgörülü tavır içerisinde en önemli yeri dinsel hoşgörüye verdiği söylenebilir. Bir ülkenin düzenli, mutlu ve gönenç içerisinde olması buna bağlıdır. Çünkü dinsel hoşgörü beraberinde diğer hoşgörüleri de getirmektedir. Dinsel hoşgörüye bağlı kalan kişiler, diğer insanlar tarafından sevilen, toplumun huzuru ve düzeni için uğraşan kişilerdir. Voltaire, bu aydın, erdemli, hümanist insanların toplumu düzene sokacak kişiler olduğuna inanır.

Voltaire'in Zadig, Micromégas, Candide Adlı Yapıtlarında Yolculuğun İşlevi adlı çalışmamızda konumuzu dört bölümde inceleyeceğiz. Birinci bölümde, *Kutsal Kitap, Binbir Gece Masalları*, gezginler ve yazarlardan yola çıkarak, Voltaire'de yolculuk düşüncesinin nasıl oluştuğuna değineceğiz. Bazen gerçek, bazen düşsel

yolculukları konu alan bu kaynakları ayrıntılarıyla ele alıp; gezginlerin, yazarların yolculuğu araç olarak kullanma nedenlerinden, arayışlarından, başlarına gelen olaylardan söz edeceğiz. Voltaire'le benzer ya da farklı olan taraflarını vurgulamaya çalışacağız. Kendinden önce yaşamış gezginlerin özellikle Doğu yolculuklarında kaleme aldıkları seyahatnamelerin Voltaire'e nasıl yol gösterdiğine tanıklık edecek, Voltaire'de yolculuk düşüncesinin oluşmasında etkili olan ünlü yazarların yolculuğu konu aldıkları tanınmış yapıtlarını ele alacağız.

İkinci bölümde, yolculuğu gerçekleştiren kişilerden, gidilen uzamlardan söz edeceğiz. Yolculuğun edebiyattaki, felsefedeki önemine değinerek, eski tarihlerden beri insanların neden yolculuk yaptıklarını, Voltaire'in yapıtlarında yolculuğu neden ana tema olarak seçtiğini irdelleyeceğiz. Ayrıca sadece yapıtlarında değil, gerçek yaşamında da neden hep yolculuk yaptığını açıklamalar getirip; onu bu gezgin hayata sürükleyen nedenlerden söz ederek, yapıtlarındaki kahramanlarla yeri geldiğinde benzerlikler kurmaya çalışacağız. Ayrıca söz konusu yapıtların kahramanlarını, yolculuk uzamlarını, başlarından geçen olayları sunarak, karşılaştıkları kötülükleri, Voltaire'in yaşamında karşılaştığı kötülüklerle bağdaştıracacağız.

Üçüncü bölümde konuyu biraz daha felsefi yönden ele alıp yolculuğun kötülüğü nasıl yansıttığına tanık olacağız. Aklına takılan sorularla ilgili pek çok araştırma, yolculuk yapan Voltaire, düşüncelerini oluşturma aşamasında çok sayıda düşünürü incelemiştir. Bunlardan Pascal, Descartes, Leibniz, Wolf ve Pope karşıt görüşlü olduğu düşünürler arasında yer alırken, Newton ile Locke ise düşüncelerini

benimsediği düşünürler arasındadır. Özgürlük, bilim ülkesi olarak değerlendirdiği İngiltere yolculuğunda, bu düşünürleri inceleme olanağını bulan Voltaire'in, gerçekleri kalbimizin sesini dinleyerek bulabileceğimizi söyleyen Pascal'ı, kuşkuculuğu savunan Descartes'ı, var olan dünyaların en iyisinde yaşıdığımızı söyleyerek iyimserliği benimseyen Leibniz'i ve onun izinden giden Wolf ile Pope'un düşüncelerini nasıl eleştirdiğini, ters düştüğu noktaları örneklerle sergilemeye çalışacağız. Bunun yanı sıra bağnazlığu eleştiren, yeni düşünce yapılarıyla, gelenekselleşmiş kuralları yadsıyan, aklın, bilimin, özgürlüğün önceliğini savunan İngiliz düşünürler Newton ile Locke'un, Voltaire'e esin kaynağu olan ilerici görüşleri üzerinde duracağız. Yolculuklar aracılığuyla, depremler, fırtınalar, veba gibi doğadan gelen kötülüklerle, bağnazlık, toplumsal adaletsizlik, hoşgörüsüzlük gibi insandan kaynaklanan kötülüklerin nedenlerine ve sonuçlarına yer vereceğiz. Birçok düşünür, yazar için inceleme konusu olan kötülük sorununu, farklı kaynaklardan alıntılar vererek, söz konusu yapıtlarımızdaki kötülüklerle bağdaştırmaya çalışacağız. Voltaire'in yaşamında da tanık olduğu bu kötülükleri, dinî, felsefi yönden ele alarak, hem Voltaire'in hem de diğer düşünürlerin bu yöndeki düşüncelerine yer vereceğiz.

Son bölümde ise, yolculuk bitiminde ulaşılan sonucu vurgulama biçimine değineceğiz. Voltaire, olmasını istediği, düşlediği ideal toplumla var olan toplum arasında çok fark olduğunu, yolculukları sonunda sadece kendi toplumunun değil yeryüzünde bütün toplumların bilinçsizliğini vurgular. Gerçeklikten uzak düşsel dünyalar aracılığuyla insanların ilgisini çekmek, aslında mutluluğun insanın kendi elinde olduğunu vurgulamak ister.

Aklın, bilimin öncü savunucusu işlevini üstlenen Voltaire, yapıtlarında, yolculukları boyunca kötülüklerle, felaketlerle karşılaşan kahramanlarının karşısına bilge insanlar çıkartarak onlara yol gösterir. Yaşamı boyunca iyilik- kötülük tartışmasının içinde yer alan Voltaire, yapıtlarının sonunda, kendi düşüncelerini dile getiren bilgiler aracılığıyla kahramanlarına mutluluğu elde etmenin yollarını öğretir. Yaşamları boyunca pek çok kötülükle karşılaşmış, görmüş geçirmiş diye nitelendirebileceğimiz bu akıl sahibi bilgilerle, kahramanların arasında geçen konuşmaları yapıtlardan örnekler vererek sergilemeye çalışacağız.

Candide'in sonunda karşımıza çıkan Türk bilgenin mutluluk için önerdiği çalışma eyleminin önemine değinip, çalışmanın insanda nasıl etkiler yarattığının yanı sıra çalışmamanın neden olduğu kötü sonuçlara da çalışmamızda yer vereceğiz. “Herkes kendi bahçesini eksin” tümcesine bağlı kalarak, üretken insanın maddi, manevi erişebileceği olgunluktan, mutluluktan söz ederek, kötülüğün nasıl susturulduğunu açıklamaya çalışacağız.

Bu sınırlı çalışma, Voltaire gibi büyük bir yazarı, düşünürü bütün yönleriyle tanımak için yeterli değildir. Amacımız, sadece XVIII. yüzyıla damgasını vurmuş bu yüce kişiyi anlamak, düşüncelerine ışık tutmaya yardımcı olmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM: VOLTAİRE'DE YOLCULUK DÜŞÜNCESİNİ OLUŞTURAN KAYNAKLAR

Eski çağlardan beri insanlar için yolculuk, yaşadığı toplumdan uzaklaşmak artık o toplumun yabancıları olmak demektir. Yolculuk, bilinmeyene doğru ilerlemek, kaosu ortasına atılmaktır. Amaç gerek duyulan yeniliği elde etmektir. Amaca ulaşmak uğruna verilen savaşımın, yaşanan sayısız tehlikelerin insanı olmak istediği biçime sokacağı varsayılırdı.

İnsanlar çeşitli nedenlerle yolculuğa çıkar. Doğaları gereği her şeyi öğrenmek, yeniliklerle karşılaşmak, kendinden başkasını tanımak amacıyla yüzyıllar boyu, bireysel ya da toplu yolculuk yapmışlardır. Rönesans'la birlikte ortaya çıkan yeni insan tipi, var olan ekonomik ve toplumsal sınıfın sınırlarının dışına çıkmanın arayışı içine girmiştir. İnsanın parçalanmışlığını, bu parçalanmışlıkta kendisini bulma isteğini en iyi anlatan ise yolculuk teması olmuştur. Özellikle XVIII. yüzyıl romantiklerinin yolculuğu bir kaçış olarak görmeleri rastlantı değildir. Fatih Tepebaşı'nın vurguladığı gibi:

“(...)Hem tarihsel hem de sosyoekonomik koşullar, hem de yeni şekillenen düşünceler yazarları böyle bir iklime hazırlar: Toplumsal gerçekliği ya öylesine benimseme ya da ona eleştirel tavır alma, başka bir ifadeyle görmezden gelerek ondan kaçmaya çalışma duygusu ile gerçeklerin

karşısında dimdik durarak bunları bir şekilde açıkça ifade etme duygusu. İkilemden çıkış yolu olarak genelde kaçışa sığınılır. Kaçış özelemlere bürünülerek ifade edilir: Geçmiş, uzak diyarlar ve doğa bunlardan bazılarıdır.”¹

1.1.KUTSAL KİTAP

Yahudilerin ve Hıristiyanların dini, sosyal yaşantılarının oluşumunda etkili rol oynayan, oynamaya da devam eden *Kutsal Kitap*, yaklaşık on beş asırdan fazla bir zaman diliminde, kırk kişiden fazla yazar tarafından kaleme alınmıştır. *Kutsal Kitap*, tarihsel olaylar, kutsal şiirler, peygamberlik yazılarından oluşan kitapçıkların toplanmasıyla meydana gelmiştir. F.F. Bruce konuyla ilgili şöyle der:

“Kutsal Kitap’ı sadece bir antoloji olarak göremeyiz, her bir parçasını birbirine bağlayan bir birlik mevcuttur. Antolojiler, antolojistler tarafından bir araya getirilir, ancak hiçbir antolojist Kutsal Kitap’ı bir araya getirmemiştir.”²

İnsanlar *Kutsal Kitap’ı*, Tanrı tarafından gönderilmiş ve insanlar tarafından kutsanmış bir eser olarak görür. Anlatılan olayların gerçekliğine, doğruluğuna inanır. Tartışılmaz, sorgulanamaz üstünlüğü asırlar boyunca devam eder. *Kutsal Kitap’ın* gerçekleri yansıtıp yansıtmadığı daha sonraları pek çok araştırmacı, yazar için

¹ FatihTepebaşılı, *Alman Edebiyatı’nda Romantik bir Yolculuk*, Edebiyat Yazıları, Hece Yayınları, Ankara, 2005, s. 106

² F.F. Bruce, *The Canon of Scripture*, InterVarsity Press, U.S.A., 1988, s. 89

gündem konusu olmuştur. Özellikle XIV. yüzyıldan itibaren Batı’da aklın, bilimin ışığında oluşan düşünce sistemi *Kutsal Kitap*’ı da etkiler. İnsanların doğruluğundan şüphe etmeksizin inandığı *Kutsal Kitap*, gerçekliği, güvenilirliği açısından araştırma konusu olmuştur. Aklın kabul etmediği olaylar eleştirilmiş, bunların gerçek dışı olaylar olduğu iddia edilmiştir.

Bu dönemde aydınlar aklın kabul ettiği bir din anlayışında olmuşlardır. Buna sahip olmak için de hoşgörülü olmayı şart koşarlar. Tanrı’yı kabul etmekle beraber geleneksel yaklaşımların, dogmatik düşüncelerin dışına çıkmak gerektiğini savunurlar. Ahmet Cevizci, dönemin dini yapısıyla ilgili şunu söyler:

“Aklın egemen olduğu Aydınlanma Çağı’nda deizm, doğal teoloji ve rasyonel bir ahlakın, dinin tek mümkün içeriğini oluşturduğunu ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Aydınlanmanın deist düşünürleri, sadece akılla temellendirilebilen bir Tanrı’nın varlığına inanmışlardır.³”

Aydınlanmanın amacı boş inançları yıkmak, insanların akıl öncülüğünde gerçeklere ulaşmasını sağlamaktır. Akla uygun olmayan sorulara yanıt bulmaktır. Aklın kalesi olarak değerlendirilen Voltaire, dine karşı başkaldırısını şu sözlerle anlatır:

“Çağımızda, Luther ile Calvin’in yaptıklarından

³ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 255-256

**çoğunu yaptım, Hıristiyanlığı kurmaya on iki adamın
yettiğini durup durup dinlemekten usandım. Onu
yıkmak için bir kişinin yeteceğini inanılması göstermek
isterdim.”⁴**

Feodaliteye, kiliseye karşı çıkan Voltaire’in gerçekte başkaldırısı, insanları sömürdüğüne inandığı dine ve sorgulanmaksızın istenen kutsal metinlerin saçmalığıdır. Her ne kadar dine karşı olsa da, Rönesans ve Reform hareketleriyle beraber gelen Aydınlanma hareketine bağlı olarak yazarlar, düşünürler tarafından tartışılmaya, sorgulanmaya başlanan *Kutsal Kitap*, yolculuklara, göç olaylarına sıkça yer vermesiyle, bu süreçte yaşanan sıkıntıları, toplumun başına gelen felaketleri dile getirmesiyle Voltaire için önemli bir çıkış kaynağı olmuştur. Yapıtlarında kahramanlarının yolculukları boyunca karşılaştıkları kötülüklerle *Kutsal Kitap*’ta anlatılan yolculuk felaketleri birebir örtüşmese de yolculuk süresince yaşanan kötülükler düşünüldüğünde benzerlik gösterir. *Felsefe Sözlüğü*’nde “İbrahim” başlığı altında söyledikleri oldukça ilginçtir:

**“(…)Bu çömlekçi oğlunun yolu, izi olmayan çöllerden
geçip oradan dört yüz fersah uzakta, tropika altındaki
Mekke şehrini kurmaya gitmesi hiç de akla yakın bir şey
değildir. (...) Mezopotamya’yı terk ettiği zaman,
İbrahim’in gene Tekvin’e göre, yüz otuz beş yaşında
olduğu meydandadır. Kalkmış putatapar denilen bir**

⁴ Voltaire, *Seçmeler*, Çev.: Salahaddin Küçük, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975, s. 76

memleketten, Filistin’de, Şekem denen putatapar bir başka memlekete gitmiş. Acaba niçin gitmiş? Şekem gibi kısır, taşlık, bu kadar uzak bir ülke için Fırat’ın bereketli kıyılarını acaba neden bırakmış? Kalde dili herhalde Şekem’de konuşulan dilden bambaşka bir dildi, orası bir ticaret şehri de değildi; Kalde, Şekem’den yüz fersahtan fazla uzaktadır; oraya varmak için çöller aşmak lazım; ama Tanrı bu geziyi yapmasını buyurmuş, ona, kendinden yüzyıllarca sonra, torunlarının oturacakları toprakları göstermek istemiş. Doğrusu böyle bir gezinin sebeplerini insan kafası zor alıyor. Bu küçük, dağlık Şekem ülkesine varmasıyla açlık yüzünden oradan ayrılması bir olmuş. (...)⁵

Hız. İbrahim’in karısıyla çıktığı yolculuğun dışında, sonradan Tanrı tarafından İbrahim ismini alan Avram’ın yine Tanrı’nın isteği üzerine Mezopotamya’dan çıkıp Harran’a yaptığı göç *Kutsal Kitap*’ta anlatılan yolculuk örneğidir:

“Rab, Avram’a şöyle dedi: Ülkeni, aileni ve babanın evini bırak ve sana göstereceğim ülkeye git. Senden büyük bir ulus yapacağım, seni kutsayacağım ve adını ulu kılacağım. Sen bir hayır dua kaynağı olacaksın. Seni kutsayanları kutsayacağım ve sana lanet edenlere lanet

⁵ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü I*, Çev.: Lütfi Ay, M. E. B., İstanbul, 1943, s. 6-7

**edeceğim. Yeryüzünün tüm ulusları seninle kendilerini
kutlu kılacaklardır.”⁶**

Hz. Lut’la beraber Kenan ülkesine gitmek üzere yola çıkan Hz. İbrahim çeşitli yerlerde konakladıktan sonra Negeve gelirler. Ülkede büyük bir kıtlık olmasından dolayı Mısır’a inerler. Hz. İbrahim ‘in ve Hz. Lut’un zenginlikleri aynı ülkede yaşamalarını engeller. Ülke beraber oturmaları için yetersizdir. Bunun üzerine Hz. Lut Şeria Ovası’na göç eder. Hz. İbrahim, Hz. Lut’a şöyle der:

**“Benimle senin aranda, benim çobanlarımla senin
çobanların arasında kavga olmasın; çünkü biz kardeşiz!
Bütün ülke önünde değil mi? Benden ayrıl, sen sola
gidersen, ben sağa gideceğim; sen sağa gidersen, ben sola
gideceğim.”⁷**

Hz. Musa’nın kardeşi Firavun’un İsrailileri zorla, zulmederek çalıştırmasından dolayı halkın yaşadıkları ülkeden kaçma isteği, Hz. Musa’nın da bu duruma tepkisiz kalmamak, halkını esaretten kurtarmak amacıyla onları Mısır’dan çıkarmak için verdiği savaşım *Kutsal Kitap*’ta ki yolculuk temasıyla ilişkilendirildiğinde akla gelen ilk örneklerdendir. *Tevrat*’ta bu zulüm şu tümcelerle anlatılır:

**“Mısır’lılar Yahudileri köle gibi kullanmaktadırlar. Bu
nedenle onların Mısır’da kalmalarını istemektelerdir.**

⁶ *Kitab-ı Mukaddes*, Yaratılış Bap 12, Ohan Matbaacılık, İstanbul, 2000, s. 17

⁷ A.g.y., Yaratılış 13, s. 18

Fakat onların fazla çoğalmalarını arzu etmezler. Yahudilerin sayıları çok artınca, bütün Yahudi çocuklarını öldürmeye karar verirler. Bu çocuklardan biri olan Musa, bir Mısır'lı kadın tarafından kurtarılır; bu kadın kralın kızıdır. Musa Kralın kendi oğluymuş gibi, onun evinde büyür. Bir gün bir Mısır'lının bir Yahudi'yi dövdüğünü görür. Her şeyi, kendi yararını, ona verilmiş olan makamı unuttur. Soyundan gelen kişinin tarafını tutar, Mısır'lıyı öldürüp çöle kaçar.”⁸

Mısır ülkesini baştanbaşa sarsan on felaket, Kızıldeniz'in yarılması ve sonra geri dönerek Firavun'un ordusunu yutması, *Kutsal Kitap'ta* yer alan hikâyelerdir. Bu hikâyeler, yolculuklar boyunca genişleyen felaketler yelpazesini gözler önüne sermek için etkili örneklerdir. *Tevrat'ta* Mısır'dan Çıkış Bap 7'de şöyle geçer:

“ Rab Musa'ya:

-Sana söylediğimi yâd-dedi. Kardeşin Harun, Firavun 'la konuşsun ve ondan, İsrail oğullarını serbest bırakmasını istesin. Eğer benim buyruklarımı yerine getirmezse o vakit, Mısır üzerine elimi koyacağım. Halkı zarar görecektir, İsrail oğulları ise sağ salım, Mısır'ı terk edecek. Firavun söze, bir harika gösterin dediği zaman Harun'a: 'Değneğini al ve yılan olsun diye Firavun 'un önüne at'

⁸ *Kitab-ı Mukaddes*, Mısır'dan Çıkış Bap 2, s. 53

diye söyle! Musa ile Harun değneğini Firavunun ve adamlarının önünde yere attı ve yılan oldu. Firavun ülkenin bilgili adamlarını ve sihirbazlarını çağırdı. Onlar de değneklerini yere attılar ve değnekler yılan oldu. Fakat Harun'un değneği, daha büyük bir yılan olmuştu ve hepsini yuttu. Fakat buna rağmen, Firavun Rabbin emirlerini dinlemedi."⁹

Tevrat'a göre Firavun, Tanrı'nın buyruğunu yerine getirmediği yani İbrani halkını serbest bırakıp ülkeyi terk etmelerine izin vermediği için Mısır'ın başına on felaket gelir. Bunlar: Nil nehrinin kana dönüşmesi, kurbağa istilâsı, sivrisinek istilâsı, atsineği istilâsı, hayvan ölümleri, çıban belâsı, dolu belâsı, çekirge belâsı, karanlık belâsı, ilk doğan çocukların ölümü gibi felaketlerdir:

"Eski Ahit'te bulunan 'Çölde Sayım Kitabı', İsrail halkının Sina Dağı'ndan göç edip Tanrı'nın vaat ettiği Kenan topraklarının doğu sınırına ulaşana dek başlarından geçen olayları anlatır. Kitap adını Musa'nın Sina Dağı'nda, göç etmeden önce yaptığı sayımdan almıştır. Musa bir kuşak sonra Moav'da, Şeria Irmağı'nın doğusunda İsrail halkı arasında bir kez daha sayım yaptı. Bu iki sayım arasında İsraililer Kenan topraklarının güney sınırında olan Kadeş-Barnea'ya dek

⁹*Kitab-ı Mukaddes, Mısır'dan Çıkış, Bap 7, s. 59*

ilerlediler. Ne var ki, oradan vaat edilen ülkeye imansızlıklarından ötürü giremediler. Kırk yıl kadar dolaştıktan sonra, Şeria Irmağı'nın doğu bölgesine gittiler. Kenan topraklarına girmek için ırmağın karşı yakasına geçmeye hazırlandılar.”¹⁰

Kutsal Kitap'taki *Çölde Sayım Kitabı*'nda da sık sık cesaretsizliğe düşen, sıkıntılardan korkan ve yakınan halkın başından geçen olaylar anlatılır. Halk Tanrı'ya ve Tanrı'nın onlara önder atadığı Musa'ya karşı başkaldırır. Bu kitap halkın isyan etmesini, Tanrı'nın sadakatini ve sürekli kayırcılığını vurgular. Bazen sabırsızlık gösterse de, Musa'nın Tanrı'na ve halkına adanmışlığını açıkça dile getirir.

Tevrat'ta, *Çıkış*'tan hemen sonra İsrailoğulları'nın Sina'ya yürüyüşü **“Tanrı önümüzde gündüz bir duman sütunu gibi ve gece bir alev sütunu gibiydi.”¹¹** diye tanımlanır. Volkanik patlamalar gündüz ve gece gözlenir. Böyle bir patlamada Mısır karanlığa boğulur, şimşekler ve dolu dehşet saçar. Nehrin zehirlenmesiyle kurbağalar karaya çıkar. Burada ölümler sinek ve pirelerin çoğalmasına neden olur. Hastalıklar yayılır, çıbanlar çıkar. Böylece birçok canlının ölümü gerçekleşir. Bölgedeki toplu mezarlar bir veba salgınına doğrulamaktadır.

¹⁰ Richard N. Soulen & R.Kendall Soulen, *Handbook of Biblical Criticism*, Westminster John Knox Pres, Kentucky 2001, s. 18

¹¹ Kemal Menemencioğlu, *Velikovsky'e Göre Musa ve Firavunun Gerçek Hikâyesi*, Consensus Dergisi, 2006, s. 13

İsrailoğulları Mısır'dan çıktıktan sonra Mısırlılar işlerini kendileri halletmek zorunda kalırlar. Durumu anlattıkları Firavun bunun üzerine peşlerinden adam yollar. Kızıl Deniz'de yakalanan İsrailoğulları korkularını şu tümcelerle ifade ederler:

“Niçin, ölmemiz için bizi bu çöle getirdin? Mısır'da mezar yok mu idi? Çölde ölmektense, Mısırlılara köle olmak bizim için daha iyi olurdu. Sana bizi rahat bırak diye söylemiştik?”¹²

Tanrı'nın yardımıyla Firavun'un elinden kurtulan halkın yolculuğu devam eder. Bu süre içinde açlık, susuzluk çekerler:

“Musa'nın önderliğinde, Yahudiler çölün içinde yürümektedirler, açtırlar ve susuzdurlar. Allah onlara ‘Man’ adı verilen bir yiyecek verir. Musa'nın yakarışları üzerine bir kayadan su fişkırtır. Yahudi kavmi sonunda Sina Dağı'na varır.”¹³

Her ne kadar deist olsa da, Tanrı'nın varlığı dışında hiçbir şeyi kabul etmese de, *Kutsal Kitap*'ta yer alan kaçışlar, yolculuklar, bu yolculuklar sırasında Musa'nın halkının başına gelen felaketler Voltaire'i, felaketlerin, kötülüklerin insana yine insandan geldiğini, dini bağnazlıkların insanın yıkımına neden olduğunu, yolculuk temasıyla somutlaştırmaya itmiştir.

¹² *Kitab-ı Mukaddes*, Mısır'dan Çıkış Bap 13, s. 65

¹³ A.g.y., Mısır'dan Çıkış 16, s. 68

Voltaire de, diğ er aydınlanma çağı düşünürleri gibi, insan doğasına yaraşır bir düzenin, aklın, batıl inançların insan üzerindeki egemenliğini kırmasıyla, bilimin ise baskının doğurduğu boş inançları ortadan kaldırmasıyla kurulabileceğini söyler. Hıristiyanlığa karşı savaş açan Voltaire, *Kutsal Kitap*'ta geçen, göç, yolculuk hikâyelerini esas alarak, bu süreçte insanların başına gelen felaketlerin gerçekten uzak olmasıyla alay eder. İnsanların bilgelikten ne kadar uzak olduğunu, akıllarını kullanmaksızın körü körüne bağlandıkları inançların aslında boş inançlar olduğunu, aklın olmadığı yerde her türlü kötülüğün olabileceğini savunur. *Felsefe Sözlüğü*'nde şöyle der:

“(...)Eski olduğu kadar da yanlış olan bu düşünceye, gökyüzünün dünya için yaratılmış olduğu düşüncesine, bilgisiz halk arasında her zaman değer verilmiştir. Bu (Tanrı gökleri ve Yer'i yarattı denmesi), Tanrı'nın bütün dağları bir de kum tanesini yarattığını söylemeye benzer. Çok iyi gemici olan Fenikelilerin, iyi astronomları da vardı elbette. Ama eski önyargılar her şeye üstün tutuluyordu. Yahudilerin bütün bilgileri bu eski önyargılar olmuştur.”¹⁴

Voltaire'in Hıristiyanlığa karşı mücadelesi, onun dinsizliğinin sonucu değildir. Bunun tersine Hıristiyanlığı insanların çıkarlarına karşı çıktığı için reddeder.

¹⁴ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü I*, s. 38

Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki yanlış tutumun nasıl olduğuna, *Kutsal Kitap*'taki olayların doğru olmadığına ilişkin düşüncelerini şu alaycı sözleriyle vurgular:

“İzник kurultayı ekinde anlatıldığına göre Babalar Eski Ahit’le Yeni Ahit’te hangi kitapların şüpheli, hangilerinin doğru olduklarını belli etmekte şaşırıp kaldıklarından hepsini birbirine karıştırıp bir mihrabın üzerine koymuşlar; inkâr edilecek kitaplar yere dökülmüş. Bu güzel yöntemin bugün unutulmuş olması pek yazık olmuştur doğrusu.”¹⁵

Voltaire’e göre *Eski Ahit* bir dizi cinayetler, bağnazlık, yakıp yok etmeler yumağından başka bir şey değildir. Yolculuk düşüncesiyle beraber dini araştırmalara da girişen Voltaire, Yahudilerin İspanya’da yaşadıkları sürgünde, ruhban kesimin insanlara kendi dinlerini reddedip Hıristiyan dinini kabul etmeleriyle ilgili karşılaştığı bu denli bağnazca yaklaşımı *Felsefe Sözlüğü*’nde şu tümceyle ifade eder:

“Hıristiyanların Yahudileri lanetlediğini gördüğümde, çocukların babalarını dövdüklerini görür gibi oluyorum.”¹⁶

İnsanları akıl dışı hareket etmeye zorlayan dine, din adamlarına karşı duran Voltaire, *Kutsal Kitap*'ta olan ama uygulanmayan, olmayan ama uygulanan konular

¹⁵ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü I*, s. 142

¹⁶ A.g.y., s. 63

hakkında söylediği sözlerle, her ne kadar yolculuk, göç olaylarından esinlenmiş olsa da *Kutsal Kitap*'a yönelik eleştirilerini ifade eder:

“Havarilerle Kudüs'ün ilk on beş piskoposu sünnetliydi ler değil mi? Peki, siz niçin sünnetli değilsiniz? Lütfen söyler misiniz? Neden domuz kanı ile yağından yapılmış sucuğu yemek yasak olduğu halde siz hiç çekinmeden yiyorsunuz? Havariler hayatlarını kazanmak için çalıştıkları halde neden onların yerlerini alanlar boğazlarına kadar rütbe ve para içinde yüzüyorlar? Veli Yusuf doğramacılık ederdi; tanrısal oğlu da doğramacı olarak yetişti; yerine geçen adam neden imparatorları kovup yerlerine oturdu? Yüzyıllar boyunca kutsal ruhun baba ile oğuldan çıktığını söyleyenleri neden küfür ile suçlandırıp aforoz ettiler? Neden bugün bunun aksini düşünenleri aforoz ediyorlar? Boşanma kararı verdikten sonra birisinin tekrar evlenmesine müsaade ettiğimiz halde neden İncil tekrar evlenmeye müsaade etmiyor?”¹⁷

Kutsal Kitap'ta yolculuklar, göçler boyunca anlatılan bunun yanı sıra diğer başlıklar altında vurgulanan mucizevi olayların saçmalık olduğunu düşünür Voltaire:

¹⁷ Voltaire, *Feylosofça Konusmalar ve Fıkralar I*, M.E.B., Ankara, 1962, s. 136

“Sonra sorarım size, Tanrı bütün bu mucizeleri neden yapsın?

Yahudiler tarafından darağacına mahkûm edilmek için mi? Ölülerini dirilttiği söyleniyor; bunu da neden yapsın? Sonunda en ağır işkencelere uğrayarak ölmek için mi? Eğer bu mucizeleri göstermişse, sırf tanrısallığını anlatmak için göstermiştir. Tanrı’yı, boş yere insan şekline girmek, sonra da kendini astırmak için ölülerini diriltmekle itham etmenin ne demek olduğunu iyice düşünüyor musunuz? Yahudileri köle haline koymak için lehlerinde binlerce mucize yapıldığını, İsa’nın sırf çarmıha gerilmek için mucize üstüne mucize yaptığını nasıl kabul ediyorsunuz? İnsanın böyle bir şeye inanması için aptal, inanmadığı şeyi bütün dünyaya yaymaya çalışması için de adeta çılgın olması lazım.”¹⁸

Voltaire, **“bütün milletlerin Yahudilere karşı beslediği kin ve nefret şaşılacak şeydir. Ama bu, kendi davranışlarının kaçınılmaz bir sonucundan başka bir şey değildir”¹⁹** sözüyle akıl yoluyla doğruya, mutluluğa ulaşmak istemeyen bir kişinin felaketinden yine kendisi sorumludur demek ister ve öykülerinde mutluluğu arayan kahramanlarını, akıl öncülüğünde hareket etmedikleri için olmadık kötülüklerle yüzleştirir.

¹⁸ Voltaire, *Feylosofça Konusmalar ve Fıkralar I*, s. 196

¹⁹ Voltaire, *Örf ve Adetler Üzerine Denemeler*, Çev.: Lütfi Ay, Tercüme Dergisi, Sayı: 39, Ankara, 1946, s. 269

1.2 BİNBİR GECE MASALLARI

XVIII. yüzyılda yolculuk anlatılarına olan ilgi hem okurlar arasında hem de felsefe çevrelerinde artar. Bu çağda felsefi düşünce, yolculuk deneyimi ile şekillenir. Edebiyatta yolculuğun çıkış noktası, kuşkusuz ki Doğu'ya yönelmeyle başlamıştır. Batılılar, Doğu'ya yaptıkları seyahatlerle, hem kendi kültürlerini hem de Doğu kültürünü daha iyi tanıma fırsatı bulmuşlardır. Kendi kültürlerini, farklı olanı inceleyerek tanımaya çalışmışlardır. Bu farklılık merakı ve yeni keşfedilen toprakları daha yakından tanıma gereksinimi, onları yolculuklara sürüklemiştir. Doğu hikâyelerinin etkisiyle, dünya yazınında yeniden ortaya çıkan yolculuk teması, pek çok önemli yapıtta karşımıza çıkar. Dante'nin anlattıkları, Swift'in *Gülliver'in Serüvenleri*, Rabelais'nin *Gargantua'sı*, Jules Verne'nin serüvenleri, hatta Goethe'nin "*Wilhelm Meister'in Çıraklık Yılları*" öykülerinde olduğu gibi. Yolculuk temasıyla yapıtlarına şekil veren Voltaire, başta *Binbir Gece Masalları* ile *Gülliver'in Serüvenleri* olmak üzere bu öykülerden etkilenir. Jorge Luis Borges, *Micromégas*'nın önsözünde bu durumu şu sözcüklerle vurgular:

“Eleştirmenler, Voltaire'in öykülerinde iki kaynağı olduğunu söyler: birincisi, belki de en iyi çevirmeni olan Antoine Galland'ın XVIII. yüzyılın başlarında Avrupa'ya tanıttığı Binbir Gece Masalları; ikincisi ise Jonathan Swift'in Gülliver'in Seyahatleri. Bu gerçek yadsınamaz, ancak sanatçının imgelemi için diğer yapıtların sunduğu malzemeler itici güçten başka bir şey değildir. Binbir

Gece Masalları'nda yer alan kurgulanmıştı; kusursuz ve büyük oyunlar olan Voltaire'in akıllıca yazılmış öyküleri ise okuyucudan istek ve haz dolu bir katılım bekler”²⁰.

Ortaçağ'da özellikle Hindistan'da sağlam bir hikâye geleneğinin varlığına örnek olan *Binbir Gece Masalları* ilk olarak Antoine Galland tarafından İstanbul'da ve Kahire'de yapılan araştırmalar sonunda, Fransa aracılığıyla tüm Avrupa'ya tanıtılmıştır. İç içe geçmiş pek çok masallardan oluşur. Bu yapıt Voltaire için gizemli, bilinmeyen bir dünyayı, Doğu'ya özgü abartma sanatıyla, büyüleyici bir dille yansıtan düşsel bir öyküdür. Voltaire, sınırsız imgelem gücüyle felsefeyi birleştirip, eleştirel düşüncesini Doğu unsurlarını kullanarak somutlaştırır, bu özellik söz konusu yapıtlar *Zadig*, *Candide*, *Micromégas*'da sıkça karşımıza çıkar. Bu kitaplarda, Voltaire yolculuk durağı için seçimini Doğu'dan yana kullanır. *Binbir Gece Masalları*'nın masal kahramanlarından biri olan denizci Sinbad, Voltaire'in yapıtlarındaki kahramanların ve olayların oluşumunda esin kaynağı olmuştur. Sinbad, içindeki macera sever ruhuna yenik düşerek, yenilikler peşinde koşmak, para kazanmak için felaketlerle dolu yolculuklara sürüklenir. *Binbir Gece Masalları*'nda, Sinbad yolculuğa çıkış nedenini şöyle dile getirir:

“İnsan, çalışması nispetinde yükselir. Yükselmeye çalışan, uykusuz geceler geçirir. Denize dalıp inci arayan, sonunda servete ve şöhrete kavuşur. Çalışmadan yükselmek isteyen, hayatını boş şeyleri aramakla geçirir.

²⁰ Voltaire, *Micromégas*, Çev.: Hasan Fehmi Nemli, Jorge Luis Borges'in Önsözü, Dost Yayınevi, Ankara, 2002, s. 9

Bunun üzerine kararımı verip kalktım, yolculuk için gerekli nesnelere aldım. Kafam deniz yolculuğunu çok uygun bulmuştu”.²¹

Sinbad’ın yolculuğa çıkışının diğer nedeni de görmediği, bilmediği ülkeleri gezme düşüncesidir. Şair, yaşamı ertelememek gerektiğini şu dizeleriyle dile getirerek yolculuk etme isteğini vurgular:

**“Güçlükler, kazanılan zaferi daha da güzelleştirir!
İnsanoğlunun zaferi, uykusuz geçen uzun gecelerin
ölümsüz kızıdır!**

**Denizin beyaz, boz ya da pembe incilerinin eşsiz
hazinesini bulmak isteyen kişi, bu güzel şeylere
ulaşmadan önce dalmayı bilmelidir.**

**Çabasız, zafer kazanmak isteyen, ölünceye kadar
imkânsız bir umudu izleyecektir!”**²²

Sinbad’ın öykünün başında vurguladığı çalışmanın önemi düşüncesi, Voltaire’in *Candide* adlı yapıtında sonuç olarak verilir. Sinbad’ın bu başlangıç tümceleri, Voltaire’in, hikâyeyi Doğu’da sonlandırmasını, çalışma erdemini yürütmesini sağlar. *Candide*’de, kahramanımız Candide’in yolu bir gün İstanbul’a düşer ve bir Türk köylüsü ona şöyle der:

²¹ Antoine Galland, *Bin Bir Gece Masalları*, Elips Yayınevi, Ankara, 2007, s.47

²² Joseph Charles Mardrus, *Mille Nuits et une nuit*, Çev.: Alim Şerif Onaran, YKY, İstanbul, 2001, s. 243

“Çalışmak bizden üç büyük derdi; can sıkıntısını, kötü alışkanlıkları ve fakirliği uzak tutar”.²³

Düşsel ögelere sıkça yer verilen Sinbad’ın yolculuklarıyla Voltaire’in kahramanlarının yolculukları arasındaki neden ve sonuçlar farklılık gösterse de, süreç içerisinde yaşanan felaketler benzerlik göstermektedir. Ne zaman gemiye atlayıp denize açılrsa, başına olmadık felaketler gelen Sinbad, Bağdat’tan Basra’ya doğru çıktığı ilk yolculuğunda başına gelen bir olayı şu tümcelerle anlatır:

“Sonra birdenbire ayağımızın altında yer sarsıldı. Yukarıdan bir gürültü aksetti. Binanın tepesinden içeriye kocaman bir yaratık indi. On insan biçiminde ve kapkaraydı. Bir dev kadar kocamandı. Ulu hurma ağaçları kadar boyluydu. Gözleri ateş gibi parlaktı. Ağzındaki uzun dişler bir filinkinden farksızdı. Ağzı da inanılmayacak kadar kocamandı. Tıpkı bir kuyunun ağzına benziyordu bu. Dudakları da bir devenin dudaklarını andırıyordu.”²⁴

Yolculuğa çıkma arzusunu yenemeyen Gemici Sinbad ikinci yolculuğunda da gemiyle bir adaya ulaşır. Doğanın güzelliğiyle kendini uykuya teslim eden Sinbad’ın uyandığında geminin adayı terk ettiğini görmesi üzerine yaşadığı umutsuzluk ilk yolculuğunda yaşadığı sıkıntılardan az değildir:

²³ Voltaire, *Candide*, Çev.: Murat Can, Bahar Yayınları, İstanbul, 2005, s. 165

²⁴ Antoine Galland, *a.g.y.*, s. 56

“O zaman eşi bulunmaz, aşılması olanaksız bir şaşkınlığa kapıldım, acı ve kederden karaciğerimin üzerindeki safra kesemin patlamak üzere olduğunu duyumsadım. Bütün mal varlığımı ve eşyayı gemi üzerinde bırakan ben bu ıssız adada ne yapacaktım? Bu kederli düşüncelere kapılarak; senin için bütün ümitler sönmüştür Gemici Sinbad! İlk seferinde mutlu bir talihin yarattığı koşullarla yakamı sıyırdınsa da, her zaman aynı şeyin olacağını sanma ve atasözü ‘ İkinci kez düşen testi kırılır’ diye haykırdım.”²⁵

Yalnızlığa terk edildiği bu adadan kurtulma isteğiyle bir kuşun pençesine kendini bağlayarak başına gelen felaketten daha kötü bir felakete yolculuk ettiğinin farkında bile değildir:

“ Ah! Benim için o ıssız adadan hiç ayrılmamak ne kadar iyi olacakmış; orası, yenecek içecek hiçbir şey bulunmayan bu ıssız ve kuru tenhaliğe bin kez yeğ tutulurdu. Burada, aralarında açlıktan, susuzluktan öleceğim korkunç çıplak kayalardan başka bir şey yok. Vay başıma gelenler! Yüce Tanrı’dan başka sığınacak bir güç yoktur! Her defasında bir felaketten, ancak daha

²⁵ Joseph Charles Mardrus, *a.g.y.*, s. 253

**kötü ve daha kesin bir başkasına düşmek için
kurtuluyorum!”²⁶**

Her defasında karşılaştığı kötülükler, sonunda yaşadığı umutsuzluk Sinbad’ın yolculuk tutkusuna engel olamaz. Buna benzer yaptığı yedinci yolculuğun sonunda bu hastalıktan kurtulur.

Voltaire bütün öykülerinde *Binbir Gece Masalları*’nın coğrafyasına, Doğu’ya özgü olarak bilinen düşsel öğelere sıkça yer verir. Yapıtlarında zaman zaman yer verdiği masalımsı yapı, *Binbir Gece Masalları*’nın devamı niteliğindedir. *Micromégas* adlı felsefi öyküsü buna bir örnektir:

“Büyük Siriuslu yıldızında yaşayan, sekiz fersah boyunda, beş ayak uzunluğunda, beli bin ayak genişliğinde, burnu altı bin üç yüz otuz üç ayak uzunluğunda, iyi eğitim almış bilge biri olan kitabın kahramanı Micromégas, mikroskoplarla görülemeyecek kadar küçük olan böcekleri kesip biçerek incelemeler yapar ve konuyla ilgili kitap yazar.”²⁷

Eleştirel aklın ışığı altında ürettikleri yeni düşünceleri ve tasarladıkları yeni toplum düzeninin unsurlarını halka tanıtmak isteyen düşünürler, bu amaçları doğrultusunda, Doğu’ya yolculuklar yapıp, kendi toplumunu, yönetim biçimini

²⁶ Joseph Charles Mardrus, *a.g.y.*, s. 256

²⁷ Voltaire, *Micromégas*, s. 41

eleştirmek için Doğu'yu kullanırlar. Voltaire de, eleştirel yaklaşımında bu yöntemi benimseyerek, *Binbir Gece Masalları*'nda karşılaştığı olaylardan, felaketlerden esinlenip, felsefi düşüncesini, yolculuk boyunca gerçekleşen felaketlerden söz ederek sergiler. Konusu Babil'de geçen *Zadig* adlı yapıtta şöyle anlatılır:

“Karımı gömecekleri gün beni de mezara sokacaklar. Çünkü ülkemizde adet böyledir. Kadın ölünce onun kocasını da diri diri gömerler. Koca ölürse onun karısını diri diri gömerler. Böylece geride sağ kalan, eşi ölünce hayatının tadını çıkaramamış olur. Böylece onları ne hayatta ne de ölümden ayırmış oluruz. Bize bu adet atalarımızdan kaldı.”²⁸

Daha iyi bir toplumsal düzenin, daha adaletli bir yönetim biçiminin ve hoşgörüye dayalı bir din anlayışının düşünüyüşünü kuran, insanın mutluluğa erişmesinde yeni bir düzene gereksinim olduğunu vurgulayan Voltaire'in *Zadig* adlı yapıtında, mutluluğun yollarını arayan, aradığını bulamayan kahramanın Arabistan yolculuğunda karşılaştığı olay, *Binbir Gece Masalları* 'yla birebir örtüşmektedir:

“O dönemde Arabistan'da korkunç bir adet vardı, kökensel yeri olan İskit ülkesinden gelmişti ve Brahmanların saygınlığıyla Hindistan'da yerleştikten sonra, tüm Doğu onun istilasının tehdidi altındaydı. Evli

²⁸ Antoine Galland, *a.g.y.*, s. 71

bir adam öldüğünde ve de sevgili karısı azizelik mertebesine erişmek istediğinde, halkın gözleri önünde kendini kocasının bedeni üzerinde yakıyordu. Bu ‘dulun yakılması’ denilen törensel bir şenlikti.”²⁹

Voltaire’in yapıtlarında, mutluluk ereğiyle yapılan yolculuklar boyunca yaşanan kötülükler, felaketler, *Binbir Gece Masalları*’nda yaşanan olaylardan esinlenerek şekillendirilmiştir. İçerik ve biçim bakımından *Binbir Gece Masalları*’nda değinilen savaşlar, kazalar, salgın hastalıklar, bağnazlıklar, öngörülemeyen kötülükler, Voltaire’in dini, siyasi, toplumsal eleştirilerini yolculuk temasını kullanarak dile getirmesini sağlamıştır.

²⁹ Voltaire, *Zadig*, Çev.: Turhan Ilgaz, İmge Dağıtım, Ankara, 2007, s.65

1.3.GEZGİNLER

Yüzyıllardır gelenekselleşmiş, eski bir tür olan yolculuk anlatısı, bir tür bilinmeyenle yüzleşmedir. XV. yüzyıla kadar kendi sınırlarında yaşayan Batı toplumu, öteki uygarlıklarla özellikle Doğu'yla ilgilenecek birçok yolculuklar yapmış, gözlemlerini aktardıkları metinler yazmıştır. XVII. yüzyıla geldiğimizde bu yolculukların, yolculuk sonunda yazılan seyahatnamelerin sayısında artış görülür. Enis Batur'a göre:

“Bu yüzyılda yolculuk anlatıları biçim ve içerik açısından değişikliğe uğrar. Anlatı yolculuğun bir sonucu olmaktan çok onun ilk koşulu olur.(...) artık yalnızca bir yolcudan değil, gördüklerini bir tür kişisel roman biçiminde sunan, yazacağı yapıtlara esin arayan yolcu-yazar figüründen söz etmek gerekir. Bu yeni biçim altında anlatılar veren çok sayıda yazar Akdeniz ülkelerine, Doğu'ya ve Uzak Doğu'ya yolculuk etmişlerdir.”³⁰

Başka dünyaları keşfetmek için, çeşitli amaçlarla farklı kıtalara giden gezginlerin, orada gördüklerini ve yaşadıklarını anlattıkları kitaplar ilgi odağı haline gelmiştir. Bu dönemde Doğu'ya, özellikle Asya'ya yaptıkları yolculuklarla diğer yazarların içerik ve biçim olarak yapıtlarında faydalanmalarına yardımcı olan gezginlerin en

³⁰ Enis Batur, *Avrupa Güneşinin Doğduğu Yer*, Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş., İstanbul, 2001, s. 53

tanınmışları Joseph de Tournefort, Jean-Baptiste Tavernier, Jean Chardin, Jean Thévenot'dur.

Yapıtlarında gezginlerin deneyimlerinden yararlanan Voltaire'e yolculuk düşüncesini esinleyen gezginlerden biri, Joseph Piton de Tournefort'dur. Yolculuk temasını işleyerek farklı bir kültürü gün yüzüne çıkarmaya çalışan ve 1701 yılının İstanbul'unu tanımak için kaynak olarak başvurduğumuz kitabın adı *Tournefort Seyahatnamesi*' dir. XIV. Louis'nin emriyle yeni bitkiler bulabilmek için yola çıkan Tournefort, önce tüm Ege adalarından başlayarak hemen hemen tüm Anadolu'yu gezer. Tournefort, seyahatnamesinde, yolculuğu bütün ayrıntılarıyla anlatmış, Aydınlanma Çağı'nın Doğu toplumlarına yönelik yeni bakışını da biçimlendirmiştir. Voltaire ile Tournefort ilişkisini Abdullah Şevki şöyle anlatır:

“ Aydınlanma çağında vampirlerden söz eden bir başka yazar da Voltaire'dir. Vampir olmuş ölü insanlar için anlatılmakta olan öyküleri o da açıklayamamış, *Felsefe Sözlüğü'nde*, bu öyküleri açıklamak için Tournefort'dan yardım istemiştir.”³¹

XVI. yüzyılın büyük coğrafi buluşlarının toplumsal, siyasi sonuçları doğrultusunda Avrupa'daki düşünce ufğunun genişlemesi, Voltaire'in içerik olarak yapıtlarında yolculuk temasını ele almasında esin kaynağı olan Tournefort'u yeni

³¹ Abdullah Şevki, *Edebiyat ve Yorum*, Havuz Yayınları, İstanbul, 2009, s. 52

keşifler için yolculuğa sürüklemiştir. Doğu yolculuğuna çıkış nedenini şu şekilde anlatır:

“Akademilerin denetiminden sorumlu ve bilimleri geliştirecek her şeye dikkatli. Dışişleri Bakanı, Monsenyör Kont de Pontchartrain, 1699 yılının sonuna doğru, sadece doğa tarihi ile antik ve modern coğrafya hakkında değil, ticarete, dine ve oralarda yaşayan farklı halkların törelerine ilişkin konularda da gözlem yapma yeteneğine sahip kişilerin yabancı ülkelere gönderilmesini Majesteleri’ne önerdi.”³²

Tournefort, kendini Osmanlı topraklarıyla da sınırlamaz, Tiflis ve Erivan’a kadar gider, tamamen yabancı bir dünyayı yorumlamak yani kendinden farklı olanı keşfetmek için Doğu’ya yolculuk yapar. Seyahatnamesinde farklı kültürlerin sosyal, toplumsal, siyasi ve dini yönlerinden bahseder. Kitapta şöyle anlatılır:

“Büyük kentlerin yargılarına molla ya da molla kadı, kasabaların ve küçük yerlerinkine ise kadı denir. Türkiye’de bütün adalet mekanizması bu tür insanların elindedir, şu anda bu ülkede her şey kokuşmuş olduğundan, müftünün eli kazaskerlerin, kazaskerlerinki mollaların, mollalarınki kadıların, kadılarınki de halkın

³² Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, Çev.: Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 44

cebindedir. Her kadının, adaletçe aranan kişileri yüksek sesle ilan eden tellalları vardır. Yargıya çağrılan kişi belirlenen saatte gelmezse, yargı dilediği karar verir. Çoğunlukla kadının kararına itiraz etmenin hiçbir yararı olmaz, zira davalara aslan yeniden bakılmaz; böylece karar hemen her zaman onaylanır, çünkü kadın işittiklerine dayanarak karar vermiştir; bu nedenle çok büyük yanlışlıklar yapılır, ne var ki adaletsizlikleri apaçık ortadaysa, sık sık kadınların kararları bozular ve kadınlar cezalandırılır; ama yasa onların öldürülmesine izin vermez.”³³

Türkiye’deki dinsel ve toplumsal işleyişi yaptığı yolculuklar sayesinde bulgulayarak eleştiren Tournefort’un, Voltaire’in düşünce evrenini genişletmesindeki işlevi oldukça önemlidir. Hangi din olursa olsun, hoşgörünün, aklın egemen olmadığı dine şiddetle karşı çıkar:

“İstanbul’un Paris kadar kalabalık olduğu konusunda kuşku kalmadı. Ama sokaklarda Türk kadınlara seyrek rastlanıyor. Kocalar, sokağa çıkmayan kadınların cennete gideceği konusunda karılarını ikna etmişler. Bir de gönül hoşluğu ile evlerinde tutabilmek için onlara hamamlar yaptırmışlar. Ne var ki alınan önlemler çoğunlukla işe

³³ Joseph de Tournefort, *a.g.y.*, s. 81

yaramıyor. Satılık giysi ve mücevher getiren esir kadın kılığına bürünmüş yakışıklı delikanlılar evlere sokuluyor...”³⁴

Fransız araştırmacı, o dönem İstanbul’unu anlatırken, insanların birbirlerine vurduymduymaz yaklaşımlarını, felaketler karşısında insanlıktan uzak anlayışlarını, yeniçerilerin zorbalıklarını şöyle dile getirir:

“Gerçekten de Türkler yaşamayı hak etmiyor. Hastalığı önlemek ya da mücadele etmek için hiçbir önlem almıyorlar. Her gün bu acımasız hastalıktan beş ya da yüz kişinin ölmesine kılıarı kıpırdamadan seyirci kalıyorlar. Ancak günde 1200 kişi ölmeye başlayınca harekete geçiyorlar. Vebalı hastaların eşyaları, bir başka hastalıktan ölenlerin eşyaları kadar kolay satılıyor...”³⁵

Tournefort’un Doğu yolculuklarında karşılaştığı olumsuz olaylar ya da felaketler, Voltaire’i etkilemiştir. Voltaire, bu felaketlerin sadece Doğu’da değil, dünyanın her yerinde var olduğunu vurgulayıp sorunu evrenselleştirir. Yolculuklarını sadece Doğu ile sınırlandırmayıp, yeryüzünün her yerinde kötülüğün ve akılsız insanın varlığını göstermek istercesine farklı ülkelere gitmeyi tercih etmiştir.

³⁴ Tournefort, *a.g.y.*, s. 112

³⁵ *A.g.y.*, s. 96

Aydınların amacı, ideal topluma ulaşmaktır. Onlar mevcut toplumları dinsel, siyasal, toplumsal açıdan olgunluğa erdirtmek için araştırmalara, arayışlara y6nelir. Bunu da farklı uygarlıkları inceleyerek ger6ekleştirmek isterler. Tournefort'dan sonra bize yol g6sterecek bir diğer gezgin de Tavernier'dir.

Parisli bir t6ccar olan Jean-Baptiste Tavernier de, Tournefort gibi Doğu'ya yolculuk yaparak, g6zlemlerini *Tavernier Seyahatnamesi* adlı yapıtta anlatır. XVII. y6zyılda yani hem Batı'nın, hem de Doğu'nun 6nemli d6n6ř6mlere sahne olduğu bir d6nemde yaşamış olan Tavernier, yolculuklarını diğer t6ccarlara yol g6stermek ama6lı yapmıştır. Voltaire, “ *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*” adlı yapıtında, Tavernier ile ilgili “**Tavernier, filozoftan 6ok bir t6ccar ağzıyla konuşur ve sadece 6nemli g6zerg6hlarla elmasları tanımakla yetinir**”³⁶ der.

Tavernier, Batı-Doğu arasındaki ticaret ilişkisini 6ok iyi bilmesinin yanı sıra, o 6lkelerin sosyal, k6lt6rel ve ekonomik boyutlarına da n6fuz edebilmiş bir isimdir. Sık sık 6ıktığı uzun, tehlikelerle dolu yolculukları başarı ile sonlandıran Tavernier, yolculuklarında edindiği deneyimi ve g6zlemlerini yazdığı seyahatname ile başkalarına da aktarmayı kendisine g6rev edinmiş bir gezgindir. Kendinden 6nce yaşayan gezgin ve yazarları da inceleyen Voltaire, her ne kadar ama6ı yazınsal bir metin oluşturmak olmasa da, Tavernier'in yolculuklarını ve g6zlemlerini yapıtlarında kaynak olarak almıştır. Jale Erlat, Voltaire 6zerine yazdığı makalede konuyla ilgili şu yorumu yapar:

³⁶ Voltaire, *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*” Garnery, Paris, 1827, s. 267

“18. yüzyıl edebiyatının dışa dönük ve bilinmeyi öğrenmeye yönelik, yabancı uygarlıkları tanımaya hevesli bir edebiyat olduğudur. Uzak ülkeler, onların örf ve adetleri, insanları, bitki örtüleri, ne yiyip içtikleri, her şey ilgi odağıdır. İnsanlar bu ülkelere giderler; coğrafya ve harita bilimlerindeki ilerlemeler artık bunu mümkün kılmıştır. Görüp duyduklarını, gözlemlerini, izlenimlerini yazmaya başlarlar. Gidemeyenler ise bu kişilerin yazlarına ilgi duyar. Seyahatnameler zevkle ve merakla okunur. (...) Tavernier ve Bernier'nin Orta Doğu ülkelerine yaptıkları geziler aynı nedenlerle okunur(..) 18. yüzyılda bu denli ilgi çeken seyahatnameler doğal olarak roman ve öykü yazarlarını etkilemiştir. Bu türler aracılığıyla yazarlar kendilerini tehlikeye atmadan siyasal rejime ve yöneticilere karşı giderek büyüyen tepki ve memnuniyetsizliği dile getirmişlerdir. Aynı zamanda seyahat öyküleri okumaktan hoşlanan, uzak ülkelere ilgi duyan okuyucuların da ilgisini çekerek onların bu alandaki zevklerini tatmin etmişlerdir. Çoğu kez, eleştirileri bir Fransız'ın ağzından duymak hoşta gitmez. Daha da öte tehlikelidir, ancak, konuşan, bir Türk ya da İranlı olunca eleştiriler aynı ağırlığı taşımaz gibi görünürler. Her şeyden önce sansür kurbanı olmak istemeyen, özgür kalmak çabasında olan yazarlar yabancı

lkeleri, özellikle de "Doğu" motifini öykülerde bu nedenlerle sk sık kullanırlar."³⁷

Doğu gelenekleri, dinsel anlay, siyasi ve toplumsal yapı Tavernier'nin seyahatnamesine konu olmuştur. Hindistan yolculuğu sırasında Brahman olmayan kastların Brahmanlar tarafından yoğun bir Şekilde katledilmesinden dolayı ŐaŐknluđ yaşamış, bunu da notlarında anlatmıŐtır:

"Brahmanlar sati yapacak olan kadına eşlik ederek gc ve kararlılık telkin ederler. Avrupalıların bir bölümü, ölüm korkusunun ortadan kalkması ve yaşanacak acıların yok olması işin kadına hislerini yok eden bir ŐeŐit iÇki verildiğine inanmaktadır. Bu kadınların ölmesi Brahmanların Őıkarınadır. Őnk kadının üzerindeki tüm mücevherler, yüzükler, bilezikler yakılmanın ardından ritüeli gerŐekleŐtiren Brahmanın mülkiyetine geÇer. Brahmanlar kadın öldükten sonra küllerinin arasından bu ziynetleri bulmaya ŐalıŐırlar."³⁸

Tavernier'nin betimlemeleri, yaşanan vahŐetin insanın gözlerinin önünde canlanmasına yardımcı olmaktadır. Brahmanların kadını kendisini yakmaya itmeleri, sonra onu kendi elleriyle canlı canlı yakmaları, sonra da küllerinin arasından ss eŐyalarını aramaları Hindu ritüellerinin gerÇekte vahşi bir sömürünün aracı olduğunu,

³⁷Jale Erhat, *XVIII. yüzyıl Fransız Yazınında Felsefi yk ve Voltaire, Düşler ve ykler Dergisi*, Sayı 7, Haziran 1998, s.118-125

³⁸Jean-Baptiste Tavernier, *Travels in India*, New Delhi, Cilt II, London, 1989, s. 164

dini bağınazlığa, karışıklığa yol açtığını, akıl dışı yapılan eylemlerin ya da körü körüne savunulan boş inançların, insanı erdemden ve mutluluktan uzak kıldığını gösterir.

Voltaire de yapıtlarında, kilisenin, batıl inançların, saçma geleneklerin, bilgisizliğin, akli normal işleyişinden alıkoyduğunu, insanların başına gelen felaketlerin, dini bağınazlıklara inanıp, akıllarını kullanmamalarından kaynaklandığını, Tavernier'in verdiği örneklerden esinlenerek konu olarak işler. Sadece okuduklarıyla ya da başkasının gözlemleriyle düşüncelerinin oluşmasından sıkıntı duyan Voltaire'in yolculuk yapma isteğini şu tümcelerden anlamak mümkündür:

“(...)nasıl yaratıldığımı nasıl doğduğumu bilmiyorum. Hayatımın dörtte biri sayılabilecek bir süre içinde, gördüklerimin, duyduklarımın nedenlerini anlamaktan yoksundum. Öbür papağanların fısıldadığını yineleyen bir papağandan başka bir şey değildim. Bu yolda ne bir iz bulabildim ne de bir şeyi keşfedebildim. Sonsuzluğu kavrama çabasına kapıldığım anda yine cehaletin uçurumuna düştüm.”³⁹

Yüzyılın ikinci yarısında, Doğu'ya yolculuk yapan gezginlerin yapıtları ilgi odağı olur. İnsanların Doğu'yla ilgili bilgi sahibi olmalarını sağlayan bu gezginlerden,

³⁹ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü II*, s.78

Voltaire’i etkileyen bir diğere isim de Jean Chardin’dır. XVIII. yüzyılın Fransız asıllı gezgini, aynı zamanda çivi yazısının isim babası olarak bilinen Jean Chardin, Doğu yolculuklarıyla, gittiği yerlere ait gelenek-görenekleri, toplumsal, dini, siyasal yapıyı yakından incelemesiyle Voltaire’e örnek olur. Elmas ticareti yapmak için Hindistan, İran, İsfahan başta olmak üzere pek çok Doğu ülkesine yolculuk yaparak gözlemlerini *Voyages de Monsieur le Chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l’Orient* adlı seyahatnamesinde anlatır. Yücel Bulut, Chardin’in İran’la ilgili notlarından yola çıkarak şöyle der:

“Chardin’e göre İranlılar herkese nasip olmayacak pek çok doğal yeteneğe sahiptir, ancak bu yeteneklerini köreltmekte üstlerine yoktur. Chardin, Tavernier’in kanaatini paylaşarak, İranlıların sefahat düşkünlüğünden, sinsî ve ikiyüzlü oluşlarından hovardalıklarından, dalkavukluklarından ve çalışmaktan nefret ettiklerinden bahseder. Chardin’e göre, İranlıların bilim alanında yetenekliydimler, ama Avrupa’nın etkili yöntemlerine sahip değildiler.”⁴⁰

On bir yıl İran’da kalan Chardin, bu ülkenin halkının kendilerine tanınan olanaklardan faydalanmadığını söyler. İranlıları kişilik olarak kötülerken ülkenin de doğal güzelliğinden bahseder:

⁴⁰ Yücel Bulut, *Oryantalizm, Seyyahlar ve Batı’nın Doğu İmgesi*, Din ve Hayat Dergisi, Sayı 7, İstanbul, 2009, s. 16

“Zevk içinde yaşamak (...) genellikle kişinin aşk kıpırdanışlarını daha fazla hissedeceği ve buna daha iyi yanıt verebileceği ölçüde sıcak ve kuru olan Pers ikliminde (...) doğaldır, orada kadın tutkusu son derece şiddetlidir.”⁴¹

Voltaire için esin kaynağı olan diğer bir gezgin de Jean de Thévenot’dur. Thévenot, amcasının etkisinde kalarak Doğu kültürüne ilgi duymuş, doğu dillerini öğrenmeye başlamıştır. Bu ilgi onda birebir gidip görme isteğinin büyümesine neden olur. Doğu bilimi, Jean Thévenot’yu genellikle ilk Doğu uzmanı sayar. Batılılar arasında Doğu’ya bu derece hayranlıkla bağlanan, hatta ilk defa başına sarık sarıp Doğulu kıyafetine bürünen odur. Bu yüzden Thévenot oryantalizmin kurucusu olarak kabul edilir.

Thévenot’nun açtığı yoldan yürüyerek Doğu’ya ve özellikle Osmanlı Devleti’ne gelenlerin sayıları daha sonra artmıştır. Kendilerine özgü küçük bir dünya kuran Doğu öykülerini, gezginler Doğu’ya yolculuk yapmadan önce okumayı görev bilirler. Baki Asiltürk yapıtında başta Voltaire olmak üzere, diğer yazarların da gezginlerin seyahatnamelerinden etkilendiğini şöyle ifade eder:

“Yolculuk yazılarının en ilginç yanlarından biri de öteki edebiyat türlerine katkı sağlamasıdır. Seyahat bir kavram olarak da aksiyon olarak da çeşitli eserlerde

⁴¹ Jean Chardin, *Voyage en Perse et Autres Lieux de l’Orient*, Editeur: Gérard Monfort, Société Bibliophile, Paris, 2007, s. 67

kendine yer bulmuştur. Temelde bir yer değiştirme söz konusu olduğu için, buradaki hareket masalların, hikâye ve romanların kurgusunda rol oynar. Başta Tournefort, Tavernier (...) olmak üzere önemli seyyahların eserlerine sahip olan Batı edebiyatında gezi etkinliği başka eserlere de konu olmuştur. Homeros'un İliada ve Odysseia destanlarından başlamak üzere, Voltaire'in *Candide*'i, Cervantes'in Don Quijote'u, Daniel Defoe'nun Robinson Crusoe'su, Swift'in Gülliver'in Serüvenleri, (...)adlı eserlerinde bu durum açıkça görülür.”⁴²

Jean de Thévenot, öğrenme ve görme arzusunu gidermek için bu uzun yolculuğa çıkar. Kitabından anlaşılacağı gibi, biraz Türkçe bildiği için İstanbul'da Türkler ile iletişim kurabilmiş, Türk toplumunu daha yakından tanıma olanağını bulmuştur. Dini konular dışında verdiği bilgilerde son derece tarafsız davranmış, bu yönüyle diğer gezginlerden ayrılmıştır. Onda, koyu Hıristiyan bağnazlığına pek rastlanmaz. Türkler' in temizliğine, azla yetinirliğine, adaleti süratle yerine getirmelerine olan hayranlığını açıkça belirtir. Türk kahvesi ve kahvehanelerine, kitabında geniş bir yer ayırmış olan Jean de Thévenot, kahveyi Fransa'ya ilk götüren kişidir. Söz konusu diğer gezginler gibi o da Türklerin din anlayışını seyahatnamesinde şöyle anlatır:

“ Harpte ve seyahatte, sonra kaza etmek şartıyla oruç yenmeğe müsaade olduğu halde oruç tutanlar olduğu

⁴² Baki Asiltürk, *Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish, Volume 4/1, 2009, s.213

gibi, oruç yiyenler de bulunuyor. Fakat oruç yiyenler yakalanırlarsa fevkalade Şiddetle dayak cezasına çarpılıyor. İstanbul’da beni sık sık görmeye gelen birkaç Türk vardı, bende oruç yerlerdi. Bir ihtiyar sipahi ise, yalnız oruç Şöyle dursun, Müslümanların yemesi her zaman yasak olan domuz eti bile yedi, bulabildiği kadar da Şarap içerdi.”⁴³

Kitabında Türkleri, onların kültürünü ve dini inançlarını önyargısız bir Şekilde dile getiren Thvenot, gözlemleri sayesinde, yapıtlarında en çok din ve din adamlarını eleştiren Voltaire’i etkileyerek, farklı dinlerin varlığını, bu dinlerdeki akla sığmayan mucizeleri ve dogmaları eleŐtirmesinde somut örnekler sunmuŐtur.

⁴³ Jean de Thvenot, *İstanbul ve Türkiye*, ev.: Reşad Ekrem Koçu, ığır Kitabevi, İstanbul, 1939, s.23

1.4 YAZARLAR

Edebiyat, Voltaire'in yaşamında büyük bir yer tutar. Düşünür Voltaire olmadan önce ilgisi edebiyat üzerinde yoğunlaşır; o alanda kendini yetiştirmeye çalışır. Edebiyatla felsefeye duyduğu ilgiyi bütünleştirerek düşüncelerini yolculuk temasını esas alarak vurgulamaya çalışır; Fransız ve İngiliz edebiyatına derinlemesine girdikçe, başka yazarlardan da esinlenmeye başlayacaktır. Voltaire'in esinlendiği yazarlar arasında Rabelais, Swift, Fontenel, Daniel Defoe ve Montesquieu ilk sırayı alır.

XVIII. yüzyıl düşünürleri, yaşadığı zaman diliminden dışarı çıkmak isteyerek ya geçmişe ya da geleceğe yönelirler. Geçmişe ya da geleceğe uzanışın özünde yaşanan ya da yaşanılacak günlerin tedirginliğinden kurtulma isteği vardır. *Gargantua*'nın yaratıcısı Rabelais, hümanist anlayışı biçimlendiren engin bilgisiyle ün kazanmış, yapıtlarıyla Voltaire'i büyük ölçüde etkilemiştir.

XVI. yüzyıl yazarı olan Rabelais, Orta Çağ'ın toplumsal kokuşmuşluklarını, özellikle de eğitim üzerindeki etkilerini eleştirmek amacıyla yazdığı yapıtlarında, sansürden kaçmak için bir dev ailesinin maceralarını anlatır. Dünya görüşünü anlattığı bu yapıtta, o yılların biçimine aykırı olarak, ciddiyetten uzak, insanî, son derece neşeli, mizahi, düşsel bir metin yaratır. Mikhail Bakhtin kitabında Rabelais ile ilgili şöyle der:

“Yarattığı şahısların umumi hatlarını Rabelais’in kendisinde aramak doğru olmaz. Rabelais, onlar gibi, kaba ve sarhoş değildi; hayatını seyahat etmekle geçirmesi de ilim zevkinden, bazen de kendisini emniyette hissetmek arzusundan ileri gelmiştir.”⁴⁴

Rabelais’in *Gargantua* adlı yapıtında, düşsel kahramanlar, olaylar, yolculuklar, karşılaşılan zorluklar, gerçeğe abartının iç içe geçtiği bir çerçevede ele alınır. Voltaire’in de *Micromégas* adlı yapıtında, *Gargantua*’da olduğu gibi kahramanları devdir. Her ikisi de düşsel olaylarla gerçekleri sergilemek ister.

Rabelais’in ilk ilkesi, Tanrı ile karışan doğaya duyduğu güvendir. Ona göre yaradılıştaki iyi ile kötüyü ayırt etmek ölümlülerin harcı değildir. Vücudumuzun arzuları bize, ruhumuz ve ruhumuzun özleyişleri gibi, Tanrı tarafından verilmiştir. İnsanoğlu ilk günaha rağmen iyidir, ancak baskı altına alındığı zaman kötü olur. Yaşama yönelen hamleler iyi idare edildikleri takdirde dünyayı mutluluğa götürebilir. Voltaire’in dini düşüncesiyle benzerlik gösteren eleştirel yaklaşımını Rabelais yapıtında şu şekilde betimler:

“(…) cüppeli, keçeli papazların da herkesin nefretini, lanetini üzerlerine çektikleri gerçeklerin en gerçeğidir. Bunun su götürmez nedeni, papazların dünyanın kakasını, yani günahlarını yemeleridir. Birer kaka yiyici

⁴⁴ Mikhail Bakhtin, *Karnavaldan Romana Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, Çev.: Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.138

olarak inlerine, yani manastırlara, keşişhanelere sürerler onları. Medeni ilişkilerden uzak tutulur bu yerler, bir evin helaları gibi (...) Onun gibi bir papaz da, yani o dediğim aylak papazlar da, ne bir köylü gibi toprağı sürer; ne bir savaşçı gibi yurdu savunur; ne hekim gibi hastalara bakar...”⁴⁵

Rabelais'nin alaycı ve sınır bilmez imgelemine devleri ya da düşsel kahramanları kullanmak son derece uyar. Böylece o dönem için oldukça atak sayılabilecek düşünce ve yergileri sansürden başı derde girmeden geçirme olanağını bulur. Oğuz Alplaçın, Voltaire'in Rabelais'ye olan eğilimini şu sözcüklerle dile getirir:

“İtalya'nın Rönesansı vardı. Almanya reform çağını yaşamıştır. Fransa'nın da Voltaire'i vardır bunlara karşılık. Montaigne'nin yararlı, sağlıklı şüpheciliğini sürdüren Voltaire, Rabelais'nin gerçekçi, aydınlık mizahçılığına da sahipti.”⁴⁶

Rabelais'nin hümanist anlayış doğrultusunda eleştirdiğı ve savunduğı düşüncelere benzer olarak Voltaire'e göre de, akli normal işleyişinden alıkoyan, onun bütün insanlarda benzer ya da aynı işlevleri yerine getirmesini önleyen birtakım etkenler vardır. Bu olumsuz etkenlerin en başında kurumsal ve kültürel çevre gelir. Voltaire, aklın bu bozuluşundan kiliseyi, devleti, bâtil inançları, bilgisizlik, sefalet ve

⁴⁵ François Rabelais, *Gargantua*, Çev.: Sebahattin Eyuboğlu, Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 179

⁴⁶ Oğuz Alplaçın, *Fransız Zekâsının Bayrağı Voltaire*, Yalçın Yayınları, Ankara, 1946, s. 5

önyargıyı sorumlu tutar. İnsanlara boş inançlar aşıl原因, onların gönüllerine el koyan, dolayısıyla maneviyatlarından ziyade, hırsları, bencillikleri, bağnazlıkları ve vahşilikleriyle öne çıkan papazlar, özellikle de Roma Katolik Kilisesi, onların gözünde en zararlı etkiyi meydana getirmiştir. Kilisenin yaptığı zararlı etkinin temelinde ise, doğaüstü yapısıyla, imanı aklın üzerine çıkartmış olan din ya da Hıristiyanlık bulunmaktadır. Jacques Nathan o dönemin dini baskısını, saçmalığını Rabelais'den yola çıkarak şu şekilde anlatır:

“Ne yazık ki bu aslında gerçekleştirilmesi zor olmayan ideallerine kötülerin bütün mümessilleri karşı koymaktadır. Cahil ve batıl inançlı, güzel yemeklerle midelerini şişiren, birtakım yasaklar ve üçkâğıtlarla dini iğrenç bir hale getiren ve bütün zamanlarını birbirini aforoz etmekle geçiren papazlar. Hristiyanlığa aykırı olan nüfuz ve itibar savaşlarına sürükleyen krallar. Bilgiyi kısır formüllerden ibaret sana skolastikler. En basit davaları, birbirini tutmayan örf ve adetlere dayanarak içinden çıkılmaz hale getiren, sonra da en çok para verene hak kazandırmadıkları zaman, davanın neticesini zar atmak suretiyle tayin eden hukukular. Ve nihayet, Rabelais'in eskilerden alıp kullandığı bazı şakalarla repertuarın bütün kaba alaylarına hedef tuttuğu arsız ve cadaloz kadınlar.”⁴⁷

⁴⁷ Jacques Nathan, *Encyclopedie de la Littérature Française*, Çev.: Lütfi Ay, Tercüme Dergisi, Sayı:46, 1953, s. 57-58

Hıristiyanlığa savaş açan Voltaire'in dini ve felsefi düşünceleri ne kadar farklı yüzyıllarda yaşamış olsalar da, Rabelais'ninkilerle örtüşmektedir. Voltaire de onun gibi, toplumsal bağınazlığa karşı çıkararak hoşgörüyü yaymaya, aklın ve bilginin öncülüğünü savunmaya çalışmıştır.

Amacı düzeni baştan aşağı değiştirmek değil, insanın mutluluğa, bilgeliğe ve huzura kavuşmasıdır. Rabelais, mutluluk için eğitimin gerekli olduğunu söylemiştir. Voltaire de, benzer bir düşünce benimseyerek, eğitimin akılla olacağını her şeyden önce usa dayalı bir yöntemin halkı mutlu kılıp, ilerlemeyi ve özgürlüğü gerçekleştireceğini savunmuştur. Kendi toplumunda var olan toplumsal ve siyasi aksaklıkları yansıtarak ideal bir toplum arayışı içine girmiştir.

Kendi toplumlarında var olan adalet ve doğruluğun tam olarak uygulanmaması, önce Rabelais'nin daha sonra Voltaire'in yapıtlarında konu edilmiştir. Platon, bu düşüncüyü şöyle dile getirir:

“Biz devletimizi, bütün topluma birden mutluluk sağlasın diye kuruyoruz. Yoksa bir sınıf, ötekilerden daha mutlu olsun diye değil; çünkü kurduğumuz devlette doğruluğu, en kötü yönetilen devlette de eğriliği kolayca görürüz... Şimdiyse biz, bütün yurttaşlara mutluluk sağlayan bir devlet düşünüyoruz. Yoksa yurttan bazı kişiler seçip

onları mutlu kılacak değiliz. Yurt baştanbaşa mutlu olacak.”⁴⁸

Düzenli, mutlu bir toplum arayışını savunan ve söz konusu mutluluğun eğitimli insanlarla olacağını düşünen Rabelais gibi, Voltaire de bu mutlu toplum arayışı için aklın gerekli olduğunu, akıl sayesinde insanların, dini kullanan bağnazlara, akıl dışı ilerleyen dini, siyasi, toplumsal uygulamalara aldanmayacaklarını savunur.

Montesquieu'nün *İran Mektupları* 'nda olduğu gibi, Voltaire de *Micromégas*' da Fransız toplumunu eleştirmek için kahramanları başkalaştırmıştır. Montesquieu'nün yapıtındaki İranlı iki genç, Voltaire'de ise uzaylılar vardır. Bu başkalaştırdıkları kahramanlara yolculuk yaptırarak, edinimlerini kendi toplumlarını eleştirmek için kullanırlar. Toplumun yanı sıra bireyi, sahip olduğu değerleri de sorgularlar.

Fransız toplumunu Doğu yolculuklarıyla eleştirerek, Voltaire'i etkileyen önemli yazarlardan biridir Montesquieu. XVIII. yüzyıl Fransa'sını, kendi toplumunu eleştirmek için Doğu'yu kullanır. Doğu'ya karşı ilginin arttığı bir dönemde, o da İran *Mektupları* adlı kitabını yazar. Mehmet Cihangir yapıtın önemini şöyle ifade eder:

“İran Mektupları adlı eser, yayımlandığı çevrede büyük bir ilgiyle ve beğeniyle karşılanmış, Paris salonlarında edebi bir bomba etkisi yaratmıştır. Mektuplar şeklinde bir roman olan İran Mektupları, bir siyaset-ahlâk

⁴⁸ V.Afanasiev, *Felsefenin İlkeleri*, Çev.: Nadiye Çobanoğlu, Yar Yayınları, İstanbul, 1974, s. 139

incelemesidir. Kitapta zorbalık(istibdat) yönetimi, erkek egemenliği ve kadın statüsü konularındaki düşünceler, İslam ve Hıristiyanlık, geleneksel değerler anlatılır.”⁴⁹

İran Mektupları aynı zamanda Aydınlanma Çağı'nın önemli yapıtları arasında yer alır. Avrupa'dan özellikle de Paris'ten, Usbek ve Rica adlı iki İranlının, ülkelerindeki dostlarıyla mektuplaşmaları, onlara izlenimlerini, gözlemlerini aktarmaları ve harem öyküsü yapıtın çerçevesini oluşturur. Bu yolculuğun iki nedeni vardır. Birincisi gittikçe çoğalan düşmanlardan uzaklaşmak ve kötülüklerden kaçmaktır. Bunu kitapta şu şekilde vurgular:

“Hâlbuki gençliğimin daha ilk çağlarında saraya bağlanmıştım. Hatta o demlerde kalbimin taptaze ve tertemiz olduğunu da söyleyebilirim. Ah, ne emeller besliyordum! Fazilet ve iyilik bütün hayallerimdi. Kötülükleri gördükçe, kurtuluş çarelerini araştırır, şiddetle kaçırdım. Ama çok geçmez, arkasından döner, ona yeniden yaklaşır ve bu uğursuzluğun hakikatini öğrenmeye çabalardım. Bu hakikati taç ve tahtın tâ ayağına kadar getirirdim!”⁵⁰

İkinci ve asıl neden ise bilimsel gerçekleri bütünüyle görmek ve araştırmaktır; başka iklimleri, başka insanları, onların huylarını, bilim ve sanat sevgilerini,

⁴⁹ Mehmet Cihangir, *Tabiat Kanunları*, M.E.B, Ankara, 1946, s. 209

⁵⁰ Montesquieu, *İran Mektupları*, Çev.: Dr. Muhiddin Göklü, Anka Yayınları, 2003, s. 35

sezişlerini, görüşlerini, ahlâklarını, dini anlayışlarını, devleti idare şekillerini yerinde görmek ve incelemektir; sonra da bunları kendi yurduna yansıtarak örnek alınmasını sağlamaktır. Yolculuğu kaleme aldığı yapıtın da ana amacı budur. Louis Althusser yapıtında Montesquieu'yü şöyle anlatır:

“Can sıkıcı işlerle ve kimselerle uğraşmak istemiyordu. Bu kimseler arasında karısı da vardı. Ondan uzakta yaşama isteği ağır basıyordu bu yüzden. Peş peşe Almanya, Avusturya, İtalya ve Hollanda'ya gitmesi anlaşılır bir durumdu; her zaman ayrıcalıklı kişilerle vakit geçirdiği düşünülürse iki yıl kaldığı İngiltere'de masonların arasına karışması da öyle. Çok istemesine rağmen Doğu'ya uzanamadı ama. Doğu onun belleğinde gençliğinde okuduğu Binbir Gece Masalları ve Jean Chardin'in gezi notları İran ve Doğu Hindistan'ından ibaret bir düşler ülkesi olarak kaldı.”⁵¹

Montesquieu, yolculuk temasıyla Doğu ve Batı arasındaki farklılıkları yansıtmak isterken, Voltaire, eleştirilerini doğrudan Doğu'ya yaparak kendi toplumunu eleştirir. Her ikisi de Doğu ile ilgili bilgilerini, oraları gidip görmüş gezginlerin, yazarların kitaplarından edinmiş, felsefi düşüncelerini düşsel yolculuklarla dile getirmeye çalışmışlardır.

⁵¹ Louis Althusser, *Montesquieu-Siyaset ve Tarih*, Çev.: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 23

Voltaire, Montesquieu ile ilgili “**Fransa soyluluk unvanlarını yitirmişti; Montesquieu bunları geri verdi**”⁵² diyerek “iyi toplum” düşüncesiyle çıkılan bu yolculuklarda hoşgörünün, erdemin, aklın önemini vurgular. Voltaire, somut örneklerden yola çıkarak, yapıtlarında kendi felsefesini şekillendirir.

Voltaire’in düşünceleri, içinde bulunduğu tarihsel ve toplumsal koşullardan yoğun biçimde etkilenmiştir. Düşüncelerinden dolayı bazen sürgün edilmiş, bazen merak duygusuyla yeni dünyalar keşfetmek istemiştir. Kimi zaman da mutluluğu, en iyi toplumu keşfetmeyi arzulamıştır. O da diğer ünlü düşünürler gibi, yolculuklarda edindiği deneyimlerle ve gözlemlerle felsefi düşüncesini genişletmiştir. Onu etkileyen bir başka yazın adamı ise, Türk Edebiyatı’nda ilk çeviri roman sayılan *Télémaque*’ın yazarı Fénelon’dur.

Télémaque, uzun süredir haber alamadığı babası Ulyse’i aramak için evden çıkar, büyük tehlikelere göğüs gererek denizler aşar, ülkeden ülkeye koşar. Minerve, bilge Mentor kimliğiyle ona eşlik eder. Hikâyenin başında *Télémaque*’ın gemisi şiddetli bir fırtınaya tutularak Calypso’nun adasına sürüklenir, böylece *Télémaque*’ın başına gelecek felaketler başlamış olur.

Mısır’dan sonra Kızıl Deniz’de yaptığı yolculuğunu anlattığı *1690’da Düzmece Bir Yolculuk (Voyage supposé en 1690)* adlı masalında, uzun bir yolculuğun sonrasında güzelliklerle, etkileyici kokularla dolu bir adaya varır. Buna karşılık insanlar çok pis kokmakta ve o olağanüstü ortamı yaşanılmaz kılmaktadır. Bu düşsel

⁵² Voltaire, *Seçmeler*, s. 29

yolculukla Fénelon, kötülüğün insandan geldiğini, istediğine kavuşmak için tek gereksinimin akıl olduğunu vurgular.

Yapıtlarında hayalî unsurlarla bezediği olaylar zincirini anlatırken düşüncelerini yansıtır. İnsanoğlunun mutluluktan çok uzak bir varlık olduğunu, bunun nedeninin de yine kendi varlığından kaynaklandığını anlatır.

Doğu'ya yaptığı yolculukları anlatırken, bu toplumdaki övgüyle söz etmesi kendi toplumundan memnun olmadığını gösterir. Voltaire gibi, var olan siyasi, dini ve toplumsal sorunları iyileştirmek için aklın öncülüğünü savunur.

İranlı Ali Bey'in (Histoire d'Alibée, Persan) öyküsü, İran Şahı tarafından küçükken evlat edinilen çoban Ali Bey, sarayda kendisine sunulan tüm olanaklara rağmen köy yaşamını tercih eder. Yapıtta onun bilgeliği vurgulanır. *Candide* kitabının sonuç kısmında yer alan örnek Fénelon'unkine benzer. Hikâyenin sonunda kahramanlarını İstanbul'a yerleştiren Voltaire, yaşamın amacını ve anlamını yaşlı bir Türk sayesinde kavratarak, mutluluğun çalışmakta olacağını vurgular. Çalışmanın insanı kötülüklerden uzak tuttuğu inancı Voltaire'i Fénelon'a yaklaştırır.

İngiltere'nin bilim ve felsefesine hayran olan Voltaire, İngiliz yazarları okumuş, onların düşüncelerinden faydalanmak istemiştir. Thomas More bu yazarlardan biridir. XVI. yüzyılda "idealizm" sözcüğü Thomas More'un *Ütopya* adlı yapıtıyla başka bir anlam kazanır. Mutluluk arayışıyla yolculuğa çıkan Voltaire için, Thomas More'un hayalî dünyası, bu arayışta, yararlı bir kaynak olmuştur.

Yolculuk temasıyla bağdaştırıldığında, Thomas More'da karşımıza çıkan uzam değişikliği değil, düşsel yolculuklardır. Burada Voltaire'e kaynaklık eden, sahip olamadığı veya başka bir deyişle sahip olmak istediği ya da yaşamayı düşlediği iyiliklerle, güzelliklerle dolu başka bir dünyadır.

More'un düşsel yolculuğunda, diğer yazarlarda olduğu gibi ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşamın yolunda gitmemesi yatar. İç savaşların ülkeyi mutsuzluğa sürüklemesi, onu ideal toplum arayışına sürükler. More, *Ütopya*'da ideal toplumla ilgili şöyle bir betimleme yapar:

“ (...) Bulaşıcı hastalıkları ve pisliği önlemek için, besin maddeleri bu çarşılara gelmeden önce, kentin dışındaki akarsularda iyice yıkanıp temizlenir. Ütopya'lılar, insan yaradılışının en güzel yanlarından biri saydıkları acıma duygusunun kan döke döke körleşmemesi amacıyla, yenilecek hayvanları kendi yurttaşlarına kestirmezler. Ütopya'da para diye bir şey yoktur. Her evin reisi, çarşıya gidip, istediği kadar eşya ve yiyecek alır. Her şey bol olduğu, herkes de yöneticilere güvendiği için, çarşıdan gerektiğinden fazla eşya ya da yiyecek almak, aklından bile geçmez bir Ütopya'lının. Yöneticilere güven duymak da haklıdır. Çünkü Ütopya'nın ekonomik düzeni

akıllıca planlanmış; herkesin yiyeceği içeceği en ince hesaplarla belirlenmiştir.”⁵³

Voltaire mektup türü yerine, Thomas More ve Cyrano de Bergerac’ın etkisi altında felsefi anlatı türünü kullanmayı tercih eder. Ütopist bir çizgiyle “ mükemmel toplum” arayışını, insanların akıl, hoşgörü, dürüstlük gibi erdemlere sahip oldukları zaman mümkün olacağını dolaylı yollardan anlatmaya çalışan More’un bu yaklaşımı Voltaire’in *Micromégas*’ına da konu olmuştur. Aklın önemi şu şekilde vurgulanır:

“Ey, Yüce Tanrı’nın ustalığını ve gücünü gösterdiği zeki atomlar, hiç kuşkusuz gezegeninizde çok saf ve temiz zevkleriniz vardır: Çünkü bu kadar az madde ve neredeyse tamamen zekâdan ibaret olduğunuza göre, bütün hayatınızı severek ve düşünerek geçiriyor olmalısınız; bu, gerçek zekânın yaşam tarzıdır. Hiçbir yerde gerçek mutluluk görmedim ama burada olduğundan şüphem yok.”⁵⁴

Voltaire’in yapıtlarında dini kurumlar tarafından her seferinde dinsiz diye ölüm cezasına çarptırılan ya da sürgün edilen kahramanlar, her nasılsa bu felaketten kurtulup başkalarıyla karşılaşırlar. Thomas More, ütöpik dünyasında insana verdiği değeri ve özgürlüğün insanoğlunun en büyük hakkı olduğunu savunur. Olması gerekeni *Ütopya*’da okuyan Voltaire, insanların kendi mutluluklarını yine

⁵³ Thomas More, *Ütopya*, Çev.: İlhan Erşanlı, Alter Yayınları, Ankara, 2009, s. 89

⁵⁴ A.g.y., s. 109

kendilerinin engellediğini yapıtlarında göstermiştir. İdeal adalet sistemi Ütopya'da şu şekilde anlatılır:

“Ütopya’da ölüm cezası pek seyrek uygulanır. Ütopya’lılar, biri suç işledi diye onu öldürmenin, hem bu adama haksızlık olduğuna, hem de topluma bir yarar sağlamadığına inanırlar. Köle durumuna düşüp özgürlükten yoksun kalmak ise, bir suçlu için ölümden beter bir cezadır, acıların en korkuncudur. Üstelik bir köle hem topluma yararlıdır, hem aynı suçu bir daha işlemesin diye örnek olur başkalarına(...)”⁵⁵

Voltaire, *Candide*'de “Eldorado” adlı düşsel bir ülkeyi betimlerken, Thomas More'un *Ütopya*'sına yaklaşır. İdealizmin bir simgesidir bu ülke. Ülkenin her tarafı altın, gümüş ve değerli taşlarla doludur. İnsanların uğruna birbirlerini öldürdüğü bu maddi değerler, Eldorado'da yaşayanlar için hiçbir anlam taşımaz. Voltaire, her tarafı değerli taşlarla dolu Eldorado'yu betimlerken, More'un *Ütopya*'sından birebir etkilenmiştir. More, düşsel ülkesini şu şekilde betimler:

“(...) ütopya da altın ve gümüş, surların içinde kapalı kapılar arkasında tutulmaz. Yoksa prensin ve senatonun kendi çıkarını düşünerek halkı soyduğu yönünde dedikodular yayan kalın kafahlar çıkabilir. Altın ve

⁵⁵ Thomas More, *a.g.y.*, s. 109

gümüü güzel tabak iölemeleri ve zengin el iöleri için kullanacak olsalar, ihtiyaç duyduğunda eritmek zorunda kaldıklarında bu eserlere bağlanmaya başlamış olanlar, elindekilerden vazgeçmek istemeyebilir(...)Altına çok değer veren ve korumak için de çok fazla özen gösteren insanlarız. Onlar ise tam tersi bir yaklaşım içerisinde(...)”⁵⁶

Voltaire, Ütopyalıların dini görüşlerini savunarak, insanın erdemi elde ettiği zaman mutluluğa erişeceğini, *Ütopya*’da olduğu gibi, eşit, özgür, adaletli bir toplumun ideal toplum olacağını, bunun içinde insanın aklını kullanarak hareket etmesi gerektiğini söyler. *Ütopya*’da din konusu şu şekilde anlatılır:

“Dini ilkelerinin özü şudur: insanın ruhu ölümsüzdür. Tanrı insanı mutlu olsun diye yaratmıştır. Bu dünyadaki yaşamın ardından erdemlerimiz ve iyiliklerimiz ödüllendirilecek, günahlarımız da cezalandırılacaktır. Bunlar aslında dini inançlar olmasına rağmen, Ütopyalılara göre, akıl insanı bunları kabullenmeye ve inanmaya yöneltecektir(...)ütopyalılar sadece iyi ve dürüst hazların mutluluk getireceğine inanır. Erdemin kendisinin, insan doğasını bu tür zevklere, nihai iyiliğe yönlendirdiğini savunur.”⁵⁷

⁵⁶ Thomas More, *a.g.y.*, s. 82

⁵⁷ *A.g.y.*, s.83

Yolculuk temasını işleyen bir diğere önemli kitap ise Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe* adlı yapıtıdır. Kitap, İngiltere'de yaşayan Alman asıllı orta halli bir ailenin en küçük oğlu olan Robinson Kreutzner'in babasının bütün karşı koymalarına rağmen, dünyayı gezme hayalleri ile çıktığı yolculukları ve bu sırada karşılaştığı olayları anlatır. Bu yolculuklar içinde ıssız bir adada çok uzun yıllar yalnız kalır. Bu yapı içerisinde adadaki yaşamın ayrıntıları Robinson'un iç konuşmaları ve o anki duygu dünyası yansıtılır. Robinson Crusoe, gençliğinden beri macera düşkünüdür. Denizlere açılmak, yeni kıyılar görmek ister. Bir iki deniz yolculuğu, fırtınalar ve korsanlar yüzünden çok tehlikeli geçer. Yine de yolculuk tutkusundan vazgeçemez. Yolculuk boyunca doğadan gelen kötülükler karşısında savaşım verir. *Robinson Crusoe*'da deniz yolculuğu sırasında yaşanan zor durum şu şekilde aktarılır:

“Yolculuklarıyla ilgili bütün ayrıntıları sordum; Rio de la Plata'dan Havana'ya giden bir İspanyol gemisindeymişler; başlıca yükleri olan deri ile gümüşü orada boşaltarak Avrupa malı olarak ne bulurlarsa alıp geri döneceklermiş; gemilerinde başka bir batık gemiden kurtardıkları beş Portekizli gemici varmış; kendi gemileri ilk kazaya uğrayınca gemicilerden beşi boğulmuş, geri kalanlar sonsuz tehlike, kaza atlatarak hemen hemen açlıktan ölecek bir durumda, yamyamların yaşadığı

kıyılara düşmüşler, her an parçalanıp yemekten korkuyorlarmış.”⁵⁸

Yeryüzünde var olan her türlü kötülüğe yolculukları boyunca tanık olan Robinson Crusoe, felaketler arttıkça onlara direnmek gerektiğini anlar. İngiltere’deki özgürlük havasına hayran olan Voltaire, İngiliz yazar Daniel Defoe’nun yarattığı özgür birey karakterinin başına gelen felaketleri kendi yapıtlarında kullanmıştır.

Voltaire’in özgürlük anlayışıyla da örtüşen bir romandır *Robinson Crusoe*. Yapıtta, Cuma ile Robinson’un arasındaki efendi-köle ilişkisini okuduğumuzda batı oryantalizminin öğelerine rastlarız. Voltaire sınıfsal eşitsizlikle ilgili şu yorumu yapar:

“Her insan eğlenmeye, zevke, zenginliğe ve egemen olmaya düşkündür. Fakat gereksinimleri sebebiyle insanlar arasında eşitlikten söz edilemez. İnsanların yaşam şartlarındaki başlıklar, bir insanı başkasının hizmetine sokar. Fakir insanlar, toprağı olup da çalışmak istemeyenlerin yanında çalışırlar ve bunu açlıklarını gidermek, barınmak için yaparlar. Başkasının buyruğunda yaşamak acı olsa da, şu da bir gerçektir ki, böyle olmasaydı insan yaşamının devamı mümkün olmazdı. Herkesin varlık anlamında eşit olduğu bir

⁵⁸ Daniel Defoe, *Robinson Crusoe*, Çev.: Akşit Göktürk, YKY, İstanbul, 1997, s. 213

dünyada kimse başkasının toprağını işlemez, başkaları için ayakkabı yapmaz, un öğretmez, hayvan gütmeydi. Demek ki, bir varlığı olmayan yararlı insanların var olması gereklidir. Kötü olan varlık anlamındaki eşitsizlik değildir. Çünkü bütün yoksullar mutsuz değildirler. Kötü olan herkesin aynı haklara sahip olmaması, yaşamın insana sunduğu güzelliklerden aynı ölçüde yararlanamamasıdır. Bu anlamda eşitlik, hem en doğal ve hem de en olmaması gereken bir şeydir. Her insanın kendisini başkalarıyla eşit görmeye hakkı vardır. Bir kardinalin aşçısı, kendisini efendisiyle eşit görebilir. Fakat bu insanlık anlamında olmalıdır ve herkes bulunduğu konumda iyilik içinde görevini yapmalıdır.”⁵⁹

Robinson Crusoe'da, ada Daniel Defoe'nun İngiltere için düşlediği bir yönetim biçimini simgeler. Bütün kitap, yazarın siyaset ve ekonomiyle ilgili görüşlerini aktarmak için kullandığı bir araçtır. Defoe bireyi, her türlü felakete rağmen, ayakta durmasını, savaşmasını, direnmesini, yaratmasını ve kazanmasını bilen örnek biridir. Dönemin İngiltere'si düşünüldüğünde, Robinson özgürce, kendi iradesi doğrultusunda işler yapan, sonuç ne olursa olsun katlanan, pratik çözümlerle devlet anlayışındaki ağır-aksak her şeye karşı gelen birini simgeler. Yazarın çalışmanın önemi ve kitapta Cuma ile simgelediği işçi sınıfının eğitilmesiyle ilgili düşüncesi,

⁵⁹ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü III*, s. 5

Voltaire'in mutluluk için insanın aklını kullanarak eğitilmiş birey olması gerektiği görüşü birbirini tamamlar.

Voltaire'in yapıtlarını yazarken etkilendiği bir diğer İngiliz yazar ise Jonathan Swift'dir. Oğuz Alplaçın iki yazar arasında var olan benzerliği şu şekilde ifade eder:

“Belirli bir açıdan, Voltaire’i ünlü İngiliz yazarı Swift’le kıyaslayabiliriz. Bilindiği gibi Gülliver’in Seyahatleri’ni yazmış olan Swift, cesur, akılcılığı, insanın gerçek değerlerini her şeyden üstün tutmasıyla tanınmış bir yazardı. Böylesine bir genellemeyle, Voltaire ve Swift arasında paralellik kurulabilir.”⁶⁰

Gezi edebiyatının öncülerinden kabul edilen Swift 'in başyapıtı *Gülliver'in Seyahatleri*'nde yer alan, cücelerin Lilliput ve Blefuscu olarak bilinen ülkeleri, Brobdingnag denilen devler ülkesi, Laputa adı verilen bilgeler adası ve son olarak Tekboynuzlular (Houyhnhym) denilen atlar ile Yahoo denilen insanların yaşadığı ada, Voltaire'nin yapıtlarına kaynak oluşturur. Voltaire, *Micromégas*'da düşsel kahramanlara yer verir. Server Tanilli, Voltaire'in Swift'ten etkilenmesini şu şekilde anlatır:

“Bolingbroke’un *Bir Yurtsever Kral Düşüncesi* adlı kitabını okuduğunda, sosyal reform için en iyi çerçevenin

⁶⁰ Oğuz Alplaçın, *a.g.y.*, s. 21

bir aydın monarşi olduğu inancını olasıdır ki ondan edinecektir. Milton’u okuduğunda şunun farkına varır hemen: Şeytan, *Yitirilmiş Cennetin* gerçek kahramanıdır. Swift’i okuduğunda, ‘Rabelais’den alabildiğine üstün’ dediği bu yazardan belli bir yergi sanatını öğrenmiş olsa gerek, İlerde yazacağı *Micromegas*’da *Gülliver*’in *Yolculukları* yeniden çıkacaktır ortaya.”⁶¹

Yolculukları boyunca kahramanını kötü olaylarla karşılaştıran Swift, yapıtında yaşadığı yüzyılın siyasi yapısıyla ilgili alaycı bir yaklaşım sergiler. Cüceler-develer, hayvanlar-insanlar aracılığıyla kendi toplumunun eleştirisini yapar. Toplumundaki işleyişle ilgili duyduğu sıkıntıyı şu şekilde ifade eder:

“ Lilliput’ta birtakım garip yasa ve adetler de vardır; bunlar benim sevgili ülkemdekilere o kadar aykırı ki(...) Önce ötekine berikine suç yükleyenlerden söz edeceğim. Devlete karşı işlenen her suç şiddetle cezalandırılıyor; fakat suçlanan, suçsuz olduğunu mahkemede açıkça kanıtlarsa, ona suç yüklemiş olan kimse hemen korkunç bir biçimde öldürülüyor; malı mülkü varsa, suçsuz bulunan kişiye bundan bol bol verilerek, kaybettiği vakit, geçirdiği tehlike, hapisten ötürü çektiği sıkıntı, savunması için harcadığı para karşılanmış oluyor. Suçu yüklenen

⁶¹ Server Tanilli, *Voltaire ve Aydınlanma*, Adam Yayınları, İstanbul, 1994, s. 29

kişinin malı mülkü yoksa tazminatı İmparator hazretlerinin hazinesi ödüyor. İmparator suçsuz kişiye teveccüh ve lütfunu gösteren bir de nişan veriyor.”⁶²

Swift, cüceler ve devleri kullanarak, genellikle insanlarla, özellikle de İngiliz toplumuyla ilgili yerici, aynı zamanda da yapıcı önemli görüşler ileri sürmektedir. Cüceler ülkesinde, küçücük yaratıkların parti ve din kavgalarının çok basit nedenlere dayandığını vurgulamak için yazarın uydurduğu olaylar eğlendirici olduğu kadar düşündürücüdür de. Kralın gözüne girmek, yüksek mevkilere geçmek için bazı kişilerin ne cambazlıklar ne hokkabazlıklar yaptığını anlatan kısımlar da bu doğrultudadır. Devler ülkesinde, Gülliver’in kralla konuşmaları, kralın İngiliz toplumu, bir başka deyişle insan hakkındaki düşünceleri oldukça acıdır. Yazarın bu konulara yer vermesindeki amaç ise, yaşadığı toplumdaki yozlaşmayı gözler önüne sermektir:

“(…)Benim mini mini dostum Grildrig, yurdunu övmene doğrusu hayran kaldım. Ülkemizde temelinde pek kötü olmayan, örgütlenmeye benzer bir şeyler görüyorum ama bunların bir kısmının ancak silik bir belirtisi kalmış; ahlâk bozuklukları da öteki kısmını lekelemiş, yok etmiş. Hele yurttaşlarına erdemlerinden ötürü soyluluk verildiğini, din adamlarının, dinlilik ve bilgilerine; yargıçların doğruluklarına; meclis üyelerinin, yurt

⁶² Jonathan Swift, *Gülliver’in Gezileri*, Çev.: İrfan Erbaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s.52

sevgilerine; danışmanların da bilgeliklerine göre yükseldiğini göremiyorum. Sana gelince hayatının büyük bir kısmını gezerek geçirdiğin için yurdundaki bozuklukların birçoğundan uzak kalmış olmanı isterim. Fakat sözlerinden çıkardıklarım, senden bin bir zorlukla çekip koparabildiğim yanıtı bakılırsa, yurttaşlarının çoğu, doğanın yeryüzünde sürünmelerine katlandığı o küçük böceklerin, muhakkak ki en zararlıları.”⁶³

Voltaire’in *Micromégas* adlı kitabında da dünya insanının, var olan canlılar içinde en kötüsü olduğu gösterilmek istenir:

“Sefiller! Kudurmuşluğun bu kadarı aklın alacağı şey mi? Üç adımda oraya gidip üç tekmeyle bu gülünç, katil karınca sürüsünü ezmek geliyor içimden.(...) Merak etmeyin onlar birbirlerini mahvetmek için ellerinden geleni yapıyorlar.”⁶⁴

Farklı yüzyıllarda yaşamış, farklı milliyetleri olan bu yazarlar, yapıtlarında yolculuk temasını kullanarak, zaman zaman düşsel öğelere yer vererek, düşüncelerini, dinî görüşlerini, toplumda yerilmesi ve övülmesi gereken unsurları insanlara yansıtırlar. Her ikisi de yaşadıkları toplumun sıkıntılarını, insanların kokuşmuşluğunu, kötülüklerden insanın akli yoluyla kurtulacağını kanıtlamaya çalışır.

⁶³Jonathan Swift, *a.g.y.*, s. 126

⁶⁴Voltaire, *Micromégas*, s. 62-63

İKİNCİ BÖLÜM: YOLCULUĞU GERÇEKLEŞTİREN KİŞİLER VE UZAMIN ÖZELLİĞİ

2. 1.YOLCULUĞUN ANA TEMA OLARAK KULLANILMA GEREKÇESİ

Yolculuğun edebiyattaki yeri çok eskilere dayanmaktadır. Tarih, bir yönüyle göçlerin, seferlerin ve bir mekânı terk edişlerin hikâyesidir. Bu nedenle de yolculuk edebiyat metinlerinin vazgeçilmez ana teması olmuştur

Yol ve yolculuk teması üzerine Avrupa’da pek çok kuramsal söylem ortaya çıkmıştır. Bunlardan biçimci edebiyat yaklaşımlarının hâlâ vazgeçilmez başvuru kaynaklarından biri olan Vladimir Propp, Fransız peri masalları üzerine yaptığı çalışmasında masalda ana iki kahramandan bahseder: Arayıcı kahraman ve kurban kahraman:

“Arayıcı kahramanların amacı, bir şeyi aramaktır, diğerleri ise, her türlü maceranın kendilerini beklediği yola, bir şey arama düşüncesi olmadan çıkarlar. Masalın takip ettiği yol, masal boyunca masal aksiyonunun cereyan ettiği yer arayıcı kahramanın da yoludur.”⁶⁵

⁶⁵ Vladimir Propp, *Masalların Yapısı ve İncelenmesi*, Çev.: Hüseyin Gümüş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 64.

Dünyanın diğer köşelerinde de yolculuk, benzer anlamlar içermektedir. Hz. İbrahim, kendisini ve ailesini yolculuğa adar. Hz. Musa'nın Sina'da yolculuğu, Hz. İsa'nın çöllerde gezişi, Hz. Muhammet'in hicreti neredeyse aynı yolculuk temalarını işler.

Yolculuk bir yere varmak, bir şeyleri aramak ya da kaçmak için yapılabildiği gibi bir macera da olabilir. Bazen nedendir, bazen de sonuç. Doğu yolculuklarının temelinde arayış yatar. Birey içinde yaşadığı toplumun genel yapısından memnun olmayabilir. Ancak yazgısına boyun eğmek yerine, kendisine aradığı mutluluğu sağlayacak yeni bir ortamın arayışına yönelir. Nietzsche bu özgür ruhlu kişiyi şu şekilde tanımlar:

“Kendisinden, kökeni, çevresi, zümresi ve makamı temelinde ya da zamanın egemen görüşleri temelinde beklenilenden farklı düşünen kişiye özgür tinli denir. Özgür tinli sıra dışıdır ve kesinlikle zamana ve geleneklere aykırıdır. Özgür tinli daha yüksek bir algıya sahiptir. Bunu bilen düşük kapasiteli sıradan insanlar, onu delilikle, ahlaksızlıkla ve hatta dikkat çekmeye çalışmakla suçlayabilirler.”⁶⁶

Özgürlük, eşitlik, adalet ve mutluluk düşüncesinden yola çıkarak, düşsel ve gerçek olarak sınıflandırdığımız yolculuk teması, bireyin soyut ve somut olarak

⁶⁶ Friedrich Wilhelm Nietzsche, *İnsanca, Pek İnsanca (Özgür Tinliler İçin Bir Kitap)*, Çev.: Mustafa Tüzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003, s.92

yaşamında, zihninde yeni ufukların yeni dünyaların oluşmasını sağlar. “Söylediklerinizin hiçbirini kabul etmiyorum, ama düşündüğünüzü söylemek hakkınızı ölünceye dek savunacağım” diyen Voltaire’in özgürlükçülük, en çok üzerinde durduğu kavramdır. Yerinde ve zamanında kullanılması gereken özgürlüğün, insana mutluluğu, hoşgörüyü getireceğini savunur. Yapıtlarında toplumların neden özgür olmadığını göstermek için yolculuğu araç olarak kullanır.

Voltaire’in yapıtlarında düşsel ve gerçek olmak üzere iki türlü yolculuk karşımıza çıkar. Düşsel yolculuk, uzam değişikliği olmaksızın kişiyi düş gücünün yarattığı ortamlara, yaşamayı düşlediği iyiliklerle, güzelliklerle dolu başka bir dünyaya götürür. *Candide*’deki Eldorado buna en iyi örnektir.

Gerçek yolculukta, kişinin uzam değiştirmesi gerekir. Burada, kişinin bilinmeyenle karşılaşması ona daha önce hiç görmediği, bilmediği yeni bir dünyanın kapısını aralar. Gerçek yolculukla ilgili Nurmelek Demir yolculuğu şu şekilde anlatır:

“Gerçek yolculukta, kişinin bulunduğu ortamdan ayrılıp, başka bir yere gitmesi, yani uzam değiştirmesi gerekir. Burada, gezgin bilinmeyenle karşı karşıyadır; daha önce hiç görmediği ve tanımadığı, ama merakını cezbeden yeni bir dünyaya açılmıştır. Bir gezgin olması nedeniyle, çoğu zaman düşünen ve araştıran bir kimliğe sahiptir. Kendi bireysel ve toplumsal kimliğini, başkalarının kimlikleriyle

**karşılaştırmak suretiyle, kendisini tanımlamaya çalışır.
Böylece, kendi uygarlığının sunmuş olduğu manzaranın
doğru manzara olup olmadığını anlayabilir. (...)"⁶⁷**

Bazen yolculuk yaşama dair bir eğitimidir. Bir öğrenme süreci olarak da belirir. Bu durumda yolculuk bir araç olur. Kişisel anlamda değişimler ağı, toplumsal yaşamın, bilincin kültürel ve simgesel oluşumu anlamına gelir. Bir gerçekleri arayış ve gerçekler tarafından özgürleştirilme, bir bilinçlenme, aydınlanma sürecidir. Bu nitelikleriyle asla sona ermeyecek bir süreçtir. Tıpkı Marcel Proust'un şu sözlerindeki gibi; **"gerçek yolculuk, başka diyarlara doğru yol almak değildir, gerçek yolculuk başka gözlerle bakabilmektir."**⁶⁸

Yolculukla ilgili bütün bu gerekçeler aslında Voltaire'in yaşamını, düşüncelerini, felsefesini, neden yapıtlarında sürekli gezgin olarak karşımıza çıktığını bize çok iyi anlatmaktadır.

Voltaire için yaşam bir yere yerleşmekten çok, sürekli bir yol hali, bir yolculuktur. Voltaire'in yapıtları ile yaşam öyküsü arasında yadsınamaz bir bağ vardır. Hazırcevaplılığı ve sivri dili her seferinde başına bela olur. Yazar ve filozof olmasının yanı sıra, kavga adamı olarak da nitelendirilen Voltaire, yaşamı boyunca özgürlüğü savunur, dogmatik düşüncelerin karşısında yer alır. Bundan dolayı

⁶⁷ Nurmelek Demir, *Doktora Tezi: İkinci Dünya Savaşı Sonrası Fransız Romanında Egzotizm*, Ankara, 1998, s. 7-8

⁶⁸ Marcel Proust, *Kayıp Zamanın İzinde* - Albertine Kayıp, Çev.: Roza Hakmen, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 48

sürgüne gider. Kendisini, yarın nerede olacağını dahi bilemediği bir yolculuk macerasının içinde bulur.

Yapıtlarındaki kahramanların isimleri farklı da olsa, onlar aslında birer Voltaire'dir. Yazar, kendi yaşamında arayıp bulamadıklarını, inançlarını, çevresindeki insanları, yarattığı kişilerde yansıtmıştır. Toplumun ve insanların yüzyıl içerisindeki düşünce yapılarını, kendince olması gerekenleri, yolculuk temasını kullanarak okuyucuya aktarmak istemiştir. Norman Friedman bu durumu şu şekilde yansıtır:

“Hikâye kendini anlatır; kendi adına konuşur. Yazar karakterlerini savunamaz; ne yaptıklarını bile kendilerine anlattırır. Hepsinden önemlisi, neler düşünüp neler hissettiklerini, içinde buldukları durumlarda hangi izlenimleri edindiklerini de kendilerine anlattırır.”⁶⁹

Öte yandan Voltaire ele aldığı konuların, sadece XVIII. yüzyıl Fransa'sını değil, her çağda bütün insanları ve ülkeleri ilgilendirdiğini, ilgilendireceğini, bir başka deyişle evrensel olduğunu öngörüsüyle yansıtmak ister. Olayları yakından izlemeye, uyanık ve bilinçli yaşamaya, haksızlıklara karşı vurdumduymaz olmayıp tepki göstermek ve eleştirmek, kimi sorunları düzeltebilmek ya da çözmek için eylem

⁶⁹ Norman Friedman, *Romanda Görüş Açısı*, Çağdaş Eleştiri, Sayı 7, 1982, s.16

içerisinde yer almaya çalışır. Zaman zaman başından geçen benzer, zaman zaman da hayal ürünü olaylarla okuyucuyu yaptığı yolculuklarda beraberinde götürmeyi arzular. Amacı, evrensel sorunları, insanları köleleştiren dini bağnazlığı uzam değişiklikleriyle dünya insanına yansıtmaktır.

“Yaşasın Tanrı, yaşasın özgürlük”⁷⁰ onun felsefesinin tek cümleyle özetidir. Kilise Voltaire’e hep karşıdır. Fakat o kilisenin, Yahudilik ile Hıristiyanlığın din ve tanrı öğretisini saptırılmış bulmakta, kendisine göre sınırlar çizerek dini özgürleştirmeye çalışmaktadır. Vicdanı ve aklı, insanlık uğruna verilen savaşımın yine onlar tarafından dinsizlik olarak tanımlanmasına tepki göstermektedir. Dünya olaylarına ilişkin görüşlerini her seferinde dile getirmeyi aydınının en önemli işlevi görür. Şahin Yenişehirlioğlu, Voltaire’i şu tümcelerle tanımlar:

“Görüşlerini çekinmeden açıkladı, soylulara, devleti yönetenlere, ruhban kesimine açıkça ifade etti. Avrupa’da suçsuz insanların uğradıkları haksızlıkları, işkenceleri dile getirdi. Onlara karşı çıktı. Bazı mahkemelerin kararlarını değiştirmek için davaları yeniden gördürdü. Zengin olan Voltaire bu uğurda hiçbir masraftan kaçınmadı. Protestan olan bir tüccarın işkence edilerek yok yere öldürülmesi onu çileden çıkardı. Haksız mahkeme kararlarını bozdurttu. İnsan hakkı

⁷⁰ Lucien Goldman, *Aydınlanma Felsefesi*, Çev.: Emre Arslan, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1989, s.31

**kazanılmalıydı. Çünkü ‘insanlar ölür, insanlık yaşar’
mantığıyla hareket ediyordu.”⁷¹**

Tek bir ülkede değil, dünyanın her yerinde aynı olan bu insanlık sorununu okuyucuya, gittiği ülkeleri, orada yaşayan her sınıftan insanı betimleyerek, bütün deneyimlerinde başına benzer felaketlerin geldiğini vurgulamak isteyen Voltaire, yolculuğu araç olarak seçer. Bunu da okuyucuya en iyi bu şekilde yansıtacağını düşünür.

Yapıtlarında örnek olarak her seferinde karşımıza çıkan gezgin kahramanlar, aslında Voltaire’in felsefi savaşçılarıdır. İnsanların birbirlerine hoşgörüsüz davranmalarına, daha da kötüsü acımasızlığı ve zorbalığı genel kural haline getirmelerine bütün güçleriyle karşı çıkarlar. Bunun için öykülerinde genel olarak bilge, yani akıl veren bir kişi vardır. Bilgelik, yaşamın özü, insan deneyiminin güzel bir yansıması olarak düşünülmüştür. Bilge insanın her türlü erdeme sahip olduğunu düşünür. Mutluluk arayışı içerisinde geçen, fakat her seferinde kötülüklerle karşılaştığı olaylar örgüsünde farklı ülkelerde karşılaştığı bir bilgeye yer vererek “her şeyin mükemmel olamayacağını” ifade eder. *Zadig*’deki keşiş, *Candide*’deki Eldorado ülkesinin iyi yürekli ihtiyarı ve Türk dervişi, yapılan yolculukların sonunda bir deneyime ulaşılmasını sağlayan bilge kişilerdir. Yolculuklarla, akıllı olmanın erdemini, mutluluğa erişmenin sadece akıl yoluyla olabileceğini, farklı bilgiler karşımıza çıkartarak göstermek ister.

⁷¹ Prof. Dr. Şahin Yenişehirlioğlu, *Voltaire ve Ötesi*, Frankofoni Dergisi, Cilt 7, Ankara, 1995, s.53

Dünyanın neresinde olursa olsun sonsuz mutluluğun olanaksızlığını her şeyin mükemmel olmadığını, sadece aklın öncülüğünde koşulları iyileştirebileceğimizi; sosyal, toplumsal, dini kaynaklı her türlü sorunun evrensel olduğunu anlatır. Kötülüğün temel kaynağı olan bağnazlığın, hoşgörüsüzlüğün yansımalarını, kendisinden önce yolculuk temasını konu alan gezginler, yazarlar ve düşünürlerin de etkisinde kalarak irdeler.

Kısacası, Voltaire, bilimlerin gelişmesiyle her şeyin daha iyi olacağını düşündüğü için, belli bir iyimserliğe sahiptir. Ancak her konuda böyle olması olanaksızdır. Yazdığı her yapıtta daha iyi bir toplumun düşünüyü kurar. İç dünyasında yaşadığı kırılganlıklar Fransa'nın içinde bulunduğu toplumsal ve siyasal koşullar, yeryüzünün farklı noktalarında yaşanan felaketler Voltaire'i derinden sarsmıştır. Bu yüzden mutluluk arayışı, dünya içi ya da dünya dışı olsun, bazen gerçek bazen de düşsel yolculuklar yapmasına neden olur.

Zadig, *Micromégas* ve *Candide* yazarın ülkemizde en çok bilinen yapıtlarıdır. Farklı gezginlerin, yazarların yolculuk deneyimlerinden esinini alan bu örnek yapı sayesinde yazar, toplumlar üzerindeki düşüncelerini kurgulama olanağını bulur. Kahramanların mutluluk arayışları yolculuklarla somutlaştırılmıştır.

2.2 KİŞİLER

Voltaire'in yapıtlarında en önemli öge kişilerdir. Farklı toplumlardan, farklı sınıflardan kişilere yapıtlarında yer vermesinin amacı yeryüzünde kötülüğün insana yine insandan geldiğini vurgulamaktır. Voltaire, insanların birbirlerine hoşgörüsüz, acımasız davranmalarına karşı çıkar. Bu hoşgörüsüzlüğün nedenini de, tek bir sınıftan ya da inançtan olan insan örneğiyle anlatmaz. Yaşadığı toplumun genel yapısını eleştirmek için, yapıtlarında din adamlarına, krallara, askerlere kısacası aklını kullanmayan her sınıftan, her inançtan insana yer verir. Kişilerde bir çeşitlilik söz konusudur. Voltaire'in bu çeşitliliği yaratmasındaki amacı düşüncelerini kanıtlamak ve evrensel anlamda ortaya koymaktır. Bu yüzden yapıtlarında genel olarak doğru olanı, olması gerekeni anlatması için bir bilgeye yer verir. Diğer kişiler ise Voltaire'in düşüncelerinin sözcüsüdürler. Yaşadığı toplumu eleştirmek ya da insanlara iyiyi gösterebilmek için kişileri kullanır.

CANDIDE

Voltaire'in yolculuk temasını işlediği en tanınmış anlatılarından biri olan *Candide ya da İyimserlik* pikaresk türünde yazılmış yapıtlar arasında yer alır. Birçok yerde *Candide*, hikâyeci Voltaire'in asıl karakterini açığa vuran bir kitap olarak anılmaktadır. Ülkeleri, kralları, ulusların âdetlerini ve geleneklerini, kendi çağının insanını alaycı bir yaklaşımla ele alan Voltaire, bu kitabıyla kendi döneminin dünyası hakkında dikkate değer bilgiler vermektedir.

Yazar, genel olarak acıklı olaylar yaşayan kadınları, zıt görüşlü bilgeleri, köleleri kahraman olarak karşımıza çıkarır. Din adamları, askerler, krallar, katiller, hırsızlar, soylular ikincil kişiler olarak sahneye çıkarlar. Farklı milletler, kültürler, değişik uzamlar ve kişiler savunulan düşünceyi somutlaştırmak için kullanılır.

Kitap, Türkçe’de saf, temiz anlamlarına gelen Candide adlı kahramanın başından geçen yarı gülünç yarı hüznümlü olayların anlatıldığı eleştirel bir yapıttır. Bu macera kitabı, aynı zamanda iyimser dünya görüşüne; “her şey olacağına varır” yaklaşımına yapılan bir eleştiridir.

Candide, kitabın ana karakteridir. Baron Thunder-ten Tronckh'un şatosunda yaşayan saf, iyi niyetli, sevgisi uğruna başına onca felaketler gelen Candide başlarda iyimser bir karakterdir. Yapıtta çeşitli ülkelere yaptığı bazen zorunlu, bazen de arayışlarla dolu yolculuk süresince başından geçen olaylar anlatılır. Candide, yaşamda bir düşüncesi olmayan, saf, farklı uzamlarda yaşadığı felaketler sayesinde olgunlaşmış bir kişiyi simgeler.

“Vestfalya’da Tunder-ten- Tronk Hazretleri’nin malikânesinde tabiatın yarattığı çok güzel ahlaklı bir delikanlı vardı. Bu delikanlının yüzünden içi okunurdu. Akli oldukça düzgün olup son derece basit bir zekaya

sahipti. Kendisine Candide denmesinin sebebi bu olsa gerek.”⁷²

Pangloss, Candide'in şatodaki hocasıdır. Leibniz'in felsefesi, Pangloss'ta vücut bulur. Nedensiz sonuç olmayacağına, her şeyde iyi bir taraf olduğuna, olayların başka türlü olamayacağına inanır. Pangloss'a göre her şeyin bir amacı vardır. O halde, her şeyin en iyi amaç için olduğu kaçınılmaz bir gerçektir:

“Pangloss, metafiziko- teologo- kosmolonigoloji derslerini öğretirdi. Hiçbir zaman nedensiz sonuç olmadığını, olabilir dünyaların bu en iyisinde de Baron'un evinin evlerin en güzeli ve Madamın dünyadaki madamların en harikası olduğunu herkesi hayran bırakacak şekilde ispatlardı.”⁷³

Leibniz'in iyimserlik düşüncesini eleştirmek için yazılan bu yapıtta, Pangloss olayları neden-sonuç çerçevesinde ele alır. Olay ve olguları bir nedene bağlayarak, bu nedenlerin belli sonuçları yarattığını savunur:

“Derdi ki: Eşyanın başka türlü olamayacağı ispatlanmıştır. Çünkü her şey bir amaca hizmet için yaratıldığına göre, her şey en iyi amaç mecburiyetindedir. Şuna iyi dikkat edin ki, burunlar gözlük taşımak için

⁷² Voltaire, *Candide*, s. 7

⁷³ Voltaire, *a.g.y.*, s. 8

yaratılmışlardır; bu yüzden gözlüğümüz vardır. Bacakların çorap ve pantolon giymek üzere yaratıldığı aşikârdır; bu nedenle çorap ve pantolonumuz var. Taşlar yontulmak ve onlardan binalar yapılmak için yaratılmıştır ve bu nedenle efendimizin çok güzel bir evi vardır; eyaletin en büyük baronunun oldukça rahatlık sağlayacak bir yerde oturması şarttır. Domuzlar ise yenmek için meydana getirildiğinden bütün yıl domuz yeriz. İşte bütün bu durumlardan dolayı da, her şeyin iyi olduğunu söylemiş olanlar aptalca bir söz söylemişlerdir; çünkü her şeyin iyi durumda olduğunu söylemek gerekirdi.”⁷⁴

Cunegonde, Candide'in sevgilisidir. Baron'un kızıdır. Onun da Candide gibi macera dolu bir yaşamı vardır. Candide ile yolları bazen ayrı düşer, bazen de hiç olmadık yerde tekrar bir araya gelirler. Voltaire'in yapıtlarında kadın figürü çok önemlidir. Yeryüzünde, hiçbir şeyin eşit olmadığına, eşit olamayacağına inanan Voltaire, yapıtlarında kadın karakterine çilekeş bir anlam yükler. Fiziksel yapısı gereği güçsüz olan kadının kötülöklere ya da kötü insanlara karşı daha eğilimli olmasının altını çizmek ister. Güzelliğın sığlığın simgeleyen Cunégonde'la, iyiliğın, güzelliğın fiziksel anlamda değil, tinsel gerçekleşebileceğini göstermek ister:

⁷⁴ Voltaire, *a.g.y.*, s. 9

“(...) güzel Cunégonde’nin kararmış gözleri ve göz kapakları dışarı çevrilmiş gibi, göğsü kurumuş, yanakları kırıışmış, kolları kızarmış ve soyulmuş gören aşık Candide dehşete kapılıp üç adım geriledi ve sonra nezaket gereği ilerledi.”⁷⁵

Cacambo, Candide'in uşağıdır. Hem İspanyol'dur, hem de Kızılderili. Kurnaz, kararlı bir yapısı vardır ve efendisine sadıktır.

“Candide, Cadiz’den yanında İspanya sınırları ile sömürgelerde benzerine çok rastlanır bir uşak getirmişti. Bu Tüküman’da bir melezen dünyaya gelmiş çeyrek bir İspanyol’du. Küçüklüğünde kilisede şarkı söylemiş, sonra kilise hizmetçisi olmuş, tayfalık, postacılık, askerlik ve uşaklık yapmış bir adamdı. İsmi Cacambo idi ve efendisi çok iyi bir adam olduğu için onu çok seviyordu.”⁷⁶

Cacambo karakteri, Voltaire’in kölelikle ilgili düşüncelerini somutlaştırır. Kölelerin olması gerektiğini savunan Voltaire konuyla ilgili şöyle der:

⁷⁵ Voltaire, a.g.y., s. 159

⁷⁶ A.g.y., s. 61

“İnsan Toplumu’nun bozulmaması için köleler köleliklerini yapmalıdırlar. Bu, dilencilik ederek gururu büsbütün kırmaktan İyi’dir.”⁷⁷

İnsan yaşamının devamı için köleliğin olması gerektiğini savunan Voltaire, bu yaklaşımıyla ,özgürlüğün sınırları olduğunu düşündürür. Copleston yapıtında sanki Voltaire’in özgürlük anlayışını tanımlarcasına şunu söyler:

“İnsanın, davranabilme özgürlüğü vardır, fakat istenci özgür değildir. Özgür bir dileme gücünün varlığını düşünmek saçmadır. İstencindeki şeyi yapabilme gücü varsa bireyde, özgür davranabilir.”⁷⁸

Martin, *Candide*'in dostluk kurduğu yoksul bir bilim adamıdır. *Candide*'de şöyle tanımlanır:

“İyi bir insan olan bu bilgin, karşı tarafında soyulmuş, oğlundan sopa yemiş, kızı ise bir Portekizli ile kaçıp onu terk etmişti. Şimdi ise geçimini sağladığı küçük bir işten çıkarılmıştı. Candide, bilginin kendisine seyahat süresince avutacağını umuyordu.”⁷⁹

⁷⁷ Voltaire, *Seçmeler*, s. 223

⁷⁸ Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi*, Çev.: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1989,s.40

⁷⁹ Voltaire, *Candide*, s. 97

Voltaire'in düşüncelerinde Newton'un etkisi büyüktür. Martin, *Candide*'de, Leibniz'in iyimserlik düşüncesine karşı, Newton'un düşüncelerini savunur. Newton'un yeryüzünde her şeyin iyi olduğu düşüncesini reddetmesi, iyimserlikten uzak yaklaşımları, Martin'in cümleleriyle şu şekilde yansıtılır:

“Şeytan bu dünyanın işlerine fazlasıyla müdahale ediyor, bu sebeple de başka her yerde olabileceği kadar bedenimde de olabilir. Ancak size şunu söyleyeyim ki, şu küreye, daha doğrusu şu küreciğe baktığım an, Yaratıcı'nın onu kötülük yapan bir varlığın eline bıraktığını düşünüyorum; Eldorado'yu yine bunun haricinde tutuyorum. Hiçbir kent görmedim ki, komşu kentin harap olmasını, hiçbir aile görmedim ki, başka bir aileyi yok etmek istemesin. Her tarafta zayıflar önlerinde yere yüz sürdükleri güçlülerden nefret eder, kuvvetliler de onlara yünü ve eti satılan mallar gibi davranırlar. Bir milyon katil, grup halinde daha onurlu bir meslek bulamadıkları için geçimlerini sağlamak amacıyla Avrupa'nın bir ucundan diğer ucuna koşarak, disiplin içinde katillik ve haydutluk yaparlar; huzur içinde yaşar gibi gözükürken, içlerinde güzel sanatların geliştiği kentlerde, kuşatılmış bir kentin uğradığı felaketten çok,

**kaygı ve tasa kemirir insanları. Kişisel kederler, genel
üzüntülerden daha çok merhametsizdir.”⁸⁰**

Yaşama karamsar bakışı ile Pangloss'un iyimserliği karşısında yer alır. Newton'un felsefesini savunan Martin, yaşanan felaketler karşısında daha inandırıcı düşüncelere sahiptir. Yapıtlarındaki kahramanların bilgeleri simgelemesini Ertuğrul İşler makalesinde şu şekilde yorumlar:

**“Bir anlamda, Voltaire yaşamı bir sanat olarak
kabullenir ve bu sanatı bilgiğe dayandırmak ister.
Bilgelik ise usu kullanmaya bağlıdır.”⁸¹**

Başlangıçta iyimser olan ve zamanla kötümserliğe dönüşmeye başlayan bir başkalaşımı göstermek için karşıt görüşlü bilgeleri kullanan Voltaire'in amacı, toplumu düzeltmektir. İnsanların yaşadıkça kişiliklerinin, dünya görüşlerinin değişeceğini anlatır.

Papaz Giroflée, Paquette'i satın alan papazdır. Dine karşı acımasız eleştirilerde bulunan Voltaire, bu karakterle hem kiliseyi, papazları, Hıristiyanlığı eleştirir hem de dinsel baskıyla zorla manastıra sokulan insanlara dikkat çekmek ister. *Candide*'deki şu tümceler yazarın eleştirisini somutlaştırır:

⁸⁰ Voltaire, *a.g.y.*, s. 100

⁸¹ Ertuğrul İşler, *Voltaire ve Rousseau Etrafında Aydınlanma Çağı Fransız Yazını'na Bir Bakış*, PAÜ. Eğitim Fak. Dergisi, 1999, Sayı 5, s. 53

“İnanın ki bayım tüm papazların denizin dibinde olmasını isterdim. Yüz kere manastırı yakmayı ve gidip Müslüman olmayı düşündüm. Kahrolası bir ağabeye biraz daha servet bırakmak için annem ve babam beni on beş yaşındayken bu iğrenç cübbeyi giymeye zorladılar. Kıskanç, geçimsizlik, nefret ve garz manastırı sarmıştı.”⁸²

Voltaire, yapıtlarındaki kişilere, düşünceleri doğrultusunda bir rol verir. Kötülüğün kaynağını bu kişiler aracılığıyla aktarır. Bunun yanı sıra, mutluluğa ulaşmanın yolunu, yapıtlarında yer verdiği bilgelerle aktarır. *Candide*'ki Türk derviş, bu bağlamda yapıtın önemli kişileri arasında yer alır:

“Derviş: İyilik veya kötülük olmasının ne önemi var? Padişahımız Efendimiz Mısır’a bir gemi gönderdiğinde; gemide olan farelerin rahat olup olmadığını düşünüyor mu? Pangloss: O halde ne yapmalı? Derviş: Susmalı.”⁸³

Leibniz’in iyimserlik öğretisini eleştirmek için yazılmış bu yapıtta kişiler önemli rol oynar. Voltaire karakterlerinin hiçbiri rastgele yaratılmış karakterler değildir.

⁸² Voltaire, *Candide*, s.131

⁸³ a.g.y., s. 164

Candide'de hemen hemen bütün kişiler aslında Voltaire'in temel düşüncelerine ters düşen noktaları ya da onun için gerekli olanları savunan kişilerdir.

ZADİG

Zadig, Voltaire'in yirmi bir öyküden oluşan ilk düşünsel öyküsüdür. Doğu'yu konu aldığı yapıtında Voltaire, kaderci düşünceyi yadsıyarak olayların neden-sonuç ilişkisine bağlı olduğunu vurgular.

Voltaire'in yapıtlarındaki en önemli unsur karakterler ve bu karakterlerin başından geçen olaylar zinciridir. Zadig, yapıtın başkişisi olup, olaylar onun çevresinde seyretilmektedir. Babilli bir genç olan Zadig, sevimli, iyi yetiştirilmiş, tutkularını dizginlemesini bilen, insanlara saygı duyan, cömert ve kadınları hor görmeye övünmeyen bir bilgedir. Doğuştan yetenekli, iyi öğrenim görmüş Zadig, yazgısı karşısında çaresizdir. Bütün iyi niteliklere sahip olmasına rağmen talihsizdir. Yazgı onu mutluluk arayışına sürükler. Eski Kaldelilerin bilimleriyle eğitilmiş, doğanın fizik ilkelerinden, o sıralar bilindiği ölçüde haberdar biridir. Fizikötesi hakkında ise pek az bilgisi vardır.

Bu kitapta, Semir, Okran, Hermes, Azora, Arimaz, Astarte, Kral Moabdar, Tacir Stok, Almona, Kral Nabussan, Arbogad, Kador, Ogul yan karakterler olmakla beraber Zadig'in yaşamında ve anlatının olaylar örgüsünde yer almaktadırlar. Bu yapıttaki kişileri iyi ve kötü olarak ayırabiliriz. Genel olarak bakıldığında kadın figürü baş kişi olarak karşımıza çıkar.

Voltaire, öykülerini değişik insan tiplerleriyle donatarak, insanda bulunan bütün kötülükleri ve erdemsizliği yansıtmak ister. Zadig ile Candide her yönden

farklı olmalarına rağmen arayışları, amaçları aynıdır. Ekrem Aksoy makalesinde bu farklılığı şu şekilde anlatır:

“Zadig piç değildir Candide gibi, ama ailesinin geçmişinden hiç söz edilmemektedir; soyunun yüzyıllarca geriye gittiği hiç söylenmez. Zadig’i başka güçler değil bizzat kendisi yönlendirmektedir.”⁸⁴

Zadig bilge, kendi kurallarını kendi koyan, kendi kendisini yaratan, olayları mantık yoluyla değerlendiren kişidir. Candide ise farklı düşüncelere sahip bilgelerin yönlendirmesiyle hareket eden saf biridir. Her ikisinin de amacı aynıdır; mutluluğu bulmak.

Zadig’in özel yaşamında, mutluluktan yana hiç şansı yoktur. Bu mutsuzluğun ilk başlangıcı Semir’dir. Semir, soylu bir aileden gelir ve mal varlığıyla Babil’in en gözde kızları arasında yer alır. Zadig’e tutkuyla bağlanır. Zadig’e kadınlar konusunda nasıl davranması gerektiğini gösteren ilk kişidir. Zadig’in yaralanmasıyla, hemen Okran’la evlenen Semir, soylu kadının acımasızlığını simgeler:

“ (...) Semir üç gündün beri taşradaydı. Zadig, bu güzel hanımın körlere karşı üstesinden gelinmez bir tiksinti duyduğunu yüksek sesle ilan ettikten sonra, aynı akşam Okran’la evlenmiş olduğunu yolda öğrendi. Bu haberi

⁸⁴ Ekrem Aksoy, *İki Voltaire: François-Marie Arouet ve Tournay Kontu*, Frankofoni 7, Ankara, 1995, s. 27

alnca kendini kaybetmiş bir halde devrildi; ıstırabı onu mezarın kıyısına getirdi.”⁸⁵

Okran ise Semir karakterinin özelliklerine sahip, karşıt cinsidir. Erdemden yoksun soylu insanları, soyluların zorbalık ve bağnazlıklarını simgeler:

“ O, Zadig’in güzel huylarının hiçbirine sahip değildi; ama ondan çok daha değerli olduğuna inandığından, tercih edilmemiş olmanın umutsuzluğu içindeydi. Yalnızca kibrinden kaynaklı bu kıskançlık, ona, Semir’i sevdiğini düşündürdü.”⁸⁶

Hekim Hermes, akılsız bir bilgeyi canlandırır. Voltaire, yapıtlarında fırsat buldukça akıldan uzak boş inançları, bu inançları insanlara aşlamaya çalışan kişileri ve kurumları eleştirir. Zadig’e, gözünü kaybedeceğini, hatta olayın hangi gün ve saatte gerçekleşeceğini söyleyen akılsız bir kişidir.

Semir’in ihanetiyle akıllanmayan Zadig, bu kez halktan biri olan Azora ile evlenmeye karar verir. Dış görüntüsü iyi olan erkeklerin her zaman daha akıllı olacağına inanan Azora, Zadig’in oynadığı küçük oyunla aslında bağlılıktan uzak biri olduğunu kanıtlar. Zadig’in, onun kendisine bağlılığını anlamak için, oynadığı oyunun sonunda, Azora’nın ihanetiyle karşılaşır:

⁸⁵ Voltaire, *Zadig*, s. 16

⁸⁶ A.g.y., s. 17

“(...)‘Her şeyden sonra, kocam Sırat köprüsünün üstünde dünün dünyasından yarının dünyasına geçeceği zaman, burnu ikinci hayatta birincisinden biraz daha kısa olacağı için, melek Azrail geçmesine daha mı az izin verecek?’ dedi. Bunun üzerine bir ustura aldı; kocasının mezarına gitti, onu gözyaşlarıyla suladı ve mezarın içinde boylu boyunca yatar bulunduğu Zadig’in burnunu kesmek için yaklaştı. Zadig bir eliyle burnunu tutarak ve ötekiyle de usturayı engelleyerek ayağa kalkıverdi.”⁸⁷

Zadig, iki farklı sınıftan kadını karşımıza çıkararak, kötülüğün sınıf, cinsiyet ayırt etmeksizin her insanda var olduğunu gösterir. Doğu kadınlarıyla, ihanet duygusunu birleştirir. Baskıcı toplumlarda bu tarz kötü karakterlerin çok olduğuna, oysa özgür olsalar kötü duygulardan arınmış insanların olacağına dolaylı yoldan dikkat çeker.

Kador, Zadig’in bağlılığından emin olduğu, kendisine sırdaş yaptığı yakın dostudur. Yapıtta iyi olarak nitelendirilen sayılı karakterlerden biridir.

Zadig’e karşı beslediği korkunç kıskançlık duygusuyla elinden gelen her kötülüğü yapan komşu Arimaz karakteri ise, insan doğasında var olan kötülüğün göstergesi niteliğindedir. Bu karakter, Zerdüşt felsefesini pekiştirme adına Zadig’e zıt olması için yaratılmıştır. Zerdüşt’ün **“kötülük yapma fırsatı günde yüz kez**

⁸⁷ Voltaire, *a.g.y.*, s. 20

çıkarak, ama iyilik yapma fırsatı yılda bir kez”⁸⁸düşüncesinin doğruluğunu göstermek için Arimaz’ın kötü niyetinin sonunda, kazanan değil, aksine kötü niyetinden dolayı acı çekenin yine kendisi olduğu anlatılır:

“Evinin tam karşısında, ruhunun kötülüğü kaba görünümüne işlenmiş bir kişi olan Arimaz oturuyordu. İçini kin kemiriyordu ve gururla şişmişti, üstelik hepsine tüy dikmek üzere de sıkıcı bir zekası vardı. Hayatta asla başarılı olamadığından, hayatı kötüleyerek intikam alıyordu. Onca zengin olduğu halde, kendi evine dalkavuklar toplamakta güçlük çekiyordu.(...) Kimi zaman Zadig’in evine gidiyor ve davet edilmeden sofraya oturuyordu; sofrada bütün topluluğun neşesini kaçıırıyordu; kadın başlı kuş gövdeli canavarların dokundukları etleri zehirlediği söylenir ya, işte onun gibi.”⁸⁹

Zadig’i köle olarak satın alan Arap tacir Sétok, toplumun ticaret adamını simgeleyen, sağduyulu, doğru bir karakterdir. Arabistan inançları gereği gökyüzünün güçlerine taparken, Zadig’in bilgeliğine inanıp, tek Tanrı inancını benimser:

⁸⁸ Nietzsche, *Böyle Söyledi Zerdüşt*, Çev.: Mustafa Tüzel, İthaki Yayınları, İstanbul,2006,s.34

⁸⁹ Voltaire, *Zadig*, s. 29

“ (...) Efendisinde iyiye yönelik bir yaradılış, pek çok doğruluk ve sağduyu keşfediyordu. Ama Arabistan’daki eski uygulama uyarınca gökyüzünün güçlerine, yani Güneş’e, Ay’a ve yıldızlara tapmasından hoşnut değildi.(...) Setok bu meselenin derin anlamını kavradı. Kölesinin bilgeliği ruhuna sindi; bir daha da övgülerini yaratıklar için harcamadı ve onları yaratan ebedi Varlık’a taptı.”⁹⁰

Almona, dini bağına bağlılığın elinden Zadig tarafından kurtulan daha sonra da kıvrak zekâsıyla Zadig’i aynı bağına bağlılığın elinden kurtaran, Sétoc’un eşi, iyi niyetli bir karakterdir.

Astarte ise kitabın baş kadın karakteridir. Kral Moabdar’ın eşi, Zadig’in aşığı olan bu kişi aşkı uğruna acılar yaşar. Diğer kadınlardan farklı tutulmak istenen biridir. Bu zor aşkın acısını Zadig şöyle isyan ederek yaşar:

“İnsan hayatı ne biçim bir şey? Ey erdem! Bana ne yararın oldu? İki kadın beni saygısızca aldattı; üçüncüsü, asla suçlu olmayan ve ötekilerden daha güzel olanı ölecek!”⁹¹

⁹⁰ Voltaire, *a.g.y.*, s. 64

⁹¹ *A.g.y.*, s. 52

Kral Moabdar, Hyrcanie prensi, Missouf gibi ikincil kişiler yapıtta tamamen simgesel görev üstlenirler. Yazarın düşüncelerini somutlaştırmaya yarayan varlıklardır.

MICROMEGAS

Yunanca küçük ve büyük anlamına gelen *Micromégas* adlı yapıt, anlatıyla aynı adı taşıyan kahramanımız Micromégas'ın yolculuk sırasında yaşadığı maceraları anlatır. Bilimkurgu diye adlandırdığımız edebi türün en güzel örneklerinden olan *Micromégas*'daki kahramanlar, farklı toplumlarla ilgili kurguladıkları düşüncelerden yola çıkarak kendilerini keşfetme süreçlerini yaptıkları yolculuklarla somutlaştırırlar. Swift'in *Gülliver'in Serüvenleri*'nden ve Rabelais'den esinlenerek yazılmış olan bu yapıtta Voltaire, alışılmış kalıpların dışına çıkarak kahramanlarını ve uzamlarını düşsel öğelerden oluşturarak kozmik bir yolculuk serüvenine tanık olmamızı sağlar.

Baş kahraman, Büyük Sirius yıldızında yaşayan, sekiz fersah boyunda, beş ayak uzunluğunda, beli bin ayak genişliğinde, burnu altı bin üç yüz otuz üç ayak uzunluğunda, iyi eğitim almış bilge biri olan Micromégas'dır:

“Yaptığı karınca yuvamıza yaptığı son seyahatte tanıma şerefine erdiğim çok zeki bir genç adam vardı; adı Micromégas idi, bütün büyük insanlara yaraşır bir ad. Boyu sekiz fersahtı. Sekiz fersahtan kastım, her biri beş ayak uzunluğunda yirmi dört bin geometrik adımdır.”⁹²

Parlak zekâsıyla ilgi çeken Micromégas'ın küçük böcekler üzerine yaptığı incelemeler, bunun sonunda konuyla ilgili yazdığı kitap başına iş açar. Sekiz yüz yıl

⁹² Voltaire, *Micromégas*, s. 41

gezegene ayak basmama cezası alır. Böylece yolculuk macerası bilinmeyen bir dünyaya sürülmesiyle başlar.

Micromégas, büyük-küçük anlamına gelen zıtlığı barındıran bir isimdir. Kahramanın adının Micromégas olmasının nedeni, evrendeki varlıkların büyüklükleri, anlayışları, yaşayışlarındaki karşıtlıkları göstermektir.

Micromégas, ruhunu, kafasını geliştirmek, aydınlanmak için yıldızdan yıldıza yolculuk etmeye başlar. Bir hayli dönüp dolaştıktan sonra Satürn'e gelir. Dünyanın dokuz yüz katı büyüklüğündeki bu yıldızda, ikişer metrelik cüceler vardır. Halkla kısa zamanda kaynaşır ve Satürn Akademisi'nin sekreteri ile yakın dost olur. Yapıtın önemli diğer kahramanı Satürnlü, hiçbir şey icat etmemiş olmakla beraber başkalarının icatlarını çok iyi açıklayan, matematikten iyi anlayan biridir. Mükemmel dünya arayışında ki o kahramanlardan biri olan Satürnlü, yaklaşımlarıyla ilgili şunu söyler:

“Ben biraz seyahat ettim; bizden çok aşağı ölümlüler, bizden çok üstün varlıklar gördüm, ama gerçek ihtiyaçlarının tamamının karşılandığını düşünen bir kişiyle bile karşılaşmadım. Belki bir gün, hiçbir eksiği olmayan bir ülkeye gideceğim, ama bugüne kadar hiç kimsenin böyle bir ülkenin varlığından söz ettiğini duymadım.”⁹³

⁹³ Voltaire, *a.g.y.*, s.46

Micromégas'la aynı düşünceleri paylaşan Satürnlü, kendi gezegeni hakkında bilgi sahibi olmak isteyen Siriuslu'ya şu açıklamayı yapar:

“(..) Yetmiş iki duyumuz var. Her gün onların azlığından yakınıp duruyoruz. Hayal gücümüz ihtiyaçlarımızın ötesine geçiyor; yetmiş iki duyumuz, gezegenimizin etrafındaki halkamız ve beş ayımızla kendimizi çok kısıtlanmış hissediyoruz; bütün maceramıza yetmiş iki duyumuzdan kaynaklanan çok sayıdaki tutkumuza karşın her zaman sıkılıyoruz.”⁹⁴

Satürn halkının gereksinimlerinin imgelem güçlerinin ötesine geçmesi, bütün meraklarına rağmen sıkılmaları, Micromégas'nın da hissettiği bir duygudur.. Aralarında geçen felsefi sohbetlerin ardından, birlikte Satürn'den ayrılarak yolculuk yapmaya, inceleme ve araştırmalarda bulunmaya karar verirler.

Satürnlünün, altı yüz altmış metre boyundaki kısa boylu sevgilisi, yapıtın tek kadın karakteri olarak çıkar karşımıza. Voltaire'in diğer yapıtlarındaki kadın karakterleriyle benzeşen bu sevgili de alışlageldik bir şekilde, Satürnlü'den ayrılmanın acısını başka bir adamla paylaşan bildik Voltaire kadınıdır.

⁹⁴Voltaire, *a.g.y.*, s. 46

2.3. UZAM

Voltaire'in yapıtlarında kişiler kadar uzamda önemli bir yer tutar. Gerçek ve düşsel uzamları kullanarak yapılan yolculuk mekanlarında çeşitlilik söz konusudur. Voltaire, kötülüğün evrenselliğini vurgulamak için farklı yerleri kullanır. Değişik mekânlarda anlatılan değişik olaylarla, söz konusu uzamları iyilik ve kötülük açısından betimler. Bu uzamlar Voltaire'in gerçek yaşamında yolculuk ettiği yerler olduğu gibi, imgelem gücüyle de yarattığı yerlerdir. Kötülüğün sadece Fransa toplumunda olmadığını, dünyanın her yerinde kötülüğün var olduğunu farklı uzamlarla aktarır.

Candide, uzam olarak Vestfalya'da Tunder- ten- Tronk Hazretleri'nin şatosunda başlar. Bu şato bize *Candide*'in iyimserliğinin anlatıldığı ilk mekândır. Yapıt şatonun genel görünümünün alaycı bir şekilde anlatımıyla başlar:

“Baron Hazretleri, Vestfalya'nın en güçlü beylerindendi, çünkü malikânenin birçok kapısı ve penceresi vardı. Ayrıca malikânenin büyük salonu resimli bir halı ile süslenmişti. Ahırlarının bütün köpekleri gerektiğinde av köpeği halini alır, at uşakları tören için arabasının etrafında özenle ilerlerdi. Kasabanın yardımcı papazı da özel papazlarıydı. Herkes kendi kendisine ‘ Efendimiz’ diye hitap eder ve hikâyeler anlattığında gülerdi.”⁹⁵

⁹⁵ Voltaire, *Candide*, s. 7

Baron'un güzel kızı Cunégonde ile aşk yaşayan Candide'in yolculuk macerası baron hazretleri tarafından bu aşkın fark edilmesiyle başlar. Artık farklı uzamlar, farklı sınıflardan insanlar, her türlü kötülük onu beklemektedir. Şatodan kovulmasının ardından çaresizce sokaklarda yürüyen Candide'in, bir sonraki durağı Valdberghoff- tranbk-dikdorff kentidir. Gerçekte var olmayan tamamen Voltaire tarafından yaratılan hayali bir kenttir. Burası Candide'in kötülükle karşılaştığı ilk yerdir. Burada Prusya ordusu için asker toplayanlarla karşılaşır. Onların zorbalıkları karşısında ezilir. Bu kötülüğü kitapta şöyle anlatır:

“Sağa döndürdüler, sola döndürdüler, tüfek astırdılar, tüfek indirttiler, nişan aldirttiler, ateş ettirdiler, ayak değiştirttiler ve kendisine otuz sopa attılar; ertesi gün talimi biraz daha iyi yatı ve bunun için yirmi sopa yedi; daha sonraki gün yalnız on sopa yiyince, arkadaşları, bir harikaymışçasına baktılar ona.”⁹⁶

Candide savaş topraklarına gelir. Burada Bulgar ve Abar askerleri arasında geçen savaşı tanık olur. Voltaire, insanı hiçe sayan askeri düşüncüyü, buradaki vahşeti, ölümleri eleştirir. Bunun akla uygun olmadığını düşünür.

Candide bir yolunu bulup oradan kaçarak Hollanda'ya geçer. Hollanda, Voltaire için zenginliğin ülkesidir. Burada durmadan çalışan, ticaretin içine gömülmüş halka

⁹⁶ Tanilli, *a.g.y.*, s. 132

tanık olur. *Candide*'de bu ülkeyi uzam olarak seçmesindeki amaç çalışmanın önemini vurgulamaktır. Voltaire' in Hollanda ile ilgili yorumu şöyledir:

“Burada görülen, çayırlar, kanallar ve yeşil ağaçlar sadece; La Haye'den Amsterdam'a değin, yeryüzü cenneti bu! Dünyanın ambarı olan bu kente saygıyla baktım. Limanda binden fazla gemi vardı. Amsterdam'da oturan beş yüz bin insan içinde, ne bir aylak vardır, ne bir yoksul, ne de bir serseri küstah.”⁹⁷

Öte yandan Hıristiyanlığı eleştirmek için de uzam olarak Hollanda'yı seçen Voltaire, boş dini inançları benimsemiş insanların akıldan ne kadar uzak olduğunu gösterir. *Candide* burada açlık ve sefalet içerisinde mutsuz bir şekilde yürürken, körü körüne dine bağlanmış insanların saldırılarına uğrar. Bunun yanı sıra bu ülkenin *Candide* için olumlu tarafı da vardır. Jacques'la tanışıp, ustası Pangloss'u bulur. Bu çelişkili ortamda, daha önce hiç vaftiz edilmemiş Jacques adında biri ona yardım eder. Hollanda aynı zamanda ustası Pangloss'u korkunç görünümlü bir dilenci olarak çıkarmıştır karşısına. Başından geçenleri anlattığında *Candide*'in dünyası başına yıkılır.

Voltaire'in yapıtlarında yer verdiği uzamların hiçbiri rastlantı sonucu değildir. Genellikle bahsettiği somut mekânlar kendi yaşamında yaptığı yolculuklar ve oradaki izlenimlerinin sonucudur. Soyut mekânlar ise olması gerekene vurgu yapmak için

⁹⁷ Tanilli, *a.g.y.*, s.24

tasarladığı hayali uzamlardır. Hollanda yolculuğundan sonra gittikleri Lizbon hem Voltaire'in kendi yaşamında hem de kötülüğün doğadaki yüzünün yansımada etkili örnektir. İyi kalpli Anabatist Jacques ikisine de yardımcı olmuş, Lizbon'a ticaret için giderken onları da yanında götürmüştür. Fakat Anabatist ve Pangloss'un düşünceleri uyuşmamaktadır. Pangloss ona her şeyin olabileceği kadar mükemmel olduğunu anlatır. Jacques ise karşıt görüşünü şu şekilde dile getirir:

“İnsanlar az da olsa mahiyetini kaybetmiş durumdadır, çünkü kesinlikle kurt olarak dünyaya gelmemişken kurt olmuş durumdadır. Yaratan onlara ne yirmi dörtlü top, ne de süngü verdi, ama onlar birbirini öldürmek için süngüler ve toplar yaptılar, iflaslarla alacaklıları fakir bırakmak için iflas edenlerin mallarını ellerinden alan adaleti de bunlar arasına ekleyerek düşüncelerinin zıtlığını vurgular.”⁹⁸

Lizbon'a giderken gemileri fırtınaya yakalanır ve batar. Lizbon, uzam olarak Voltaire'in umudunun ve inancının kaybolduğu yerdir. 1755 yılında Lizbon'da meydana gelen depremde binlerce ev yıkılmış, pek çok insan yaşamını kaybetmiştir. Katoliklerin dini gününde gerçekleşen katliam olarak nitelendirilebilecek bu deprem onu felaketi sorgulamaya sürükler:

⁹⁸ Voltaire, *Candide*, s.26

**“Tanrı, ya kötülüğe engel olabilir, ama istemiyordur
bunu; ya da engel olmayı istiyor ama gücü
yetmiyordur.”⁹⁹**

Doğanın sunduğu en büyük felakete, kötülüğe Lizbon’da şahit olan Voltaire, kahramanlarına da bu felaketi yaşatır. Anabatist bir tayfayı kurtarmak için Lizbon Limanı’nda boğulur. İyimserlik düşüncesini bu yaşananlardan sonra yadsıyan Candide için Lizbon’un olumlu tarafı Cunégonde’u bulmasıdır. Her ikisi de iyi niyetli, yaşlı bir kadın sayesinde kaçarlar.

Lizbon’dan sonra Lusena, Lebriska, Şillas gibi gerçekte var olmayan bu hayal ürünü ülkelerden geçerek Cadiz’e ulaşırlar. Buralar uzamsal olarak geçiş mekânlarıdır. Bir maceradan diğerine ya da bir yerden başka bir yere geçişlerde araç olan uzamlardır. Candide Cadiz’de, İspanya ve Portekiz krallarına karşı ayaklanan bir orduya Bulgar talimi yaptırdığı için yüzbaşı rütbesini alır. Gerçekte İspanya’nın güneybatısında kalan bu küçük şehir, Candide ‘in kötülükle karşılaşmadığı bir kenttir.

Yapıtta Candide’i asılmaktan kurtaran yaşlı kadının hikâyesini anlatırken kullanılan uzamlar da vardır. Yolculuk sırasında, genç arkadaşlarının uğradığı felaketlerin kendisinininkiler yanında bir hiç sayılacağını söyler. Bir kadının başına gelebilecek bütün felaketleri sıralayarak, birbirinden uzak ülkelerde, felaketlerle dolu geçen yolculuklarını şöyle anlatır:

⁹⁹ Voltaire, *Seçmeler*, s. 217

“(…)annesiyle beraber ve Fas’a tutsak diye götürülürler. Cezayir’e dayısına satılan kız, sonunda bir Rus Boyar’ın olur, o da bahçıvanı yapar onu. Bir tarihte, bir yeniçeri satılır. Yeniçeri de, Rusların kuşattığı Azak Kalesi’nin savunmasını üstüne alınca, olmadık işler gelir başına: kuşatmada aç kalan Türkler, başka kadınlar gibi onu da neredeyse yiyeceklerdir, bereket versin, bir gözü kör yazgının sayesinde, her kadının kabasından bir parça kesmekle başlarlar işe ve bu kanlı iş sürmeğe kalmaz, kuşatma sona erer. Ve şimdi, diye bağlar kadın, uğradığımız felakete ağlayıp sızlamayı bırakın ve iki kabanızın ikisinin de üstüne oturabilmenin sevincini tadın!”¹⁰⁰

Yaşamı yıkımlarla dolu zorunlu bir yolculuğun içinde geçen yaşlı kadın için uzamın pek bir anlamı yoktur. Fas, Cezayir, Rusya diye ayırmaksızın, kötülüğün her yerde var olduğunu vurgular.

Candide ile Cunégonde Atlantik’i aşarlar. İçlerinde halâ mutluluk umudu taşıyarak Buenos Aires’e gelirler. Burası Arjantin’in en büyük kentidir. Voltaire, yapıtlarında kıtalar, okyanuslar aşarak farklı uzamları konu edinir. Buenos Aires’de şehrin valisi Don Fernando d’Ibaraa y Fıgura y Maskaranes y Lampurdos y Suza’yı

¹⁰⁰ Tanilli, *a.g.y.*, s. 134

görmeye giderler. Kadınlara karşı düşkünlüğü ile tanınan soylu kişi Cunégonde'a göz koymuştur. Engizitör katili olarak aranan Candide'i almaya gelmeleriyle, Candide Cunégonde'den ayrılarak Cizvit kolonisi olan Paraguay'a geçer. Yanına Cacambo adlı birini bulmuştur. Cadiz'den getirdiği, İspanya sınırları ile sömürgelerde benzerine çok rastlanır bir uşak olan Cacambo, daha önce Paraguay'da bulunduğu için ona Paraguay'lı Los Padres babaların yönetiminin güzelliklerini anlatır:

“Los Padres her şeyin sahibidir orada; halkın ise hiçbir şeyi yoktur; aklın ve adaletin şaheseridir bu. Halk, Los Padres'ten daha tanrısal başka bir şey görmüyor: Burada ispanya ve Portekiz krallarına karşı savaşır, ama tutar Avrupa'da aynı kralların günahlarını çıkartırlar; burada İspanyolları öldürür, ama Madrit'te onları cennete gönderirler. Bu beni hayran bırakıyor işte!”¹⁰¹

Gerek yaşadığı ülkelerden yola çıkarak gerekse tamamen birbirinden farklı uzak ülkeler seçerek, her yere benzer anlamlar yükleyen Voltaire, Paraguay'da, kraliyette var olan sosyal baskıyı, dar bakış açısını gözler önüne serer. Değişik uzamlarla beraber değişik toplumları, oradaki toplumsal, dini, siyasi yapıyı anlatarak aklını kullanmayan bir toplumun hangi ülkede yaşarsa yaşasın mutluluğa erişemeyeceğini vurgular.

¹⁰¹ Tanilli, *a.g.y.*, s. 135

Candide ve uşığı kovuldukları Paraguay'dan Peru'ya geçerler. Orada, ıssız bir yerde Eldorado'yu keşfederler. Burası öyle bir ülkedir ki, sokaklarından altın akar ve kimse de dönüp bakmaz. Ne alışveriş için para vardır ne de hapisane, yasaları koruyacak adamlar olmadığı gibi rahipler de yoktur. Parasal çekişmelere de rastlanmaz. İnsanlar, mutluluk içinde, iki yüz yaşına kadar yaşarlar ve tek bir Tanrı inancı vardır. Hıristiyan haçının dolaştığı her yerde baskı olurken insani, ahlâki bir düzen sadece Eldorado da karşılına çıkar. Voltaire, Eldorado adlı ütöpik ülkeyle olması gerekeni vurgulamak ister. Paranın, hırsın, dini baskıların, bağınazlığın, rahiplerin olmadığı, insanların birbirine hoşgörüyle yaklaştığı, akıl çerçevesinde hareket ettiği bir dünyayı göstererek mutluluğun nasıl olacağını çarpıcı bir örneğini verir. Bu ülke Candide için mutluluğun ülkesidir. Ne var ki dünya yaşamından uzak, düşsel bir ülke olması nedeniyle burada yaşayamaz.

Cunégonde'u yeniden bulma umudu içinde yola devam ederler. Yollarının üzerinde bir Hollanda sömürgesine, Surinam'a uğrarlar. Genelde yolculuk yaptığı yerlerde bir iyi bir de kötü olayla karşılaşan Candide, burada Eldorado'da kazandığı serveti kaybeder fakat bilge Martin'le tanışır. Burada toprağa uzanmış yarı çıplak, sol bacağı ile sağ eli olmayan bir zenciye rastlarlar. Candide Hollandaca kendisini kimin bu hale getirdiğini sorar ona:

” ...Evet, efendim, adet böyledir. Bize giysi olarak, yılda ince bezden yapım iki tane don verirler, şeker fabrikasında çalışırken parmağınızı değirmene kaptırırsak elimizi keserler, kaçmak istediğimizde de

**bacağımızı; ikisi de başıma geldi. İşte Avrupa'da şekeri
bunun pahasına yiyorsunuz.”¹⁰²**

Kölelik hakkındaki görüşlerini vurgulamak için bu sömürge ülkesini seçen Voltaire, insanların eşit olmadığını, yaşam koşullarına göre, yoksul insanların zengin insanların hizmetine girmesi gerektiğini, başka türlü yaşamın devam edemeyeceğini gösterir.

Candide, Cunegonde'ü bulma umuduyla, sonunda bilge Martin ile beraber Bordeaux'ya doğru yola çıkar. Candide, bilgin Martin'in seyahat boyunca kendini avutacağına inanır. Her ikisi de, yıkımların ağırlığı altında ezilmiş insanlardır. Yolculuk boyunca yaptıkları sohbetten, bilgin Martin'in felsefesiyle usta Pangloss'unki arasında büyük bir farklılık olduğu anlaşılır. Martin düşüncelerini şöyle aktarır:

**“Hiçbir kent görmedim ki komşu kentin harap olmasını,
hiçbir aile görmedim ki başka bir aileyi yok etmek
istemessin. Her tarafta zayıflar önlerinde yere yüz
sürdükleri güçlülerden nefret eder, kuvvetliler de onlara
yünü ve eti satılan mallar gibi davranırlar. Bir milyon
katil, grup halinde daha onurlu bir meslek bulamadıkları
için geçimlerini sağlamak amacıyla Avrupa'nın bir
ucundan diğer ucuna koşarak, disiplin içinde katillik ve**

¹⁰² Tanilli, *a.g.y.*, s. 135

haydutluk yaparlar; huzur içinde yaşar gibi gözükün, içlerinde güzel sanatların geliştiği kentlerde, kuşatılmış bir kentin uğradığı felaketten çok kaygı ve tasa kemirir insanları. Kişisel kederler, genel üzüntülerden daha çok merhametsizdir.”¹⁰³

Bordeaux’ya gelirler. Oradan da Paris’e. Daha önce Paris’e gelmiş olan Martin için bu şehir, herkesin mutluluğu aradığı, ama bulamadığı bir yerdir. İngiltere’ye de uğrarlar, Martin bu ülkeyi şöyle yansıtır:

”Orada da başka türlü bir çılgınlık hüküm sürer. Kanada’da birkaç dönüm kar uğruna, bu iki ulusun savaş içinde olduklarını ve bu savaş için de, Kanada’nın değerinden daha çok para harcadıklarını bilirsiniz.”¹⁰⁴

İnsanların Paris’i görme sabırsızlığı *Candide*’de merak duygusu uyandırdığı için bu şehre gelir. Voltaire’in özgürlüğünü kısıtlayan Paris, *Candide*’e, dini düşüncelere aykırı yazılar yazdığı gerekçesiyle bir tiyatro yazarının ölüsünün çöpe atıldığı farklı bir yozlaşmayı yaşatır. *Candide*’de, bir rahip, bu yazarla ilgili insanlık dışı yorum yapar:

“ O, yaşamını bütün oyunlar ve kitaplar hakkında kötü şeyler söylemekle canlı bir beladır. Hadımların zevk

¹⁰³ Tanilli, *a.g.y.*, s. 136

¹⁰⁴ *A.g.y.*, s. 36

duyanlardan nefret etmesi gibi, o da her başarıyı kazanana karşı nefret eder. Kendisi yalanla, zehirle beslenen edebiyat yılanlarından biridir; o bir yazar değil, yazar bozuntusudur.”¹⁰⁵

Bu olay, Voltaire’in kendi yaşamında başından geçen bir gerçeğe dayanır. Yazar, yobazlığın sınırsızlığının verdiği huzursuzlukla, insanlara yaşanmış olaylardan örnekler vererek, düşüncelerinin doğruluğuna dikkat çeker. Voltaire’in gerçek yaşamında karşılaştığı bu korkunç olayı Tanilli şöyle kaleme alır:

“ Yıl 1730’dur.Korkunç bir olay olur o sırada: Pek ünlü bir tiyatro sanatçısı olan Adrienne Lecouvreur ölür ve Hristiyan geleneklerine aykırı olarak kutsanmadan gömülür; daha doğrusu, çöplüğe atılır ölüsü. Öfkeden çılgına dönen Voltaire, Kiliseyi yeren pek acı bir şiir yazar ve ruhbanın “ korkunç dinsizlik” diye nitelendirmesi üzerine de, Rouen’a kaçar.”¹⁰⁶

Buradan Amiral Bying’in idamında bulunmak üzere Ports-Mouth’a giderler. Bu idam cezasının diğer amiralleri cesaretlendirmek için gelenek haline geldiği mantığıyla gerçekleştirildiğini öğrenmişlerdir. Bu iğrençlik karşısında Candide hemen orayı terk ederek Cunégonde’u görmek amacıyla Venedik’e doğru yola çıkar.

¹⁰⁵ Voltaire, *Candide*, s. 111

¹⁰⁶ Tanilli, *a.g.y.*, s.38

Buraya gelir gelmez bütün meyhanelerde sadık uşağı Cacambo'yla güzel Cunégonde'unu arar. Bu sonuçsuz arayış onu bazen umutsuzluğa sürükler:

“Bu nasıl iş! Ben Surinam'da Bordeaux'ya,Bordeaux'tan Paris'e,Paris'ten Dieppe'ye, Dieppe'den Portsmouth'a gittim; tüm Portekiz ve İspanya kıyılarını dolaştım,bütün Akdeniz'i geçtim,birkaç aydan beri de Venedik'te olduğum halde güzel Cunégonde hala gelmedi.”¹⁰⁷

Cunégonde'u bulma umuduyla birbirinden farklı ülkeleri gezen, gezdikçe farklı felaketlerle ve insanlarla karşılaşan Candide'in, tanık olacağı felaketler zinciri henüz sonlanmamıştır. Yolda mutluluk tabloları çizen bir papaz ve yanındaki kadını görür. Bu kadının Paquette olduğunu anladığında şaşırır kalır. Ondan başından geçen felaketleri, bu kentin fahişelerinden biri olduğunu işitir. Candide yavaş yavaş Martin'in haklı olduğu yönündeki düşünceleri kabul etmeye başlamıştır. Martin, yolculuklar boyunca yaşanan güzelliklerin sonunun yıkımla bitmesine tanık olan Candide'in iyimser düşüncesinin yanlışlığını farklı felaketleri yorumlayarak kanıtlamış olur.

Candide, Martin ile kaldığı otelde, farklı ülkelerde tahtlarından indirilmiş altı kralla birlikte yiyeceği akşam yemeğinde Cacambo'yu bulur. Onun köle olduğunu görünce, mutluluk ve hüznü bir arada yaşar. Cunégonde'un İstanbul'da olduğunu öğrenir. İstanbul'a gitmek üzere bindiği Türk gemisinde mahkûm tayfa olarak

¹⁰⁷ Voltaire, *Candide*, s. 121

Pangloss'u ve Cunégonde'un kardeşini görür. Umulmadık bir şekilde ölümden kurtulmalarını, daha sonra süregelen bitmek bilmeyen felaketleri dinler. Gemi Marmara sahilinde Transilvanya Prensi'nin evine yaklaştığında yaşlanmış ve çirkinleşmiş Cunégonde ve yaşlı kadın belirir. Candide, onların bedellerini ödeyerek, Cunégonde ile evlenir. Küçük bir çiftlik satın alan Candide, Pangloss ile beraber Türkiye'nin en iyi filozofu olarak geçinen bir dervişi ziyarete gider. İyilik ve kötülük, neden ve sonuçlar, ruhun niteliği ve mutlak düzen hakkında bilgi almak istediklerinde derviş onları kapı dışarı eder.

O sıralar İstanbul'da önde gelen iki vezir ve müftünün boğdurulduğu haberi yayılmıştır. Çiftliğe dönerken karşılaştıkları yaşlı adama müftünün adını sorarlar. Yaşlı adam verdiği şu cevapla yaşadığı topluma dair en küçük bir düşüncesinin olmadığını, bu konuda bilgi sahibi olanların ise mutlu olmadıklarını belirtir:

“Kesinlikle bilmem, aslında hiçbir zaman ne bir müftünün, ne de bir vezirin adını öğrendim. Bana anlattığınız olaydan da hiç haberim yoktur, devlet işine karışanların, kimi zaman çok hazin şekilde öldüklerini ve bunu hak ettiklerini düşünüyorum. Ama ben İstanbul'da neler olup bittiğini hiç araştırmam; ekip biçtiğim bahçenin meyvesini satmak için oraya göndermekle kalırım.”¹⁰⁸

¹⁰⁸ Voltaire, *a.g.y.*, s. 165

Türk bilge, insanı mutluluğa ulaştıran tek yolun çalışmak olduğunu ve insanın çalışarak tüm kötü alışkanlıklardan uzak duracağını vurgular. Çalışan insan kötülük düşünmez, faydalı olmak varken faydasız işlerle uğraşmaz. Türk'ün düşündürücü sözleri üzerine Candide de aynısını yapmaya karar verir. Dostlarıyla birlikte bir dönümlük toprağı ekip biçerek yaşamlarını sürdürmeye çalışırlar. Pangloss öğretisini savunma çabasıyla şu tümceleri dile getirir:

”Olabilecek dünyaların en iyisinde tüm olaylar birbirine kenetlenmiştir, çünkü eğer matmazel Cunégonde’un sevgisi için malikânenen kovulmasaydınız, yürüyerek Amerika’yı aşmasaydınız, Baron’a güzel bir kılıç darbesi indirmeseydiniz, o iyi Eldorado ülkesinden aldığımız bütün koyunları yitirmeseydiniz burada turunç reçeli ve fıstık yiyemezsiniz.”¹⁰⁹

Candide, ne Pangloss’un ne de Martin’in öğretisinde bulamadığı mutluluk yolunu Türk bilge sayesinde İstanbul’da bulur. Onun düşüncesini benimseyerek **“bunlar güzel sözler ancak bahçemizin toprağını ekip biçmemiz gerek”¹¹⁰** der. Anlatı bu sözlerle sonlanır.

Voltaire’in bazen gerçek bazen hayali uzamlara yer veren bu yapıtı Leibniz’in dine bakış açısını, Pope’un iyimserliğini, dindeki yolsuzlukları, manastırlardaki aşkları, sınıfların boş inançlarını, siyasal kargaşayı, kanunları uygulayan kurumların

¹⁰⁹Voltaire, *a.g.y.*, s. 167

¹¹⁰*A.g.y.*, s. 167

bütün iç yüzünü, ceza yasalarının adaletsizliğini, kölelerin ezilmişliğini ve savaşın yıkıcılığını bütün çıplaklığıyla gözler önüne serer.

Leibniz'in her şey iyidir düşüncesine karşı sav oluşturmak için Voltaire tarafından yazılan *Candide*, eksiksiz bir iyiliğin hiçbir zaman yeryüzünde gerçekleşmeyeceğini vurgular. İnsanlar çılgın ve zalimdirler. Dünya da zaman zaman sarsılmakta, gökyüzünde şimşekler çakmaktadır. Krallar birbirleriyle savaşmaktadır. Bu yüzden çalmak gereklidir. Her şey iyi değildir, ama her şey biraz olsun iyileştirilebilir. İnsan dünyadaki şiddeti, acımasızlığı, kötülükleri ortadan kaldıramaz, ama aklını kullanarak kötülüğü susturabilir.

Pangloss ve Baron'un yeniden dirilmeleriyle hayata geri dönüşlerin sık sık karşımıza çıktığı *Candide*'de, Voltaire, Pangloss'un felsefesini somutlaştırmak ister. Böylece iyimserliği, her şeyin iyi olduğunu vurgular, iyiliğe inanarak ölümün bile yok edileceğini savunur. Bu geri dönen karakterler aslında insan doğasını simgeler.

Voltaire, karakterlerini düşünceleriyle örtüşecek şekilde şekillendirir. Başlarına türlü türlü felaketler gelen karakterleri karamsarlığa sürükleyen kötülüklerin bazen en yakınlarından, bazen yaşadığı ülkenin sosyal ve dini koşullarından yani bütün kötülüklerin insana yine insandan geldiğini anlatır. İşte bu yüzden Voltaire'in kahramanları her defasında umutla mutluluğu arayan mutsuz insanlardır. *Candide*'in bile saflığını yitirdiği böyle bir dünyada, mutluluğun bir düş olduğu anlatılır.

Şark öyküsü olarak da bilinen *Zadig*'de doğuya dair öğeler sıkça karşımıza çıkar. Yolculuklar da aynı şekilde Babil, Mısır, Basra, Seyran Adası gibi Doğu ülkelerini kapsar. Babil'de başlayan hikâye aslında Paris'i çağrıştırır. Voltaire'in uzam olarak Doğu'yu kullanmasının nedeni aslında düşüncelerini Fransız toplumuna yaymaktır. Tanju İnal, Doğu'nun uzam olarak kullanılması ile ilgili şu yorumu yapar:

“ Olayların doğu dekoru içinde verilmesinin nedeni iki olay ile açıklanabilir. Birincisi Voltaire'in doğu masalcısı kimliğini alarak, kendi düşünce ve duygularını o dönemin Fransız toplumuna yaymak, ikincisi de XVIII. yüzyılda Fransız yazınında yaygınlık kazanmaya başlayan 'egzotizm' akımı içinde okura kaçış sağlayacak bir öykü modeli sunmak istemesidir.”¹¹¹

Eski Babil'de geçen bu hikâyede, doğruluktan ayrılmayan bilge Zadig'in bu uğurda uğradığı belalar anlatılır. Voltaire'in kendi yaşamından yansımalar gördüğümüz bu hikâyede, aynı yazarımız gibi Zadig de takiplere, sürgünlere, hapse mahkûm edilmiştir. Bilgeliğinin fark edilmesiyle Babil başvezirliğine kadar yükselir. Yükseldikçe, insanlar tarafından kıskanılan biri haline gelir. Kraliçe Astarte'ye âşık olduktan sonra kralın durumu öğrenmesiyle kaçan Zadig'in böylelikle yolculuk macerası başlamış olur. Zadig, insanları kötülüğün çıkış kaynağı olarak görür:

¹¹¹Tanju İnal, *Polisiye Romanın Öncüleri: Sofokles ve Voltaire*, Frankofoni Dergisi, Sayı: 7, Ankara, 1995, s. 49

“Yeryüzü aslında evrenin içindeki belirsiz bir noktadan ibaret olduğu halde, açgözlülüğümüze onca büyük ve de soylu bir şey gibi görünürken, bizim gözümüze zayıf kıvılcıklar gibi yansıyan bu engin ışık kürelerine hayran kalıyordu. O zaman insanları gerçekten de oldukları gibi, küçük bir çamur atomunun üstünde birbirini yiyen böcekler olarak düşünüyordu.”¹¹²

Hikâye ilk olarak Babil’de geçer. Babil, mutluluğu simgelemesi açısından yapıtta birinci derecede önemi olan uzamdır. Astarte buradadır. Genel olarak günlük, güneşlik, mutluluğu simgeleyen yerler karşımıza çıkar. Zadig istemeyerek ondan uzaklaşarak zorunlu mutsuzluğuna geçiş yapar.

İnsanların dizginleyemediği hırsları, kıskançlıkları yüzünden sevdiği kadından ayrılmak, bilinmeyene doğru bir yolculuğa çıkmak zorunda kalan Zadig’in Babil’den sonra ilk durağı Mısır’dır. Yolda, kocasının işkence ettiği bir kadını kurtarayım derken adamı öldürür. Mısır yasaları gereği köleliğe mahkûm edilir. Karşılaştığı mutsuz insanlar, yardım etmek istediği insanlardan gördüğü kötülük, haksızlıklar, bilgeliğin başına açtığı felaketler, nereye giderse gitsin, her defasında yinelenir.

“İnsanlara mutluluk içinde yaşamasını öğreten gösterişsiz, yalanı düzeni olmayan, katıksız bir bilge yani hakikati seven insandır Zadig”¹¹³ diyen Ayten Er,

¹¹² Voltaire, *Zadig*, s. 53

¹¹³ Ayten Er, *Zadig ya da Yazgı’da Evrensel Bir Sorun: Mutsuzluk- Mutluluk İkilemi, Araştırma Dergisi*, Atatürk Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Yayınları, Sayı: 23, Erzurum, 1996, s. 24

Zadig'in akıllı bir birey olarak toplumu iyileştirmek için verdiği savaşımın altını çizmek ister.

Köle olsa da, bilgeliği, erdemi onu efendisinin en yakın arkadaşı yapmış, birlikte Arabistan'a gelmişlerdir. Mutluluğun peşinden koşmak için çıktığı yolculuklar ya da gittiği farklı yerler tam tersine her seferinde onun mutluluğuna gölge düşürür. Arabistan'daki dini yobazlığı, boş inançların varlığını gören Zadig, yine akli ve erdemiyle bu inançları elinden geldiğince yok eder. Bir sonraki durak Basra'dır. Burası Zadig'in, mutluluk arayışıyla çıktığı her uzamda olduğu gibi yine insanları bilgeliğiyle, zekâsıyla, becerisiyle büyülediği bir yerdir. Farklı doğu kültürlerinden insanlarla yenen yemek sırasında ortaya çıkan saçma inançlar karşısında “ **dostlarım, bir hiç yüzünden kavga edeceksiniz, çünkü hepiniz aynı görüştesiniz**”¹¹⁴der. Bilgeliğiyle ve açıklamalarıyla onları da inandırır. Yolculuk sırasında insanlara akıllarını kullanmaları gerektiğini söylemesi yine onun aleyhine olur. Yakılma cezasına çarptırılır. Almona sayesinde kurtulan Zadig, yaptığı her iyiliğin sonunda kötü yazgısına yenik düşer. Çaresizliğini şu şekilde vurgular:

“Serendip’te kalacak olursam, rahipler beni kazığa vurduracaklar, ama nereye gitmeli? Mısır’da köle olacağım, Arabistan’da bütün ihtimaller yakılacağımı gösteriyor, Babil’de gırtlaklanacağım.”¹¹⁵

¹¹⁴ Voltaire, *Zadig*, s. 71

¹¹⁵ A.g.y., s. 86

Yazgısının ona ne hazırladığını bilmeden Serendip, Arabistan-Suriye sınırı, Fırat kıyıları boyunca süren yolculukları, düş kırıklıklarını, kötülükleri bir araya getirerek mutlulukları, mutsuzlukları iç içe yaşar. Çok şey bilmenin ve çok konuşmanın mutsuzluğun kaynağını oluşturduğunu, yaşadığı olaylarla açık seçik görür. Gittiği her yerde insanlara yol göstermeye, kötülükleri ortadan kaldırmaya, doğruluğu övmeye çalışır. Zadiğ, mutluluğun sonsuz olmadığını, kötülüklerin yok edilmesinin olanaksızlığını şu şekilde anlatır:

“Bir rüya gördü: kuru otlar üstünde yatıyordu, bu otlar arasındaki ufak tefek dikenler onu rahatsız ediyordu, sonra da kendini bir gül döşegi üstünde rahatça uzanmış buldu, ama güllerin arasından bir yılan çıkıp sivri ve zehirli diliyle onu kalbinden soktu. Yazık! dedi ben uzun zaman o kuru ve dikenli otlar üstünde yattım, şimdi bir gül döşeginde yatıyorum; ama yılan da ne olacak acaba?”¹¹⁶

Simgeleştirdiği düşsel yolculuklarında bile mutsuzluğun varlığını, insanların kendilerini ne kadar mutlu hissedilerse hissetsinler, yazgının değişmeyeceğini, insanın her zaman bocalayacağını gösterir.

¹¹⁶ Voltaire, *Zadiğ ve Başka Hikayeler*, Çev.: Yaşar Nabi Nayır, M.E.B, Yayınları, İstanbul,1946, s. 28

Babil onun için mutluluğun var olduğu bir uzamdır. Astarte oradadır. Babil'den uzaklaşmak demek mutluluktan uzaklaşmak demektir. Her yer, Astarte için beslenen mutluluk düşlerinden kopmaktır.

Umudu vardır, daima arayış içindedir. Bu mutluluk, yaşamı boyunca başkaları için aradığı mutluluk değildir. Sevdiği kadına kavuşmak için çıkılan bir yolculuktur. Sonunda Astarte'ye kavuşan Zadig, onca zorlu yolculuktan sonra, hoşgörüyeye ve erdeme önem veren, kötülöklere iyilikle cevap veren ideal bir yönetici olur.

Zadig başına gelen felaketler karşısında neden- sonuç ilişkisi kuramadığından dolayı kaderci bir tavır takınır. Tanrı'nın iyi mi kötü mü olduğu, dünyayı en başta iyi mi kötü mü yarattığı ve yazgının gerçekten var olup olmadığı sorularına olduğu gibi her soruya aklın yardımıyla çözüm bulunabileceği iletisini verir. Doğu ölkelerinde geçen bu yapıt, ussal ve düşsel gerçeklerin birbirine karıştığı bir öyküdür.

Voltaire'in uzam olarak Doğu'yu seçmesinin nedeni ise kültürel farklılıkları ve dini bağnazlığın insanları ne duruma düşürdüğünü göstermektir.

Micromégas'da da yolculuk yerleri büyükten küçüğe doğru bir sıra izlemektedir. En küçük uzam olan Dünya'ya ulaşmak için değışik mekânları geçiş olarak kullanır.

İki gezginimiz, önce Jüpiter'e daha sonra da Mars'a yaptıkları yolculukların ardından Dünya denen gezegene ayak basarlar. Siriuslu'nun ayakları ıslanır, Satürnlü'nün ise Akdeniz'de dolaşırken boğulmadığı kalır. Burada sürekli koşuşturma halinde olan küçücük yaratıklar görür. Mikroskop yardımıyla bu

yaratıkları incelemeye başlayan filozoflar, konuşan, akıl sahibi bu toplulukların insanlardan oluştuğunu görürler. Mutluluğun bu gezegende var olduğunu düşünen filozoflar insanlarla sohbet etmeye başladıklarında, düşüncelerinde ne kadar yanıldıklarını anlarlar. İçlerinden açık sözlü biri şöyle der:

“Eğer kötülük maddeden kaynaklanıyorsa, kötülük yapmak için bizde gerekenden fazla madde var; zekâdan kaynaklanıyorsa gerekenden fazla zekâ da var. Mesela başı şapkalı yüz bin çılgının sarıklı yüz bin başka hayvanın, bir avuç toprak için birbirlerini boğazladığını ve yeryüzünün her tarafında, çok eski zamanlardan beri birbirimize böyle davrandığımızı biliyor musunuz?” duyduğunda Siriuslu duyduğu tiksinti karşısında onları mahvetmek ister.”¹¹⁷

Onları derinlemesine tanımak isteyen düşünürler, tatlı bir sohbe koyulurlar. Bu sohbetin sonunda insanların bilimsel konulardaki bilgilerine güvenilebileceğini, ama fizikötesi konulardaki bilgilerine güvenilemeyeceğini anlarlar. Micromégas, bu insan topluluğuna vermek üzere, onları onlara anlatan felsefi bir kitap yazar. Bu topluluk, kitabı Paris’teki Bilimler Akademisi’ne sunduğunda sayfaların bomboş olduğunu görür. Böylece Voltaire, diğer birçok felsefi öyküsünde olduğu gibi, bu öyküsünde de, felsefi sistemlerden ve fizikötesinden sakınmak gerektiği düşüncesini bir kez daha vurgular.

¹¹⁷ Voltaire, *Micromégas*, s. 62

Bu öyküde, dünyaya inen Siriuslu dev gezgin Micromégas, minicik dünyalının evrende kendilerinin ne kadar önemli olduklarına dair şişirilmiş düşüncelerine ve abartılmış gururlarına tanık olur. Dünyalı filozoflarla Micromégas'ın yaptığı konuşma aracılığıyla Voltaire, evrensel görecelik, din, madde, ruh, zekâ ve savaşla ilgili düşüncelerini açığa vurur. Remzi Demir kitabında, *Micromégas*'yla ilgili bir yazısında yeryüzündeki insanların küstahlığına dikkat çekmek ister:

“Evrenin çeşitli bölgelerinde akıllı yaratıklar bulunabilir; bunlar, farklı büyüklükte ve farklı yetkinlikte olsalar da, insanlarla aynı endişelere ve kusurlara sahiptirler; çünkü ‘mutlak mükemmellik’ olan bir Tanrının, kendi benzerini yaratması olanaksız olduğuna göre, yaratıklar şu veya bu biçimde veya şu veya bu miktarda yetersiz olmalıdır. Öyleyse, doğru olan tavır, kendi ölçülerimize göre davranmaktır; mutluluğun yolu, olduğumuz gibi görünmekten ve görüldüğümüz gibi olmaktan geçer.”¹¹⁸

Bu kitap, Voltaire'in, sınır tanımaz düş gücünü en iyi biçimde kullanabilmesine ve eleştirel düşüncesini daha somut bir biçimde dile getirebilmesine olanak sağlar. Düşsel kahramanlar ve düşsel uzamlar kullanarak, insanların hiçbir şekilde yetkin olmadığını farklı dünyadan olanların gözlemleriyle anlatır.

¹¹⁸ Remzi Demir, *Türk Aydınlanması ve Voltaire: Geleneksel Düşünceden Kopuş*, Doruk Yayınları, Ankara, 1999, s. 114

Voltaire, bu öyküsünde, bedensel ve zihinsel yetenekleri açısından insanlardan çok daha üstün olan, sekiz fersah boyundaki bir Sirius’lu ya da diğer kullandığı düşsel varlıklar aracılığıyla, insanın evrendeki konumunu sorgular. Yeryüzü üzerinde yaşamakta olan bu varlıkların, böceklerden pek de farklı olmadıkları sonucuna varır. Kendilerini her şeyden üstün görmeleriyle alay eder. Voltaire’in yapıtta düşsel kahramanlar kullanmasının nedenini, amacını Remzi Demir şu şekilde açıklar:

“Yapıtta, Yeryüzü’ne inen ve ‘İnsanların büyük olarak nitelendirmeyi adet haline getirmiş oldukları şeyleri hakiki değerine indirgeyen (mesela Friedrich)’ göksel bir gezgin’in hikâyesi anlatılıyordu ve olaylar 1737 Temmuz’unda geçiyordu. Voltaire, ilgilendiği ilmi ve felsefi sorunlara ve dönemin tarihi olaylarına atıflarda bulunuyordu. Mesela 1738 yılında yayımlamış olduğu *Eléments de la philosophie de Newton*’u (Newton Felsefesinin Öğeleri) iyi karşılamamış olan Fontenelle (1657-1757) ve Pierre Castel’i alaya alıyordu.”¹¹⁹

Farklılaşma düşüncesiyle, yani karşıtımda görerek kendi benliğini tanıma olarak tanımladığımız bir yaklaşımla hareket eden Voltaire, *Micromégas*’da uzaylı kişileri kullanarak, yalnızca kendi toplumunu ve onun yarattığı değerleri sorgulamakla kalmaz, aynı zamanda insanı ve insanlığın yarattığı bütün değerleri de eleştiri süzgecinden geçirir. Voltaire’in, *Micromégas*’da uzam olarak farklı gezegenleri

¹¹⁹ Remzi Demir, *a.g.y.*, s. 112

kullanmasının nedeni, yeryüzünün farklı bölgelerindeki farklı yaratıklarda dâhil, sorunların evrenin her yerinde aynı olduğunu göstermektedir. Yapıtta en küçük uzam olarak karşımıza çıkan Dünya'da bulunan insanlar bir karış toprak için savaşır. Bu uzam bize kötülüğün çıkış kaynağının insan olduğunu açık bir biçimde gösterir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: YOLCULUĞUN KÖTÜLÜĞÜ YANSITMA İŞLEVİ

Yalnız çıkılan yaşam yolculuğunda, insanın karşısına sayısız duraklar çıkar. Doğumdan ölüme kadar süregelen, ne zaman sonlanacağını bilmediğimiz bu yolculuğun her aşamasında türlü deneyimlerle karşılaşırız. Bu deneyimlerle biçimlenir insan; görerek, yaşayarak, sorgulayarak. Yapıtlarında akıl, hoşgörü, erdeme dayalı alaycı bir sorgulama olan Voltaire'in felsefesinin genel hatları, olayları yakından izlemek, haksızlıklara karşı çıkmak, toplumsal, dini düzenin bağnazlıklarını eleştirmek, düzeltmek ve eylemlerin içinde yer almaktır. Sorgulamaları bu çerçevede etrafında gelişir. Eyleminin çıkış noktası ise, insandaki kötülükler ya da başına gelen kötülüklerin sonuçlarıdır.

Her fırsatta düşünce özgürlüğünü savunan Voltaire sadece Newton, Locke gibi benimsediği düşünürleri değil, Pascal, Descartes, Leibniz, Wolff, Pope gibi farklı öğretileri savunan kişileri de inceleyerek karşılaştırmalar yapar ve kendi görüşlerinin doğruluğunu kanıtlamak ister.

3.1 Karşıt Düşünürlerin Etkisi

Akılcı yaklaşımı benimseyen Voltaire yapıtlarında, karşıt görüşlü olduğu düşünürlere de alaycı bir yaklaşımla yer verir. Onların düşüncelerinin doğru olmadığını kanıtlamak ister. Voltaire'in düşünce açısından farklı görüşlere sahip

olduğu Pascal, Descartes, Leibniz, Wolff ve Pope gibi düşünürler, zaman zaman farklı karakterlerin maskesi altında, Voltaire'in yapıtlarında karşımıza çıkar.

3.1.a.Pascal

“Biz gerçekleri yalnızca sebeplerle değil, kalple de buluruz¹²⁰” diyen Fransız matematikçi, fizikçi ve düşünür Blaise Pascal aynı zamanda teolojistir. Tek kesin bilginin, matematik ve fizikten çıkarılan ilke ve kavramlardan oluştuğunu varsayan yöntemi savunan kartezyen felsefeyi benimser. Sonraları fiziksel bilimlerin insanı kesin bilgiye ulaştırmadığını düşünerek, insanı ve Allah'ı tanımaya yönelik çalışmalar yapar. Kendisine bütün yeteneğini, çabasını imana adadığı bir yaşam belirler. Deistlere karşı mücadele veren Pascal'ın, deizmi benimseyen Voltaire'le ters düştüğü en belirgin konu dindir. Tıpkı Voltaire gibi deist olan diğer tüm düşünürler için konuyu şu şekilde ifade eder:

“Filozoflar: Onlar yalnızca Allah'ın sevgiye ve hayranlığa layık olduğuna inanıyor; ama ayrıca kendileri de insanlar tarafından sevilme ve takdir edilmek istiyorlar. Buna rağmen asıl fitratlarının nasıl da bozulduğunu anlamıyorlar. Gerçekten kalpleri Allah'ı sevme ve O'na ibadet etme arzusuyla dolu olsaydı ve kendileri için en büyük zevk kaynağı da bu olsaydı, her vesileyle bu yolda düşünür ve çalışırlardı. Oysa bunu yapmayı uygunsuz

¹²⁰ Blaise Pascal, *Düşünceler*, Çev.: Metin Karabaşoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1996, s. 43

buluyorlar. (...) İsa'sız bir Tanrı'ya inanan filozoflar, bizatihi, insanların arzuladığı mutluluğun öznesi olmak istemektedirler.”¹²¹

Gerçek mutluluğa insanın ancak dini inançla erişileceğini savunan Pascal, önemli yapıtı *Düşünceler*'de, gerçeğin araştırmasını yapar. Akıl, kalp, hayal gücü arasında yaptığı karşılaştırmalar sonucu Voltaire'in öncülüğünü savunduğu akılla ilgili şunu söyler:

“Her şey aklın eline bırakılırsa dinin gizemli ve olağanüstü hiçbir yanı kalmayacaktır. Diğer yandan aklın prensipleri ihlal edilmeye kalkılırsa o zaman da din saçma ve gülünç bir duruma düşecektir. Bu konuda iki aşırılıktan da insan uzak durmalıdır. Aklı saf dışı bırakmak ve akıldan başka hiçbir şeyi kabul etmemek.”¹²²

Pascal'a göre insan, gerçeği aklını kullanarak değil, kalbinin sesini dinleyerek bulur. Akıl ve imgelem arasındaki ilişkiye dengeli bir yaklaşım getirerek, ortasını bulmak gerektiğini *Düşünceler* adlı kitabında şu şekilde ifade eder:

“Akıl, tabiatı bir yere kadar bilebilir, yine de şüphe ile kesin bilgi arasında bocalar durur. Nitekim insanoğlunun bilebileceği her şeyi görüp kavramış olan büyük bilge kişiler, sonunda bir şey bilmediklerini anlayarak başladıkları noktaya

¹²¹ Pascal, *a.g.y.*, s. 63

¹²² *A.g.y.*, s. 58

dönmüş olurlar. Demek ki akıl, yalnız kendi araçlarıyla tam doğruya varamaz, çünkü doğruluk, yalnız gerçekte doğrudan doğruya bulduğumuz şeyler ile matematiğin kanıtlamış olduklarından ibaret değildir. Gönül bunlarla yetinemez, bunların dışında kalan bir şeyi de arayıp özler; gönül günahattan kurtulmak, mutluluğa erişmek de ister. Bunu sağlayacak olan, gönlün kendi bilgisidir, aklın bilgisi buna erişemez.”¹²³

Voltaire, Pascal’ın aklın öncülüğünü benimsemeyen, aklın verdiği bilgiden kuşku duyan ussal yönlendirmelerin her zaman doğru olmadığını savunan görüşüne ters düşer. Pascal, salt doğruyu bulma inancını sorgulamakta, tek başına aklın güvenilir olmadığını düşünmektedir. Hayatın gerçekliğine insanın kalbinin sesini dinleyerek ulaşacağını düşünür:

“Dünyanın en büyük filozofunu alın: Bir uçurumun üstüne, karşıya geçmek için yeterli olan, ama haddinden fazla geniş olmayan bir kalas koydunuz diyelim. Aklı onu istediği kadar ikna etsin, muhayyilesi galip gelecek, karşı tarafa geçmekten çekinecektir. Dahası, insanların çoğu, uçurumdan geçmek bir yana, uçurumdan geçme düşüncesiyle dahi korkuya kapılır. Yalnızca düşüncesi bile benzini sarartıp soğuk terler döktürür.”¹²⁴

¹²³Pascal, *a.g.y.*, s. 59

¹²⁴*A.g.y.*, s. 26

Dinin, her şeyden üstün olduğunu savunan Pascal, yüzünü dine dönerek Voltaire'in dini görüşünün tam tersine hareket etmiştir. Ona göre, insanda duygu ve o duygudan gelen bir bilgi vardır. Bu da gönlüdür. Gönlün, akılla kavranılamayacak olan, kendine göre kanıtları bulunur. Gönül aklın bulduklarıyla yetinemez. Tam doğruya aklın araçlarıyla ulaşamadığı için gönül devreye girer. Gönül günahtan kurtulmak ve mutluluğa erişmek ister. Bunu sağlayacak olan gönlün kendi bilgisidir. Tanilli, Voltaire ile Pascal'ın düşüncelerini karşılaştırırken şu yaklaşımı sergiler:

“Voltaire'in başı hiç de hoş değildi Pascal'la; öleceği güne değin de bu, tutumunu sürdürecektir ve doğrudan hasmı olarak çatacaktır. Voltaire insanı bir metafizik bataklığına sürükleyen ve dünyasal yaşamdan tiksindiren bir bağınaz görür onun kişiliğinde. Gerçekten, Pascal'a göre 'eylem, uğraşmamız gereken temel sorunları düşünmekten bizi alıkoyan bir şeydir ve sefaletlerimizin en büyüğüdür.' Kendimizi dinlemek ve nedamet yoluyla cennete ulaşmak: Budur aslolan! Oysa Voltaire'e göre, insan eylem için doğmuştur, alevin yükselmesi ve taşın düşmesi gibi. Uğraşmamakla var olmamak, insan için aynı şeydir.”¹²⁵

Aklın öncülüğünü savunan, Tanrı'nın varlığı dışında dinin hiçbir öğretisini kabul etmeyen Voltaire, Pascal'ın dinin öncülüğünü savunan düşüncelerine şiddetle tepki gösterir. Voltaire, aklın eylemle birleşmesi sonucunda insanların mutluluğa kavuşacağını savunur. Pascal, mutluluğun ancak sonsuz ve değişmez bir varlık

¹²⁵ Tanilli, *Voltaire ve Aydınlanma*, s. 49

tarafından sağlanabileceğini, insanın kurtuluşunun doğrudan, akla bağlı olmayan, akıl süzgecinden geçmemiş bir kavrayışta Tanrı'ya teslim olmayla mümkün olacağını söyler. Bu ayrımı Tanilli şöyle açıklar:

“ Voltaire’in, Pascal’da hoş karşılamadığı da, insanı ‘kendi doğasına göre’ yaşamaktan alıkoyan kötümserliği idi onun. Voltaire’in, gelişmesinin o aşamasındaki militan akılcılığı; aynı zamanda, coşkulu ve kahramanca yaşamı da göz önünde tutulursa, doğaldı da bu tavrı.”¹²⁶

Voltaire, bütün düşüncelerini dine yönelten Pascal’ın, gerçeğe imanla ulaşılabileceği düşüncesini eleştirerek karşıt savunusunu ortaya koyar. Hümanist düşüncelerle hareket ederek, mutluluğun, insanın aklını kullanıp bunu eyleme dökmesiyle, bilim ve sanatta ilerlemesiyle mümkün olabileceğini dile getirir. Voltaire, mutluluk arayışıyla çıktığı yolculuklar sonunda insanın aklını kullanarak huzura ve mutluluğa kavuşacağı sonucuna ulaşırken, Pascal söz konusu durumu dini inanca bağlar. Ona göre insan mutluluğa sadece iman ederek ulaşabilir. İnsanların iyilik ve mutluluğa sadece Allah’a inanarak ulaşabileceğini düşünür.

Deizmden yola çıkarak düşüncelerini bu anlayış üzerine şekillendiren Voltaire, peygamberlerin mucizelerinin akıl dışı olduğunu savunur. Pascal ise yaşamını tamamen dine adayan biri olarak, bunların Allah’ın varlığını kanıtlayan kaynaklar olduğunu şu sözcüklerle savunur:

¹²⁶ Tanilli, *a.g.y.*, s.50

“Hıristiyanlar arasında olduğu kadar, Yahudiler arasında da, peygamberlere her zaman inanmadığını söyleyenler çıkmaktadır; fakat Tevrat yorumcuları ve Ferisiler, peygamberin mucizelerinin pek çoğunun ya sahte veya cinlerin işi olduğunu onlara ispat etmeye çalıştılar. Çünkü insanlar bir kere onların Allah’tan geldiğini kabul etmiş olsalardı, Ferisilerin onları kandırmalarına imkân yoktu. Bugün bu ayrımı yapmak zor iş değildir, bilakis son derece kolaydır. Ne Allah’ı ne İsa’yı inkâr etmeyip ikisine de inananlar, şüpheye açık bir keramet göstermezler.”¹²⁷

Voltaire ise Tanrı’nın kurduğu düzene müdahale edilmesinin anlamsız olduğunu, bu mucizelerin insan aklına aykırı olduğunu söyler:

“Sonra sorarım size, Tanrı bütün bu mucizeleri neden yapsın? Yahudiler tarafından darağacına mahkûm edilmek için mi? Ölülerini dirilttiği söyleniyor; bunu da neden yapsın? Sonunda en ağır işkencelere uğrayarak ölmek için mi? Eğer bu mucizeleri göstermişse, sırf tanrısallığını anlatmak için göstermiştir. Tanrı’yı, bos yere insan sekline girmek, sonra da kendini astırmak için ölülerini diriltmekle itham etmenin ne demek olduğunu

¹²⁷ Pascal, *Düşünceler*, s. 238

iyice düşünüyor musunuz? (...)İnsanın böyle bir şeye inanması için aptal, inanmadığı şeyi bütün dünyaya yaymaya çalışması için de adeta çılgın olması lazım.”¹²⁸

Pascal’a karşı ağır eleştiriler yönelten, bu tutumunu da yaşamının sonuna kadar sürdüren Voltaire’ le Pascal’ın düşüncelerindeki karşıtlığı Tanilli şu tümcelerle vurgular:

“Pascal’ın kurtuluş metafiziğine karşı çıkarken; kendimizi dinlemeye karşı, insanın eylem için doğduğunu, ‘kendi başına düşünmenin hiçbir şey düşünmemek demek olduğunu’ ileri sürerken, Voltaire’in savunduğu değerler şunlar oluyordu bir yerde: Eylem, akıl, eleştiri, yaşama zevki!(...)”¹²⁹

Düşüncelerini tamamen Allah’ı tanımak, sevmek, ibadet etmek üzerine kuran Pascal’la Voltaire arasındaki karşıt görüşün en önemli nedeni din konusudur. Bir tarafta düşüncelerini iman gerekliliğiyle ortaya koyan Pascal, diğer tarafta akılcı ve hümanist yaklaşımı savunan Voltaire, Pascal’a göre yaşamın mutlu kılınması, Allah’a ibadet ederek, kalbin sesini dinleyerek mümkündür. İnsanlar kötülüklerden iman ve ibadetle kurtulabilir. Voltaire ise tamamen farklı düşüncelerle karşısına çıkar. Aklın öncülüğünü zaman zaman Pascal’ın iman gerekliliğini örneklerle eleştirerek kanıtlamak ister.

¹²⁸ Voltaire, *Feylosofça Konuşmalar ve Fıkralar I*, s. 196

¹²⁹ Tanilli, *a.g.y.*, s. 50

3.1.b.Descartes

Bütün felsefesinde kuşkudan yola çıkan Descartes, yaşadığı dönemin bilgilerini eleştirir ve gerçeğe yeni yöntemlerle ulaşılabilirliğini gösterir. Genellikle bilgiyi kapsayan sorunlarla ilgilenir. Akılcı yaklaşıma göre sistemini belirleyen Descartes, bütün soruları akıl yardımıyla yanıtlamakla kalmaz, bütün çabasını bilgi felsefesinde akli doğru kullanabilmenin yöntemlerini belirlemeye harcar. XVII. yüzyılda felsefenin yeni yöntemler üzerine kurulu hareketine sadık kalır. İngiliz düşünür Francis Bacon, yüzyılın bu yenilik üzerine dayalı felsefesi hakkında şunları söyler:

“Tabiata yeni bir gözle bakan bu dönem için artık tabiat korku ve hayranlık uyandıran, sırları çözülemez bir bilmece değil, yasalarla işleyen bir düzendir. Bu yasalar keşfedilebildiği takdirde tabiat bir gizem olmaktan çıkacak, hatta onu çözen insan için kullanılabilir hale gelecektir.”¹³⁰

Deneyin önemini vurgulayan Bacon, modern bilimin sadece merak duygusunu gidermek için değil, fayda sağlamak için gerekli olduğunu, insanların bu anlayış doğrultusunda mutlu ve özgür olabileceklerini savunur. Descartes da kesinliğinden emin olduğumuz bilgilerle gerçeğe ulaşacağımızı savunur. Tamamen yenilikçi düşüncelerle hareket eden Descartes, kendi bilgi felsefesiyle ilgili ilk tutumunun ne olduğunu şöyle ortaya koyar:

¹³⁰ Francis Bacon, *Yeni Atlantis*, Çev.: Cenk Saraçoğlu, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul, 2006, s. 80

“Böylece ilkin bugüne kadar edinilen tüm bilgiyi yıkacağım. Zira mademki bu bilgi onu tatmine kâfi gelmiyor, o halde ancak kötü bir bilgi olabilir. Böylece onu çürük temeller üzerine kurulmuş bir eve benzetiyorum. Bunun için de bütün binayı devirip, yerine bir yenisini kurmaktan daha iyi bir çare görmüyorum; zira ben, yenisini yapamadıkları eski eserleri onarmakla uğraşan küçük sanatkârlar gibi hareket etmek istemiyorum.”¹³¹

“Düşünüyorum, öyleyse varım”(cogito ergo sum) yargısına ulaştıktan hemen sonra, kendisini aşan yetkinlik düşüncesinin kaynağını araştırır. Onun yalnızca Tanrı olabileceği sonucuna varır. Tanrı’ya karşılık insan eksik ve kusurludur. Bu eksikliğe rağmen diğer varlıklardan farkı akla ve düşünme gücüne sahip olmasıdır. Her şeyin tekrar sorgulanıp kendisinden en ufak bir kuşku bile duyulmayan bilgilere ulaşana kadar çalışılması gerektiğini vurgulayan yöntemi çok sayıda yazardan ve düşünürden eleştiri almıştır. Bunlardan biri de Voltaire’dir. Voltaire, Descartes’ın ruhla ilgili görüşlerine alaycı bir yaklaşım sergileyerek **“ey Tanrım, bir ruh varsa, benim de bir ruhum bulunuyorsa, ruhumu koru”¹³²** diye yazdığı bilinmektedir. *Micromégas*’da, ruh üzerine yapılan konuşmada Descartes’ı simgeleyen bilgin şunu söyler:

“ Ruh, tüm metafizik fikirleri anasının karnında alan ve oradan çıktığında daha fazlasını öğrenemeyeceğini çok iyi

¹³¹ Mehmet Karasan, *Descartes, Tabiat Işığı İle Hakikati Arama İçinde*, Çev.: Mehmet Karasan , Ankara,1959, s. 21

¹³²Norman L. Torrey, *Voltaire, The Encyclopedia of Philosophy*, Vol. 7, ed. P.Edwards, NewYork, s. 264.

**bildiği şeyleri yeniden öğrenmek için okula gitmek
zorunda kalan saf zekâdır.”¹³³**

Descartes akılda var olan bilgiyi, doğuştan gelen ön bilgiler üzerine temellendirmeye çalışır. Doğru bilginin kaynağını, ölçütünü ve sınırlarını akılla açıklar. Buna göre, mantıksal temelli düşünceler ve törel ilkelere dayalı inançlar doğuştandır. Akıl bilginin asıl kaynağıdır. Temel olup yadsınamayan doğrulara akılla ulaşılır. Gerçeklik, gözlem ve deney gibi yöntemler kullanılmadan bilinebilir. Duyuların, düşünce ve inançların en azından bazıları üzerinde, hiçbir katkısı yoktur. Duyular zihnin belirli düşünceleri serbest bırakmasında ya da günışığına çıkarmasında devreye girer.

Voltaire'e göre doğuştan bilgi yoktur. Bir bilginin nasıl elde edildiğinin gösterilmesi onun doğuştan olmadığını kanıtıdır. Oysa zihin doğduğu anda tabula rasa (bomboş levha) durumundadır. Yaşantılar sonucu algılamayla bilgi kazanır. Descartes'a göre bir temelin yıkılması, onun üzerine kurulan bütün binanın yıkılmasına da yol açacağından, eski inançların dayandığı temel ilkelerin yıkılması yeterli olacaktır. Bu temel ilkelere en bilinenleri, duyuların bir bilgi kaynağı olduğu, duyuların katkısıyla elde ettiğimiz bedenimizin bize ait olduğudur. Öyle ki bilinci kapsayan içeriğin kuşkulu olmasının en önemli nedeni, onun duyulara dayanmasıdır. Dış dünyayla ilgili her şeyin gelir geçer bir yanılsama olduğunu vurgulamak için şöyle bir örnek verir:

¹³³ Voltaire, *Micromégas*, s. 65

“Demek ki en üst derecede iyi ve en yüce hakikat kaynağı olan Tanrının değil de güçlü olduğu ölçüde hilekâr ve aldatıcı bir kötü cinin beni yanıltmak için elinden geleni yaptığını varsayacağım. Gök, yer, hava, renkler, biçimler, sesler ve diğer bütün dış nesnelere, bu cinin benim inanırlığıma tuzak kurmak için yararlandığı yanılsamalar ve hayaller olduğunu düşüneceğim; kendimi de elleri, gözleri, eti, kanı ve hiçbir duyusu olmayan ama yanılıp bütün bunlara sahip olduğunu zanneden bir yaratık olarak göreceğim ve bu fikre inat ve ısrarla bağlı kalacağım. Bu yolla hiçbir hakikatin bilgisine varmak elimde olmasa da yargılarımı askıya almak elimdedir.”¹³⁴

Descartes’ın felsefesi için, **“yalnızca bilgisizi eğlendirmeye uygun dâhice bir romanstan daha çoğu değildi,”**¹³⁵ der Voltaire. Felsefesine Descartes’ın katkısı, onun akılcılığıdır. Descartes, insan aklından yola çıkmış, sonra da her şeyi akılla ilişkilendirmiştir. Düşünmeye kuşkuyla başlar, sonra da Tanrı’ya ve dış dünyaya giden yolu düşünür. Hegel, Descartes ile ilgili olarak şöyle der:

“Burada diyebiliriz ki artık evimizdeyiz ve fırtınalı bir denizde uzun bir yolculuktan sonra bir denizcinin yapması gerektiği gibi, görünen sahili selamlamalıyız; Descartes ile modern çağların kültürü, modern felsefe düşüncesi bugüne bizi getiren

¹³⁴ Descartes, *İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1998, s.22-23

¹³⁵ Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi*, Çev.: Aziz Yardımlı, Cilt. VI, İdea Yayınları, İstanbul, 1989, s.94

uzun ve dolambaçlı bir yolculuktan sonra gerçekten kendini göstermeye başlar.”¹³⁶

Voltaire, metafizik düşüncelere kuşkuyla yaklaşır ve deneyüstü görüşleri savunanlara alaycı bir yaklaşım gösterir. Bunlardan biri de Descartes'tır. Voltaire, onun, matematik alanında yetkin olmasını takdir ettiği gibi düşünce açısından büyük bir engel olduğunu söyler. Remzi Demir konuyla ilgili şu yorumu yapar:

“Voltaire’in rasyonalist bir mekanizm yerine empirist bir mekanizmin savunusunu yaptığı günlerde, Descartesçı Çevrimler Kuramı özellikle de Fransa’da ciddi bir düşünsel engel oluşturmaktaydı (...) Anlamıştı ki Descartes’in en önemli başarısı metafizik veya Çevrimler Kuramı gözönünde bulundurulduğunda fizik alanlarında değil, fakat analitik geometri yani matematik alanında idi. Ancak diğer taraftan da İngiltere’de Descartes’in önemsenmeyişinden yakınıyordu (...)Fakat doğa filozofu olarak Descartes’in yetersiz olduğunu uzlaşmasız bir biçimde savunuyordu.”¹³⁷

Matematik ve felsefe alanlarının önemli isimlerinden olan Descartes, düşünce alanında gösterdiği ayrıntıcı yaklaşımı eylem alanında göstermez. **“ Yaşamak için kötü de olsa yollardan birini seçmeli ve o yoldan gitmeliyiz. Yaşam bizi beklemez”¹³⁸** diye düşünen Descartes, eylemsizlik önermez. En azından kendine sağlam temeller bulana kadar doğru bulduğu ya da gelenekleşmiş kuralları izlemeyi

¹³⁶ Tülin Burnin, *Tartışılan Modernlik*, YKY, İstanbul, 2003, s. 9

¹³⁷ Remzi Demir, *Türk Aydınlanması ve Voltaire*, s. 17

¹³⁸ René Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, Çev.; Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul, 1995, s. 53

uygun görür. Düşünce alanında ise kuşkusunu her şeyden kuşkulanan noktasına kadar götürse de umutsuzluğa varmaz. Tersine, kuşkusu ona her şeyi dayandırabileceği güvenilir temeli sağlayacaktır. Prenses Elizabeth'e yazdığı mektupta bu umudu şu şekilde dile getirir:

“Saadeti vücuda getirenin ne olduğunu, yani bize en yüksek memnunluğu veren şeylerin ne olduğunu gözden geçirdiğimde, bunların iki türlü olduğunu görüyorum: fazilet ve bilgelik gibi bizim elimizde olanlarla, itibar, servet ve sağlık gibi elimizde olmayanlar.”¹³⁹

Bilgi ve yöntem ustası olarak karşımıza çıkan Descartes, mutluluğun bilgidен, bilgelikten geçtiğini düşündüğü için, bu aşamada Voltaire'le aralarında bir benzerlik olduğu düşünülse de, bilginin edinilmesi yolunda kuşkuya dayanan bir yöntemi benimsemesi Voltaire'in düşüncesiyle örtüşmez. Descartes insanların sorgulamaksızın yaşamlarını sürdürmelerini şaşkınlıkla karşılayarak şöyle der:

“Hemen herkes insanların ahlakı, bitkilerin özellikleri, madenlerin değişimleri ile bu tür inceleme konularını büyük dikkatle inceledikleri halde, nasıl oluyor da, hiç kimse sağduyu veya bu evrensel bilgelik üzerinde düşünmüyor, doğrusu şaşılacak şey. Nerde kaldı ki, başka bütün şeylere kendilerine göre değil, bu bilgelik ile olan ilgilerine bakarak bir değer vermek gerekir.”¹⁴⁰

¹³⁹ Descartes, *Ahlak Üzerine Mektuplar*, Çev. : Mehmet Karasan, M.E.B., Ankara, 1960, s. 34

¹⁴⁰ Descartes, *Aklın İdaresi İçin Kurallar*, Çev.: Mehmet Karasan, Ankara, 1962, s. 89

Birçok düşünürün sorguladığı kötülük sorununa Descartes, neden olarak iradeyi gösterir. Her türlü yanlışın ve günahın özgür yargı becerisinin eksikliğinden ve insanların iradesizliğinden kaynaklandığını söyler:

“Öyleyse yanılgılarım nereden doğuyor? Sadece şundan ki, iradenin anlama yetimden çok daha geniş ve kapsamlı olması yüzünden onu aynı sınırlar içinde tutamıyorum ve genişleterek anlayamadığım şeyleri de kapsamına sokuyorum; oysa o doğası gereği bu şeylere kayıtsız ve ilgisiz olduğundan kolayca aldanabiliyor ve doğru yerine yanlış, iyi yerine kötüyü seçebiliyor; böylece ben de yanılıyorum ya da günah işliyorum.”¹⁴¹

Bilginin yaşanılanlarla elde edilen bir kazanım olduğunu, aklın kullanılmasıyla doğruya ve bilgeliğe ulaşılacağını, bilimde, sanatta ilerlemeyle mutluluğun geleceğini bütün yapıtlarında doğrudan ya da dolaylı olarak anlatır Voltaire. Düşünceleriyle Descartes’inkiler arasında genel olarak bir benzerlik bulunsa da, Descartes’in kuşkucu yaklaşıma bağlı olarak ‘nedenin de nedeni var’ mantığıyla hareket etmesi, var olan bilgileri daha gerideki sağlam başka bir bilgi ile ilişkilendirmesi, yani geriye doğru gidişi onu, ilerleme taraftarı olan Voltaire’le aykırı bir konuma düşürür.

¹⁴¹ Descartes, *İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar*, Çev.: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1998, s.58

3.1.c. Leibniz

Gottfried Wilhelm Von Leibniz, evrensel düşünürlerden biridir. Ona göre, bilgi edinmek için kullanılacak en güvenilir kaynak akıldır, birtakım kavramlar en baştan beri, yani deneyden önce, zihinde bulunmaktadır. Doğuştan getirdiğimiz en önemli bilgi ise Tanrı düşüncesidir. Bu kavram insan doğasında doğuştan vardır, ancak zamanla, yeri gelince açığa çıkacağını düşünen Leibniz'in, Voltaire'in savunduğu, zihnin boş bir levha olduğu düşüncesine karşı çıktığı görülür. Onun felsefesine göre, Tanrı, içinde kötülüğün hiç bulunmadığı bir dünya da yaratabilirdi ama sadece kötülüğün varolduğu bu dünya o kadar iyi olmazdı. Çünkü sıcak soğukla, güzel çirkinle, iyi kötüyle birlikte anlam kazanır. Ona göre, Tanrı'nın seçmiş olduğu dünyada kötülük iyilikle kıyaslanamayacak kadar küçük ve önemsizdir. Dünyanın olası dünyaların en iyisi olduğunu anladığımızda, ondaki acıların ve kötülüklerin dahi düzenin bir parçası olduğuna inanacağımızı söyler:

“Tanrının başka bir evren yerine bunu seçmesini gerektiren neden, onun sonsuz iyiliği, sonsuz bilgeliği, sonsuz gücüdür. Tanrı iyiliğinin, bilgeliğinin, gücünün ona seçtiği en iyi olacaktır elbet. Sevilen şeyin mutluluğu, kişiyi mutlu kılar. Tanrının yetkinliğini seyre dalarak, her türlü iyiyi yaratanı gereği gibi seven kişilerin zorunlu mutluluğu da bundan ötürüdür. Evrenin düzenini biraz anlayabilseydik, onun, en bilgili insanların istediklerini kat kat geçtiğini, onu olduğundan daha iyi kılmanın mümkün olmadığını görürdük.

Bu evren, yalnız genel olarak bütün için değil, aynı zamanda ayrı ayrı her birimiz için de en iyi evrendir.”¹⁴²

Leibniz akılcılığı, mutluluğun bilimi olarak tanımlanır. Mutluluk için de her şeyden önce sorumlu olmak, beraberinde de özgür olmak gerekir. O, Tanrı’ya karşı sorumluluğunu bildiği zaman, Tanrı’nın da ona kayıtsız kalmayacağını savunur. Ona göre, Tanrı insanı doğru yola koymaz, ama ona doğru yolu gösterir. Gilles Deleuze, Leibniz’in Tanrı’nın yüceliğiyle ilgili görüşlerini şu şekilde anlatır:

“Leibniz’in bir amacı da Tanrı’yı şanına yakışmayan işlerden, mesela dünyayı her an yeniden yaratmak zorunda bırakılan Descartes’ın Tanrı’sı gibi olmaktan kurtarmak değil midir? Leibniz’e göre Tanrı analiz yapmaz, hesap yapmaz, tüm bilgisi görüseldir, ispata ihtiyacı yoktur, kimseyi ikna etmek zorunda değildir. Analizi yapabilecek olanın analize ihtiyacı yoktur, mefhumu analiz etmek isteyenin mefhumu tüketmeye gücü yoktur.”¹⁴³

Leibniz, yüce ve sonsuz bilgiye sahip olan Tanrı’ya insanın tam anlamıyla yönelmesi gerektiğini, Tanrı’yı ne ölçüde doğru kavratsa, o ölçüde uygun yolu seçme şansına ulaşacağını düşünür. Buna göre Tanrı’nın iradesiyle başımıza gelen her şeyden, iyi şeylerden olduğu kadar kötü şeylerden de hoşnut olmamız gerekir.

¹⁴² Leibniz, *Monadoloji*, Çev.: Ogün Ürek, Biblos Yayınları, İstanbul, 2002, s. 53

¹⁴³ Gilles Deleuze, *Leibniz Üzerine Beş Ders*, Çev.: Ulus Baker, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006, s.

Aklımız yettiğince Tanrı'nın görünür iradesine göre davranmak gerektiği düşüncesini şu tümcelerle pekiştirir:

“(...)en yüce akla uygun olan en yüce eylemin, en yüce özgürlük olduğunu söyler. Çünkü Tanrı, iradesinin herhangi bir nedeni olmadan eylemde bulunur diye düşünmek, böyle bir şeyin olamayacağı bir yana, Tanrı'nın değerine yaraşır bir görüş değildir. Örneğin; Tanrı'nın A ile B arasında bir seçim yaptığını A'yı B'ye tercih etmek için hiç bir neden bulunmamakla birlikte A'yı seçtiğini düşünelim. Bu eylem, Tanrı'ya yaraşır bir eylem değildir. Çünkü her övgünün varsayımına uygun olarak burada bulunmayan herhangi bir nedene dayanması gerekir. Oysa Tanrı kendine yaraşmayan bir eyleme girişmez.”¹⁴⁴

Leibniz felsefesinde Descartes'in töz kavramından hareket eder. Leibniz'e göre dünyanın, varlıkların temelinde monadlar vardır. Monadlar kendi kendilerine hareket edebilen, algılayabilen temel varlıklardır. Düşüncelerini monad adını verdiği tözsel varlıklar aracılığıyla yansıtır. Monadların hiyerarşik bir düzende, uyum içerisinde yaşamalarının en yüce monad olarak tanımladığı Tanrı sayesinde olduğunu *Monadoloji* adlı yapıtında şöyle ifade eder:

“Her şeyin niçin başka türlü olamayacağı üzerine apriori sebepler görülmektedir; çünkü Tanrı, bütünü

¹⁴⁴ Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, Çev: Afsar Timuçin, İstanbul, 1999, s. 3-4

düzenlerken her parçayı ve en çok, tabiatı tasarımlı olan her monadı dikkate almıştır; monadın tabiatı tasarımlı olduğundan hiçbir şey onu, şeylerin yalnız bir kısmını tasarımlamakla yetinmeye zorlamaz; her ne kadar tasarımın bütün evrenin ancak ayrılımlarında karışık olduğu ve ancak şeylerin küçük bir kısmında, yani monadların her birine göre ya en yakın, ya en büyük olan şeylerde seçik olabileceği doğru ise de böyle olmasaydı her monad bir Tanrı olurdu.”¹⁴⁵

Leibniz’e göre, Tanrı sonsuz bilgeliği ve iyiliğiyle en iyi dünyayı yaratmıştır ve insanlar var olan dünyaların en iyisinde yaşarlar. İyilik kadar kötülüklerin nedeni de Tanrı’dır. O, Tanrı’nın iradesiyle gerçekleşen tüm olaylardan mutlu olmak gerektiğini savunarak Voltaire’le bu bağlamda ters düşer. Leibniz, insanın Tanrı’nın iradesiyle yaratıldığını yine bu iradeye inanarak başımıza gelenlerden memnun olmamız gerektiğini savunur. Ona göre, günahın ve ıstırapların olmadığı bir dünyanın var olabileceğini düşünmek, büyük bir yanılıdır.

İyimserlik düşüncesinin gerektirdiği gibi varolan dünyaların en iyisinde yaşadığımızı söyleyen Leibniz’in bu yaklaşımıyla beraber gelen kötülük sorunu Voltaire’le ters düştüğü konudur. En iyi dünyada neden kötülükler var sorusu iki düşünürü karşı karşıya getirir. MacDonald, Leibniz üzerine yazdığı yapıtında Leibniz’in kötülük sorununa yaklaşımını şu şekilde anlatır:

¹⁴⁵ Leibniz, *Monadoloji*, Çev.: Suut Kemal Yetkin, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1997, s. 13

“Leibniz, kötülüğün Tanrı’nın iyiliğine karşı duran gerçek bir güç olmadığını kabul ediyordu. Öte yandan, kötülüğün iyiliğin yokluğundan başka bir şey olmasa bile, yine de Tanrı’nın mükemmelliği ile bağdaşmaz olduğunu kabul etmişti. Bu konuda Leibniz’in çözümü iki kısımdan oluşuyordu. Birincisi, evrenin gerçekte kusurlu olduğunu itiraf etmek, fakat yegâne mükemmel varlık olan Tanrı ile evren arasındaki farkı korumak üzere, bu kusurluluğun mantıksal olarak gerekli olduğuna işaret etmektir. Tanrı, mantığın yasalarını ihlal etmekle suçlanamazdı. Leibniz’in çözümünün diğer kısmı ise, evrenin mükemmel olmamasına rağmen olabileceklerin en iyisi olduğunu söylemektir.”¹⁴⁶

Voltaire, en iyi dünyada yaşadığımız düşüncesini önceleri benimser. Ama yolculuklar boyunca insanın karşısına çıkan felaketleri göz önünde bulundurduğunda, kötülüğün varlığını yadsıdığı için Leibniz’i eleştirir. Voltaire, onun neden-sonuç ilişkisini yorumlayış şekline karşı çıkar. Bütün kötülüklerin Tanrı tarafından bir nedenle yapıldığını, Tanrı’nın da insanlar için asla kötü düşünmeyeceğini savunan Leibniz, “her şey kötü iken, iyi olduğunu savunmanın kudurmuşluk” olduğunu söyleyen Voltaire’le ters düşer. Leibniz’in düşüncesi ise şudur:

¹⁴⁶ MacDonald Ross, *Leibniz*, Çev.: Cemal Atilla, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2002, s.120-121

“Kötülükler, ancak, eşyanın ayrıntılarından ve iyiliklerin parlaklığını artırmaya yararlar. Yoksa bütün en yüksek derecede mükemmeldir. Bu mükemmel bütünde her şey mükemmeldir. Şu halde erdem, bu mükemmelliğin zorunlu sonucudur. Mükemmel bütünde hiçbir şey, isteyebilse de, bu mükemmellikten kurtulamaz. Şu halde erdemsizlik, mümkün değildir.”¹⁴⁷

Deist bir Tanrı inancını yaşamı boyunca sürdüren, Tanrı’yı kendini düşünerek değil de geneli düşünerek ele alan Voltaire, Tanrı’nın dünya ile olan ilişkisi söz konusu olduğunda, işte bu duruma paralel olarak ikircikli bir tavır sergiler. Başlangıçta, Leibniz’in kozmik iyimserliğini paylaşır. Yaratıkların en seçkini olan insanı gözetken, onun ahlâkî ve maddî iyiliğiyle yakından ilgilendiği için, insana bir ahlâklılık bilinci, bir ahlâk duygusu vermiş olan hayırsever bir Tanrı’dan söz eder. *Felsefe Sözlüğü’nde*, Leibniz’in anlayamadığı felsefesini şu sözlerle örnekler:

“(…)Leibniz’in iyilik, yetkinlik dediği bu mu? Mesanemde bir taş mı peydahlanıyor, bu hayran olunacak bir mekaniktir. Taşlı usareler yavaş yavaş kanıma karışıyor, oradan böbreklere süzülüyor, sidik borusundan geçip mesaneye yerleşiyor, orada yetkin bir Newton çekimiyle birikiyor. Ben de bu dünyanın en yetkin düzeni içinde ölümden bin beter sancılar çekiyorum. Bir cerrah geliyor, apış arama sivri bir şiş saplıyor, taş zorunlu bir mekanikle parçalanıyor, ben de aynı

¹⁴⁷ Orhan Hançerlioğlu, *Dünya Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, Ankara, 1995, s. 205

mekanikle dayanılmaz acılar içinde ölüyorum. Bütün bunlar iyidir, öyle mi? İşte taştan, damla hastalığından, bütün cinayetlerden, bütün acılardan, ölümden meydana gelmiş anlaşılmaz genel bir iyilik.”¹⁴⁸

Voltaire, Leibniz’in iyimserliğiyle alay etmek için “*Candide*’i yazmıştır. Pangloss karakteri Leibniz’i temsil etmektedir. Varolan dünyaların en iyisinde yaşadığımızı düşünen Leibniz’in tezini çürütmek için, dünyadan habersiz, iyimser *Candide*’i yolculukları sırasında olabilecek bütün kötülüklerle karşılaştırır. Leibniz’in neden-sonuç yaklaşımına bağlı olmanın verdiği iyimser tavırla yaşama bakan, daha sonra düşünceleri değişecek olan *Candide* şöyle der:

“Sebepsiz hiçbir sonuç yoktur. Her şey zorunlu olarak birbirine bağlanmış ve en iyi amaç için düzenlenmiştir. Matmazel Cunégonde’un yanından kovulmam ve dayak yemem gerekiyormuş. Şimdi ise ekmeğimi kendim kazanıncaya kadar sizden istememem gerekiyor, tüm bu durumların başka türlü açıklaması olacağına imkân yoktur.”¹⁴⁹

Voltaire’in kötümserlik düşüncesi, *Candide*’de işlenen konuyla eş doğrultudadır. Voltaire, bu anlatısında, yaşamın kendisinden, daha çok, düzenden doğan kötülükleri gösterir. Yazar, bunları tek tek saptayarak Leibniz’in düşüncelerinin doğru olmadığını bize gösterir.

¹⁴⁸ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü, I*, s. 105

¹⁴⁹ Voltaire, *Candide*, s. 16

3.1.d.Wolff

Leibniz'in düşüncelerini olduğu gibi benimseyen Alman düşünür Christian Wolff, dolaylı da olsa Voltaire'in öğretilerine karşı çıktığı düşünürler arasındadır.

O da aynı Leibniz gibi, evrende yeter neden ilkesinin geçerli olduğunu savunur. Evrende her şeyin aklın egemenliği altında olduğunu düşünür. Tümdengelim yöntemini dini doğruların kanıtlanmasını da kapsayacak şekilde genişleten Wolff, dini de çelişmezlik ilkesine bağlar. Vahye dayanan dinin akla aykırı olan bilgileri kapsayamayacağını öne sürer. *Yeni Türk Ansiklopedisi'nde* Wolff- Leibniz etkileşimi şöyle anlatılmıştır:

“Wolff, Leibniz'in dağınık düşüncelerini bilimsel bir sistem içinde toplamıştı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ikisinin karma öğretisi okutuluyordu. Bu öğreti, evrenin iyi bir Tanrı eliyle yaratıldığını, mümkün âlemler içinde mümkün olan en iyi âlem olduğunu ileri sürmekteydi. Görülen kötülükler bir zorunluluğun sonucuydu. Tanrısal sorumluluğun bu kötülüklerde parmağı yoktu. Doğada her şey zorunlu olarak var olmaktaydı. Yeter neden olmadan hiçbir sonuç olmazdı. Bununla beraber insanoğlunun iradesi de vardı. Yeter nedenlerin zorunlu sonuçlara götüreceği şu ya da bu yolu seçebilirdi. İnsanoğlu, önüne açılmış olan birçok yollardan dilediğini seçmekte özgürdür.”¹⁵⁰

¹⁵⁰ *Yeni Türk Ansiklopedisi*, C. 11, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1985, s. 362

Voltaire, kendi toplumumuz dururken başka toplumları verimli hale getirmenin anlamsızlığını şu tümcelerle pekiştirir:

“Sanki hiç toprağımız yokmuş gibi toprak, hiç kumaşımız kalmamış gibi kumaş aramak, kendi iklimlerimizde alelade otlar yetişmiyormuş gibi suyunu atıp özünü alacak küçük bir ot toplamak için kalkıp ta in’e gidiyoruz. Bunların mkfatı olarak da Çinlileri Hıristiyan etmek istiyoruz.”¹⁵¹

Wolff’un in felsefesini öven söylemlerine tepki gösterir. Çinlilerin körü körüne inandıkları pek çok önyargıları olduğunu söyler. Düşüncesini şu şekilde yansıtır:

“Halle niversitesinde matematik profesörü olan, nl Wolf, bir gün in felsefesini öven çok güzel bir demeç verdi; sakalları, burunları, kulakları ve muhakemeleriyle bizden ayrılan bu insan türünü vd; evet, Çinlileri bir yüce Tanrıya taptıkları, erdemi sevdikleri için vd; in imparatorlarına, Kolao’lara, mahkemelerine, ediplerine bu kadirbilirliği gösteriyordu. Ama Buda rahiplerine gösterilen kadirbilirlik başka cinstendi. (...) in’e ömürlerinde adım atmamış bazı Avrupalı yazarlar, pekin devletinin tanrıtanımaz olduğunu iddia etmişlerdi.

¹⁵¹ Voltaire, *Felsefe Szliğ II*, s. 63

Wolf'da Pekin filozoflarını övmüştü ya, demek ki Wolf da tanrıtanımadı.”¹⁵²

Ontolojiyi felsefi disipline çeviren Wolff, doğada var olan her şeyin zorunlu olduğunu, Leibniz gibi tüm kötülöklere rağmen Tanrı'nın iyiliğini, yüceliğini savunur. Yaşanabilecek dünyaların en iyisinde yaşadığımız düşüncesini benimsemesiyle Voltaire'i etkileyen karşıt düşünürlerin arasında yer alır. Voltaire, Leibniz gibi Wolff'un da doğada her şeyin bir nedeni vardır biçimindeki neden-sonuç ilişkisine karşı çıkar.

¹⁵² Voltaire, *Felsefe Sözlüğü II*, s. 63-64

3.1.e. Pope

İyimser felsefesiyle İngiliz şair Alexander Pope, Voltaire'in ters düştüğü bir diğer düşünürdür. Başlangıçta, Leibniz'de olduğu gibi Pope'un iyimserliğini benimsese de, yaşananlar ona bunun gerçek olmadığını kanıtlar. *Candide* adlı yapıtında Leibniz ve Pope'un iyimserliğiyle alay eder.

İnsanın başına gelen kötülüklerin tümünün bir nedeni olduğunu savunan Pope, bireysellik ve hümanistlik üzerine yazılar yazar. Yine de dönemin yazarları arasında en tutucu olanıdır. Kralın yeryüzünde Tanrı'nın temsilcisi olduğunu, bu yüzden krala kayıtsız şartsız bağlı olmak gerektiğini savunur. Ona göre devlete, krala bağlı olmamak kargaşa doğurur. Bu da, toplumda huzursuzluk yaratır. İnsanın mutluluğu için en iyi davranış, düzene boyun eğmektir. "**an essay on man**" (insan üzerine bir deneme) isimli şiirindeki "**know then thyself, presume not god to scan**"¹⁵³ (Kendini bil, Tanrıyı eleştirmeye kalkma!) dizesiyle bu inancını açığa vurur.

Tanrı'nın yarattığı evreni sorgulamanın, anlamaya çalışmanın, insanın inancını zedeleyeceğini düşünen Pope, klasisizme bağlılığı ile bilinir. Bilimsel gelişmelerden duyduğu rahatsızlığı dile getirir.

Voltaire, her şey iyidir görüşünü savunan çeşitli dinlerin ve düşünürlerin yorumlarını kısa kısa iletir. Bunların zayıf noktalarını sergileyerek şu sonuca varır:

¹⁵³ Alexander Pope, *Selected Poetry*, Oxford University Press, Newyork, 2008, s. 142

“Görülüyor ki mümkün dünyaların en iyisi kanaati, insanı avutmak şöyle dursun, onu kabul eden filozoflar için umutsuzluğa düşüren bir şeydir. İyi, kötü davası, iyi niyetle araştıranlar için bir kördüğüm olarak kalıyor: kavgacılar içinse, bu bir zekâ oyunudur. Onlar bağlı oldukları zincirlerle oynayan kürek mahkûmlarıdır.”¹⁵⁴

Voltaire, Pope’un *İnsan Üstüne Denemeler* adlı yapıtını inceler. Pope’un klasisizmin etkisinden çıkmak istememesi, dini inançlarını kutsayarak mutluluğun boyun eğmeyle olabileceğini, var olan dünyanın en iyisinin yaşadığımız dünya olduğunu söylemesi, eylem adamı olan Voltaire’e tamamen ters düşer. İnsandan veya doğadan gelen kötülöklere, Leibniz gibi Pope’un da olumlu bir neden sunması, Voltaire’in ağır eleştirilerine neden olur.

¹⁵⁴ Will Durant, *Felsefe Kılavuzu*, Çev.: Ender Gürol, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973, s.109

3.2 Benimsenen Düşünürlerin Oynadığı Rol

Voltaire, düşünce tarihini iyi bilen bir araştırmacıdır. En büyük etkileşimi ise, yakın bir ülke olması ve çok sık gidip gelmesi nedeniyle, İngiliz düşünürlerle olur. Bunların içinde öne çıkarsa Newton ve Locke'dur. Voltaire ile bu düşünürlerin görüşleri arasında birçok benzerlik vardır. Bu benzeşimi Voltaire, yapıtlarının birçok yerinde vurgular.

Etkileşimi görmek için, Newton ve Locke'un bazı düşüncelerini yansıtmak uygun olacaktır. Tanilli, Voltaire'deki bu eğilimi şöyle vurgular:

“(...) tanımak gerekiyordu Newton’u, Locke’u ve Tanrı’ya dinle dogmanın dışında bakan İngiliz düşünürlerini; o da gelip, kendi yurtlarında tanıtmıştı bu bilgin ve düşünürleri.”¹⁵⁵

3.2.a. Newton

XVII. yüzyıl düşünürlerinden Newton, görsel cisimler, dünya cisimleri konusunda, bunların hareketlerini açıklayan düşünceleriyle, yaptığı bilimsel çalışmalarla en önemli bilim adamları arasında yer alır. Bilimin yanı sıra felsefe dünyası için de ilk akla gelen isimlerdendir.

Yaşamı boyunca dinsel çatışmaların içinde büyüyen Newton, bu durumdan hoşnut değildir. Bu hoşnutsuzluk da onu, hoşgörüyeye yöneltmiştir. Hoşgörüyü

¹⁵⁵ Tanilli, *Voltaire ve Aydınlanma*, s. 34

savunduğu için de her türlü aşırılığın karşısındadır. Ne dinsel bağnazlığı, ne panteizmi ne de bunlar kadar zararlı olduğuna inandığı ateizmi kabul eder. Tanrı inancının oluşmasında en önemli rolü oynayan Newton'un deneysel fiziğinden etkilenen Voltaire, bu etkileşimi şöyle açıklar:

“Biz insanlar akıllı varlıklarız; akıllı varlıklar da kaba, kör, duygusuz bir varlık tarafından yaratılmış olamazlar: Newton'un düşünceleriyle katır tezeği arasında herhalde bir fark olmalı. Demek ki Newton'un akli başka bir akıldan geliyordu. Güzel bir makine gördüğümüz zaman, güzel bir mekanist var, bu mekanistin de güzel bir anlığı var diyoruz. Şu dünya herhalde hayran olunacak bir makine; demek ki dünyada, neresinde olursa olsun, hayran olunacak bir akıl var. Bu kanıt eskidir, kanıtların en kötüsü değildir. Bütün canlı varlıklar, mekanik kanunlarına göre hareket eden manivelâlardan, makaralardan, hidrostatik kanunlarının hiç durmadan dolaştırdığı sıvılardan ibarettir; bütün bu varlıkların, örgenleşmeleriyle hiç ilgisi olmayan duyguları olduğunu düşününce insan şaşkınlık içinde kalır.”¹⁵⁶

Newton üzerine çalışmasında Voltaire, Kartezyenizmin doğrudan doğruya Spinozacılığa götürdüğünü ileri sürer. Onun felsefesi her şeyi yaratan yüce bir varlığın olduğunu kanıtlamaya yöneliktir. Yapıtında şöyle der:

¹⁵⁶ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü I*, s. 177

“Pek çok insan tanıdım ki Kartezyenizm onları şeylerin enginliğinden başka hiçbir Tanrının olmadığını kabul etmeye götürmüştür ve tersine, hiçbir Newtoncu görmedim ki en sağın anlamda bir tanrıtanırcı olmasın(...) Newton’un bütün felsefesi zorunlu olarak her şeyi yaratan ve her şeyi özgürce düzenleyen bir En-Yüksek Varlığın bilgisine götürür.”¹⁵⁷

Özgürlük ülkesi olarak adlandırdığı İngiltere’nin, Voltaire’in yaşamındaki yeri çok önemlidir. Bu ülkedeki bilinç, onu, İngiliz yazarlarını, düşünürlerini yakından incelemeye götürür. Bilimde devrim, dinde muhafazakârlık düşüncesiyle hareket eden Newton sayesinde, özellikle fiziksel varlık düşüncesinde büyük değişiklikler meydana gelir. Buna bağlı olarak evrenin belli kurallara bağlı çalışan bir makine olduğu düşüncesi ve mekanik bir alem görüntüsü ortaya çıkar. Buna göre evren, tamamen maddeden oluşmakta, güç yasaları tarafından yönlendirilmektedir. Varlığına inanılan bu yasalar, hareketler öğrenildikçe, evren de daha iyi bir şekilde bilinmekte, onda bulunan gizemli öğeler anlaşılır bir konuma gelmektedir:

“Bacon’ın ampirizminden, Locke’un duyumsalcılığında ve Newton’un deneysel fiziğinden etkilenen Voltaire, Fransa’daki feodal yapıyı ve din adamlarını eleştirmeye ve yönetim sistemini değiştirmenin gerekliliği yönünde görüşler ortaya koymaya başlar.”¹⁵⁸

¹⁵⁷ Voltaire, *Eléments de la Philosophie de Newton*, Voltaire Foundation, 1992, s. 4

¹⁵⁸ Vitaly Kuznetsov, *Hegel ve Aydınlanma Yüzyılı*, Çev.: Hüsen Portakal, Cem Yayınları, İstanbul, 2002, s. 28

Newton'un modern düşünce yapısı, dogmatik düşünceleri, gelenekselleşmiş kuralları yadsıyan Voltaire'in felsefesi için en önemli kaynaklardan biridir. Bilimin gelişmesi söz konusu olduğunda ilk akla gelen isimlerden biri olan Newton, eski araştırma yöntemlerinden, eski geleneklerden yeni bilimsel düşünce yollarına geçmek gerektiğini savunur. Felsefesi İngiltere'de coşkuyla karşılanan Newton için Pope: **“Doğa ve doğanın kanunları gecenin karanlığı içindeydiler. Tanrı buyurdu: Newton olsun ve ışık oldu”**¹⁵⁹ der. Felsefe, bilim dünyasında yeni bir ışık olarak kabul edilen Newton'u yakından inceleyen Voltaire, onun yenilikçi düşüncelerini benimser, araştırmalarını bu yönde gerçekleştirmek ister:

“ Voltaire'i çok daha fazla ilgilendirir bu gelişmeler; her yanı dolaşır merakı; fizikten aşılamağa değin, her konuya dikkat kesilir. Bilim, o güne kadar kafasını kurcalayıp durmamıştı pek; şimdiiyse, aklın temel eserini ve en etkili silahını onda görür.”¹⁶⁰

Newton için Tanrı inancının önemli bir yeri vardır. Tanrı'nın varlığına inandığı gibi, bozulmamış olduğu şekliyle Hıristiyanlığa, onun Kutsal Kitabı'na da inanır. Kutsal Kitap'ta yer alan kehanetlerin ise, zamanı geldiğinde, Tanrı'nın gücünü anlamak, kavramak için gerçekleştiğini düşünür. Ancak zaman zaman, başlangıçtaki saflığı kaybettirilen Hristiyanlığın dogmalarına karşı çıktığı da olur. Voltaire, özgürlük ülkesi olarak adlandırdığı İngiltere'de, Newton'u inceleyerek bilimsel bir yöntem edinir. Onunla özellikle ilgilenerek, yapıtlarını en ince ayrıntılarıyla

¹⁵⁹ Tanilli, *a.g.y.*, s. 30

¹⁶⁰ *A.g.y.*, s. 30

yorumlayarak onun felsefesini kendi ülkesinde yaymak için uğraşır. Newton'un ölümüyle ilgili düşüncelerini şu tümcelerle özetler:

“Seçkin bir toplulukta, şu sıradan ve ciddilikten uzak sorun tartışılıyordu: Sezar, İskender, Timurlenk, ya da Cromwell'den hangisi daha büyüktür? Birisi, elbette Isaac Newton'dur bu, diye yanıtladı. Haklıydı da. Aklımızı, zorbalığa dayanıp boyunduruk altına alanlara değil, doğrunun gücüne dayanıp onu egemen kılan insana saygı duymalıyız.”¹⁶¹

Newton'un bilimsel yaklaşımı, açıklamalarını bilim çerçevesinde yapması Voltaire'de büyük hayranlık uyandırır. Akılları metafizik ve doğaüstü olaylara yönelen düşünürleri eleştirirken, Newton'un düşüncelerini hayranlıkla benimser. Newton'un düşünceleri, Voltaire ve diğer düşünürler üzerinde değişik etkilere neden olur. Remzi Demir şu yorumu yapar:

“(...) Newton'un çalışmaları, Voltaire üzerinde ve onunla aşağı yukarı aynı düşünceleri paylaşan diğer düşünürler üzerinde çok farklı etkilerde bulunmuştu. Yükselmeye başlayan yeni bir dini düşünce dalgası, Newton'un göksel makineyi açıklamadaki başarısından ve benzer mekanik ilkelerin bilimin diğer alanlarına da uygulanabilme olasılığının belirmesinden ötürü güçlü bir desteğe kavuşmuştu; hatta aşırıya gidilmiş ve büyük Fransız matematikçisi, astronomu ve fizikçisi Pierre- Simon Laplace'ta olduğu gibi, mevcut bütün

¹⁶¹ Tanilli, *a.g.y.*, s. 31

kütleler ve hızlar belirlendiğinde, Doğa'daki sonsuz oluşumun öngörülebileceği bile düşünölmeye başlanmıştı; fakat bu görüşe biraz kuşkuyla yaklaşan Voltaire, Bütün Doğa'nın, bütün gezegenlerin ebedi ve ezeli yasalara boyun eğmesi ve beş kadem boyundaki küçük bir hayvanın(yani insanın), bu yasalara rağmen, yalnızca kendi kaprislerine göre dilediği biçimde davranabilmesi çok tuhaf değil midir? diye sormuş ve böylece aslında 'akıllı bir hayvan' olan insanın yasalara sığmazlığına dikkat çekmişti.”¹⁶²

Newton'un, özel olarak, Voltaire'in düşüncesi üzerindeki etkisine gelince, Voltaire, Newton'un öğretisini ve felsefesini inceledikten sonra, gözlem ve deneyle desteklenmeyen yöntem ve varsayımların kolaylıkla farkına varmayı öğrenir. Bu türden yöntemlerin sergiledikleri sakıncaları rahatlıkla görebilir hale gelir. Yine Newton sayesinde, deneysel felsefenin önemini fark eder, bu felsefeyi Fransız düşüncesine yerleştirmek için var gücüyle çalışmaya başlar. Yine Newton'un yerçekimi yasası, Voltaire'e, yeryüzünün küçüklüğü ve sıradanlığıyla karşılaştırıldığında, gökyüzünün görkemliliği önünde eğilmesi ve evrenin yaratıcısı olan en yüksek akla sarsılmaz bir inanç beslemesi için esin kaynağı olur.

¹⁶² Remzi Demir, *a.g.y.*, s. 22

3.2.b. John Locke

Newton kadar etkilendiği bir diğer düşünür de John Locke'dur. Düşünce tarihinde özellikle Batı düşüncesi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Onun ortaya koyduğu öğretiler, Aydınlanma düşüncesi için ciddi bir temel oluşturmuştur denilebilir. Özellikle dinsel yaklaşımlarıyla, bunların sosyal yaşama etkileri göz önüne alındığında onun, modern devletin ve dinsel söylemlerin en önemli hazırlayıcılarından biri olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Locke, Newton tarafından geliştirilen modern düşüncenin dünyada yayılması için çaba gösterir. Voltaire de bu görüşlerin Fransa'da duyulmasına aracı olur. Locke, dini düşünceleri konusunda çok önemli bir yere sahiptir. Onun yaklaşımlarında, dini konuda yenilikçi öğeler geniş yer tutar. Örneğin, kendi zamanındaki kiliseyi çok fazla beğenmez. Ona göre, bu kilise, eski zamanların saf ve gerçek kilise yapısının bozulmuş biçimidir. Kilisenin dine gerçekten inanan insanlardan çok çıkarıcılarla dolu olduğunu vurgular. Ona göre din, baskıcılık, ikiyüzlülük oluşturmak için değil; mutluluğu, erdemli olmayı öğretmesi için vardır. Locke, Tanrı tarafından bize verilmiş bir ahlâk yasasının bulunduğunu da söyler. Bunun kanıtı olarak da kitabında şöyle der:

“ Zira göğün kesintisiz bir ekseninde dönmesi, dünyanın düzenli olarak durması ve yıldızların parlaması O'nun emriyledir ve yine, azgın denizi boyunduruğu altında tutan ve her türlü

bitkinin filizlenme ve büyümesinin şekil ve zamanlarını tayin eden O'dur.”¹⁶³

Locke, dinsel bir otoritenin Hıristiyanlık düşüncesinde bulunmaması gerektiğini, buna bağlı olarak kanunlar oluşturulmasının doğru olmadığını, çünkü bunun Kutsal Kitap'ta bulunmadığını savunur. Buradan hareketle, böyle bir davranışın insanlardan daha çok, Hıristiyan kilisesine zarar vereceğini belirtir. **“Dinî bir topluluğun gayesi, Tanrı'ya toplu bir şekilde ibadet etmek ve bu sayede sonsuz hayatı kazanmaktır”¹⁶⁴** sözleriyle dinin amacını vurgular.

Locke'a göre, Tanrı ancak akıl yardımıyla kavranabilir. Çünkü Tanrı aklı, bunu kavrayabilecek yetilerle donatmıştır. Akıllarıyla Tanrı'nın varlığına ulaşamayanların sorunu ise, akıllarını yeterli ve doğru bir şekilde kullanamamalarıdır. O, doğuştan bilgilerin varlığına inanmadığı için, Tanrı'nın varlığına da deneyimlerimizle ulaşabileceğimiz düşüncesindedir. Yani Locke'a göre Tanrı'nın varlığıyla ilgili olarak hazır bir bilgi söz konusu değildir. İsmail Çetin yapıtında, Locke'la ilgili şu açıklamayı yapar:

“John Locke, Tanrı'nın varlığına inanır ve onu, kozmolojik, teleolojik, antropolojik ve ahlâk delillerini kullanarak ispatlamaya çalışır.”¹⁶⁵

¹⁶³ John Locke, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, Çev.: İsmail Çetin, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 12

¹⁶⁴ John Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, Çev.: Melih Yürüsen, Liberte Yayınları, Ankara, 1998, s. 22-23

¹⁶⁵ İsmail Çetin, *John Locke 'da Tanrı Anlayışı*, Vadi Yayınları, Ankara, 1995, s.107

Newton gibi Tanrı ve bozulmamış Hıristiyanlığa olan inancını her defasında dile getiren Locke, din ve devlet işlerinin birbirinden ayırt edilmesinin bir zorunluluk olduğunu düşünür. Bunun gerekçesi ise, insanların ruhlarıyla ilgili çıkarlarını savunan din adamları ile o devletin çıkarlarını koruyan devlet adamları arasında sürekli anlaşmazlık olmasıdır. İnsanların ruhlarının siyaset tarafından yönlendirilemeyeceğini söyler. Özellikle de doğa yasası üstünde durur. İnsanların doğadaki yüzüne bakarak, herkesin eşit, özgür olduğunu savunur. Herkes doğada mallarını, kişiliklerini özgürce kullanabilir ama başkalarının mallarına, haklarına saldırma gibi bir özgürlüğe de sahip değildir. Bu konuyu şöyle irdeler:

“Doğa durumunda insan özgürlüğü tamdır. Bu, aynı zamanda bir eşitlik durumudur. İnsanlar özgürdür çünkü doğa yasasının sınırları içinde başkalarının iradesine bağlı olmaksızın eylemlerini düzenlerler, mallarını ve kişiliklerini diledikleri gibi kullanabilirler. Fakat bu özgürlük durumu, başıboşluk demek değildir. İnsanın kendi kişiliğini ve mallarını kullanması denetlenemez. Ancak, insan sadece bunların korunmasından daha soylu bir gerek olmaksızın, kendini veya elinde bulunan herhangi bir varlığı ortadan kaldırmak özgürlüğüne sahip değildir. Doğa durumunu yöneten ve herkesi bağlayan doğa yasası, bütün insanlığa eşit ve özgür oldukları için, başkasının yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ve mallarına zarar vermemesi gerektiğini öğretir. Doğa durumunda insanların eşit olması ise, her türlü güç ve yargı

hakkının karşılıklı olması ve bunların kimsenin elinde başkasından fazla bulunmamasıdır.”¹⁶⁶

Hoşgörü anlayışını, devletin hakkını devlete, kilisenin hakkını kiliseye vermek düşüncesi üzerine oturtur. Ona göre din bir toplu tapınmadır. Hiç kimse başkasına kendi dininin inancını dayatma hakkına sahip değildir. Din ancak erdemli bir yaşamı öngörür. Ancak devlet, düzeni sağlamak için zor kullanabilir.

Locke, çok geniş bir dinsel hoşgörüye sahiptir. Dini bağnazlığa sonuna kadar karşı çıkan Locke, farklı bir yoldan Tanrı’ya ulaşmayı amaçlayan insanların, kendileri gibi düşünmeyen insanlar tarafından cehennemlik olarak kabul edilmelerini şiddetle eleştirir. Bu düşüncenin olduğu yerde, sevginin, mutluluğun ve huzurun olamayacağını savunur. Ona göre, Tanrı inancı, insanlara verilen aklın doğru kullanılmasıyla edinilir. Tanrı’nın varlığına akıllarıyla ulaşamayanların sorunu ise, akıllarını yeterli ve doğru bir şekilde kullanamamalarıdır. Doğuştan bilgilerin varlığına inanmadığı için, Tanrı’nın varlığına da deneyimlerimizle ulaşabileceğimiz düşüncesindedir. Locke’a göre Tanrı’nın varlığıyla ilgili olarak hazır bir bilgi söz konusu değildir. Bilginin kaynağı sorununda ise, zihnin “boş bir levha” mı, yoksa doğuştan gelen bilgilerin dış nesnelere tarafından uyarılarak mı ortaya çıktığı konusunda şöyle der:

“(…)zihnin bütün öz niteliklerinden yoksun, hiçbir idesi olmayan, özel deyiimiyle beyaz kâğıt olduğunu düşünelim. Bu

¹⁶⁶ John Locke, *Two Treatises Of Governement*, Ed. Thomas I. COOK, Hafner Press Company, New York, 1947, s. 122-123

zihin nasıl donatılacaktır? İnsanın o devingen o sınırsız imgeleminin, hemen de sınırsız bir değişiklik içinde ona işlediği bu geçiş, birikim nereden geliyor? Zihin, usun ve bilginin bütün gereçlerini nereden edinmiştir? Bunu tek sözcükle ‘deney’den diye yanıtlayacağım. Bilgimizin tümünün temelinde deney vardır ve o gereçlerin hepsi de oradan türetilmiştir.”¹⁶⁷

Locke’a göre Tanrı, evrenin yaratıcısı ve düzenleyicisidir. Tanrı, bu evreni belirli bir amaca göre yaratmıştır. Tanrı tarafından yaratılmış ve belli bir amaca göre düzenlenmiş olan bu evren, kendi başına bırakılmış değildir. Tanrı onu her zaman idare etmektedir. Belirli bir zamanda da onun iradesiyle yok edilecektir. Ayrıca din-devlet ayrılığını savunması da ayrı bir öneme sahiptir. Gerek Newton, gerekse Locke, Tanrı’ya ve bozulmamış biçimiyle Hıristiyanlığa inandıklarını defalarca belirtmelerine rağmen, onların düşünceleri ateistler tarafından yıkıcı amaçlar için kullanılmıştır. Bu durum da onların, zaman zaman dindar çevrelerden uyarı almalarına neden olmuştur.

Voltaire, İngiltere’ye yaptığı yolculuktan sonra ülkesine döndüğünde, benimsediği düşünürler arasında yer alan Newton ve Locke’un düşüncelerini ülkesinde yaymaya çalışır. Yazar, Aydınlanma döneminin başlarında bireyin özgürlük, eşitlik, mutluluk, özgür bir kilise anlayışını savunur, dini bağnazlığa karşı açtığı savaş, yapıtlarının temel konusu olur.

¹⁶⁷ John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, Çev.: Vehbi Hacıkadiroğlu, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 85

3.3.Kötülüğün Doğadaki Yüzü

Depremler, fırtınalar, veba gibi kötü olaylar, neden oldukları hayal kırıklıkları, acı çekişler... İnsanlar içinde yaşadıkları dünyayı denetimi altında tutan güç ya da güçler konusunda iyi-kötü sorgulaması yapmaktan kendilerini alıkoyamamışlardır. Voltaire, *Felsefe Sözlüğü* 'nde şu açıklamayı yapar:

“İnsanın, yaratılışından kötü olduğunu haykırıp duruyorlar. Bundan daha yanlış bir düşünce olamaz. İnsanoğlu hiç de kötü olarak yaratılmamıştır. Ama hastalandığı gibi kötüleşebilir de. Yeryüzünde bir milyar insan varsa bunun, aşağı yukarı 500 milyonu dikiş diken, yün eğiren, çocuklarını emziren, birazcık da komşularını çekiştiren kadınlardır. Bu zavallıların yeryüzünde ne gibi kötülükler ettiklerini anlamıyorum. En az 200 milyon da çocuk vardır ki elbette ne adam öldürür, ne de yağma ederler. Aşağı yukarı bir o kadar da kocamış ya da hasta çıkar. (...)”¹⁶⁸

Leibniz tarafından fiziki kötülük olarak değerlendirilen, deprem, sel, veba gibi doğadan gelen kötülükler, yıllardan beri düşünürler için inceleme konusudur. Dini, felsefi açıdan düşünüldüğünde akla, iyilik ve kötülüklerin yaratıcısı aynı mıdır yoksa ayrı mıdır sorusu gelir. Epicurus konuyla ilgili şunları söyler:

¹⁶⁸ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü IV*, s.18

“Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da önleyemiyor mu? O halde güçsüzdür. O, önleyebiliyor da önlemek mi istemiyor? O Halde iyi niyetli değildir O. Hem önlemek istiyor hem de önleyebiliyorsa, nasıl oldu da bu kadar kötülük var oldu?”¹⁶⁹

Kötülük sorunu ile ilgili ilk felsefi değerlendirmeyi yapan Eflatun yapıtlarında, Tanrı’yı iyi olarak tanımlar, O’nu asla kötülüklerin nedeni olarak görmez:

“(…) Tanrı’yı ölümlü olan sanatkârlardan daha aşağı görmek gibi bir münasebetsizlik yapmayalım. Bunlar kendi eserlerini tamamlamakla meşgul olurlarken; hikmetli Tanrı için bütüne özen gösterip de, parçaları tembel bir işçi gibi ihmal eder demeyelim.”¹⁷⁰

Kötümser düşüncenin öncülerinden olan Voltaire ise, kötülük sorunuyla ilgili, verilecek herhangi bir karşılığın olmadığını; olsa da bunun, sorunun neden olduğu itirazlar karşısında pek sönük kalacağını vurgular. Şöyle diyor Voltaire:

“Nasıl! Bir elmayı yedik diye sonsuz bir ömür süreceğimiz bir zevk ülkesinden kovulmak! Nasıl! Yoksulluk içinde, hepsi acı çekecek hepsi de başkalarına acı çektirecek çocuklar meydana getirmek! Nasıl! bütün hastalıklara tutulmak, bütün dertlere uğramak, yılların sonsuzluğu içinde yanmak ha! Payımıza

¹⁶⁹ Hume, *Dialogues Concerning Natural Religion*, Edu. Hafner Pres. A. Division of macmillan publishing Co., New York, 1948, s. 66

¹⁷⁰ Eflatun, *Yasalar I*, Çev.: Candan Şentuna- Saffet Babür, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.32

düſenin en iyisi gerçekten bu mu? Bu bizim için pek o kadar iyi değil; Tanrı için de bunun iyilik neresinde.”¹⁷¹

Kötülük, Voltaire’in felsefi öykülerinin birçoğunda en önemli konudur. Kötülüğün birçok yüzü vardır, ama en korkuncu doğadan gelen ve insanların önleyemedikleridir. Depremler, fırtınalar, veba gibi ölümcül olayların, bulaşıcı hastalıkların karşısında insan çok çaresizdir. Kötülüğün örneklerine en çok *Candide ya da İyimserlik* adlı anlatıda yer veren Voltaire’in bütün felsefi öykülerinde aynı konuya değinilir.

Kötülük sorunu, düſünürler tarafından farklı ele alınmakla beraber, öğrenmek istedikleri Tanrı’nın iyi mi yoksa kötü mü olduğudur. Voltaire ise, kötülük sorunuyla ilgili düſüncelerini, yapıtlarında, insandan veya doğadan gelen kötülöklere yer vererek somutlaştırır.

¹⁷¹ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü I*, s. 106

3.3.a. Depremler

Voltaire, yapıtlarında kötülüğün neden kaynaklandığı sorusundan hareketle, insanın elinde olan veya olmayan bütün kötülüklerin geride bıraktığı acıları gösterir. Yapıtlarında zaman zaman kurgusal olaylara, zaman zaman da kendi yaşamından örneklere yer vererek kötülüğün etkilerini anlatır. Voltaire'in birebir tanık olduğu 1755 yılında yaşanan Lizbon depreminin ardından bu felaketi, Tanrı'nın günahkâr kullarını cezalandırması diye yorumlayan papazlar Voltaire'in sabrını taşırır. Voltaire bu kötü ve akılsız insanlara karşı isyanını *Zadig*'de şöyle yansıtır:

“Var olsun güneş ve kartal başlı aslanlar! Sakın ola ki *Zadig*'i cezalandırmaya kalkmayın: O bir azizdir; kümesinde kartal başlı aslanlar var ve asla onların etini yemez; ama onu suçlayan kişi, tavşanların ayaklarının yarık olduğunu ve asla pis olmadıklarını savunmaya cüret eden bir sapkındır.”¹⁷²

Var olan dünyaların en iyisinde yaşamadığımızı göstermek için kaleme alınan *Candide* adlı yapıtta, Voltaire, Leibniz'in, metafizik, ahlâki, fiziki olarak üçe ayırdığı kötülük kavramını ele alır. Kahramanlarına bu kötülüklerin hepsini yaşatır. *Candide*'de anımsattığı Lizbon depremini şu sözcüklerle betimler:

“Az da olsa kendilerini iyi hissedince Lizbon'a doğru ilerlediler.(...) attıkları adımla toprağın sarsıldığını hissettiler.

¹⁷² Voltaire, *Zadig*, s. 28

Deniz limanda kaynayarak yükseldi ve demir almış gemileri parçaladı; alev ve kül kasırgaları sokakları, meydanları sardı; binalar yıkıldı, çatılar temelleri üzerine indi ve temeller paramparça oldu. Her yaşta kadın erkek otuz bin kişi yıkıntılar altında ezildi.”¹⁷³

Evrendeki düzenin yaratıcısı olan Tanrı'nın, insanlara neden kötülük yaşattığı sorusu birçok düşünürün araştırma konusu olur. İnsanoğlunun elinde olmadan gerçekleşen, Lizbon'da yaşanan bu depremin binlerce insanın felaketi olması, akıllara “neden” sorusunu getirir. Evrenin sürekli çalışan bir makine olduğunu varsayarsak, onu çalıştıran bir makinistin olduğunu da söyleyebiliriz. Voltaire bu makinedeki kusurları da eleştirir. Haksızlığa uğrayan zavallı insanlar pek çok kötülükle karşılaşır. Masum insanlar dini bağnazlığın esiri olup ölüme mahkûm edilir. Evreni var eden Tanrı'nın, canlılar için böyle işkenceler yarattığı düşünülebilir mi? Bu soruyu, Voltaire şu şekilde yanıtlar: **“Tanrı dünyayı genel kanunlarıyla yaratmıştır, fakat her canlının kaderiyle ayrı ayrı ilgilenmez.”¹⁷⁴**

Candide'de Leibniz'i temsil eden Pangloss, Zerdüş felsefesine benzer düşüncelerle, Tanrı'nın bu kötülükleri verirken bir nedeni olduğunu her fırsatta dile getirir. Leibniz'e göre:

“Tanrı, bütün kısımları birbirine bağlı olan kâinatı dikkat

¹⁷³ Voltaire, *Candide*, s. 25

¹⁷⁴ André Maurois, *Voltaire*, Kastan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 116

ve itinayla yaratmış ve sonunda bunu yaparken her ihtimali hesap etmiş ve bu hesabın sonunda bazı kötülöklere göz yummazlık edilemeyeceği sonucuna varmıştır.”¹⁷⁵

Ne var ki, Tanrı içinde kötölüğün hiç bulunmadığı bir dünya da yaratabilirdi ama öyle bir dünya aslında o kadar da iyi olmazdı. Ayrıca, Leibniz, dünyanın olası dünyaların en iyisi olduğunu benimsediğimizde, ondaki acıların ve kötölüklerin de düzenin bir parçası olduğunu kabul edeceğimizi söyler. Voltaire’in gerçek yaşamında tanık olduğu bu felaketi, Tanilli yapıtında şöyle anlatır:

“Lizbon’da ve Kuzey Afrika’da korkunç bir deprem olmuş ve sadece Lizbon’da, dünyanın en güzel başkentlerinden birinde, altı dakika içinde, otuz kilise ve binlerce ev yıkılmış, on beş bin kişi ölmüş, bir o kadar insan da ağır yaralanmıştı. Felaket, 1 Kasımdaki Katolik yortusunda, sabah 9 sularında gelip kapıyı çalmıştı; kiliseler o gün vesilesiyle inananlarla tıklım tıklımdı ve ölüm, kurbanlarını sıra sıra taburlar halinde yakalayıp acımasızca biçmişti.”¹⁷⁶

Yapıtlarında geçen olaylar, Voltaire’in yaşamının bir yansıması gibidir. Bu deprem felaketi de, onu olumsuz etkileyen olaylardan biridir. Dakikalar içinde, bir deprem yüzünden yok olan Lizbon için, “ Her şey iyidir” görüşünü, iyinin- kötünün Tanrı’dan geldiğini ileri sürenlere “ *Lizbon Felaketi*” adlı şiiriyle karşılık verir:

¹⁷⁵ Leibniz, *Theodicée Denemeleri*, s. 49

¹⁷⁶ Tanilli, *a.g.y.*, s. 128

“ ‘Her şey iyidir’ diye haykıran filozoflar, yanılıyorsunuz,
Koşup seyrediniz şu korkunç harabeleri,
...
Diyeceksiniz ki: ‘Doğa yasalarının sonucudur bu,
Özgür ve iyi Tanrı seçimidir bu.’
Bu kurbanlar yığını görünce diyeceksiniz ki:
‘Tanrı öç aldı; ölümlüleri suçlarının bedelidir inanın ki.’
Hangi suçu, hangi kusuru işledi bu çocuklar
Anne göğsünde ezilen ve kan içinde kalan?
Artık var olmayan Lizbon daha mı kusurluydu
Zevk ve sefaya dalan Londra’dan, Paris’ten?
Lizbon yok olurken Paris’te dans edilmekte.”¹⁷⁷

Tanrı’nın varlığını kabul eden Voltaire, evrende yaşanan kötülükler yüzünden Tanrı’yı suçlayanlara karşı çıkıp, “**kurtlar koyunları yiyor ve örümcekler sinekleri yakalıyor diye, Tanrı’nın varoluşu konusunda aklın bizi götürdüğü sonuçların inkâr edilemeyeceğini**”¹⁷⁸ söyler. Çünkü evrendeki bu yok oluş ve yeniden üretim onun sonsuz tasarımının işaretidir. Tanilli şöyle bir açıklama yapar:

“John Wesley, depremlerin nedeni ve onları önlemenin çaresi üzerinde vaazda bulundu: Doğal nedenleri ne olursa olsun, depremlerin manevi nedeni günahdır. Âdem’le Havva’nın

¹⁷⁷ Erol Kayra, *Voltaire’ci Düşüncenin Temelleri*, Frankofoni Dergisi, Sayı 7, Ankara, 1995, s. 41

¹⁷⁸ Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi*, s. 38

başlarda işledikleri suçun yeryüzüne indirdiği o lanetin sonuçlarıdır.”¹⁷⁹

Lizbon depremi, dini kullanan bağnazlar için bir fırsat olur. İnsanların başına gelen felaketler bağnazların gösterileri için kaçırılmayacak bir bahanedir. Dinin baskınlığı yüzünden insanların aklın öncülüğünü benimseyememesi, Voltaire’i savaşıma iten nedendir. Yazar, *Candide’ de* bu iyimser düşünceyle alay eder:

“Tüm bunlar olanların en iyisidir; Lizbon’da mademki bir yanardağ var, bu olay başka yerde olamazdı. Çünkü bir şeyin bulunduğu bir yerden başka bir yerde olması imkânsızdır; her şey iyidir.”¹⁸⁰

Voltaire, kötülük kavramını dinsel açıdan ele alanlara her zaman karşı çıkar. Olaya akılcı ve gerçekçi yaklaşarak, söz konusu depremi Tanrı’nın bir cezası ya da Tanrı’yı kötü olarak algılamaktan çok, yaşananı bir doğa olayı olarak görür.

¹⁷⁹ Tanilli, *a.g.y.*, s. 129

¹⁸⁰ Voltaire, *Candide*, s. 28

3.3.b. Fırtınalar

Voltaire'in yapıtları incelendiğinde, evreni yaratan ve düzene koyan bir gücün varlığına işaret edildiği görülür. Evrendeki düzenin, bu gücün varlığının kanıtı olduğu şu tümcelerle açıklanır:

”Gökteki yıldızlar ilahi bir kanunla boşlukta durmaktadırlar.

Saatin, onu yapan saatçinin varlığını kanıtlaması gibi.”¹⁸¹

Kötülük kavramını her boyutuyla ele alan Voltaire, kötülüğü, insanın yarattığı bir felaket olarak görür. Ona göre doğa olayları kötü değildir, bu olayların karşısında insanların düşüncesiz, vurdumduymaz, acımasız tavırlarından dolayı kötülükler olur. Voltaire, insanların bu kadar basit, nerdeyse bilerek ölüme gitmelerini anlayamaz. Lizbon'da yaşanan felaketi *Candide*' de şu sözcüklerle dile getirir:

“Lizbon Limanı'nın önünde gemi çok kötü bir fırtınaya yakalandı. (...) Yelkenler parçalanmış, direkler kırılmış, geminin tabanı delinmişti. İsteyen çalışıyor, hiç kimse birbirinin söylediklerini anlamıyor, hiç kimse idare etmiyordu. Çok sinirli bir tayfa gemiden dışarı fırladı, Jacques imdadına yetişti, gemiye çıkmasına yardım etti ve göstermiş olduğu çaba nedeniyle denize düştü, zavallı boğulurken tayfa dönüp bakmadı bile .”¹⁸²

¹⁸¹ Voltaire, *Seçmeler*, s. 222

¹⁸² Voltaire, *Candide*, s. 25

Voltaire, araştırmalarını yaşanan olaylardan yola çıkararak yapar. Leibniz'in yanı sıra Shaftesbury'nin iyimserliğine de karşı çıkar. Dođadan gelen felaketlerle ilgili Shaftesbury'nin dűřünceleri, *Felsefe Sözlüđü*'nde şöyle aktarılır:

“Tabiatın kusurlarına dair edilen bu şikayetlere verilecek cevap çoktur. Mükemmel bir varlığın elinden nasıl olmuş da bu kadar aciz, bu kadar kusurlu çıkmış? Fakat ben tabiatın kusurlu olduğunu kabul etmiyorum. (...) Her şeyin başka varlıklara kurban olması şarttır; bitkiler hayvanlara, hayvanlar toprağa, gök cisimlerine ağırlıklarını, hareketlerini veren merkez ve çekim gücü yasaları da aynı yasalarla korunan, ama bir süre sonra onlar tarafından toz haline getirilecek olan çelimsiz bir yaratığın hatırı için bozulacak değiller ya.(...)”¹⁸³

Tanrı'nın varlığını kabul eden Voltaire'in, doğadan gelen bu felaketler karşısında yine de aklında soru işaretleri oluşur. İnsanın elinde olmayan, acılara, ölümlere neden olan felaketlerin Tanrı'dan kaynaklanmadığına inanmak ister:

“Gelmiş, gelecek olan bütün varlıkların yaratana tapıyor, onu seviyoruz; bunu yaparken de kendisini, kötölüğü yaratmakla suçlandıracağız diye korkuyorum. Bizim dinimiz gibi, bir Tanrı kabul eden bütün dinlerin

¹⁸³ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü I*, s. 111

böyle bir tuzağa düştüklerini görüyorum; aklımın da bu tuzağa düşmesinden korkuyorum. O dinlerin sözde bilginleri, Tanrı'nın kötülük etmediğini ama kötülük edilmesine müsaade ettiğini söylüyorlar. Onların bu sözü neye benzer bilir misiniz? Hani kızgın güneşin ısınları bir çocuğun gözlerini kör ettiği zaman, ona bu kötülüğü güneşin etmediğini, yalnız güneşin, ısınlarına çocuğun gözünü kör etmesine müsaade ettiğini söyleyenler vardır ya iste onların sözlerine benzer.”¹⁸⁴

Voltaire, bütün dünyaların en iyisi denilip ortaya konulan düşünceleri anlamakta zorluk çeker. *Candide*'de yaşanan felaket için, Leibniz ve Wolff'un ortaya attığı nedensellik ilkesine bağlı olarak Pangloss, Lizbon Limanı'nın, Jacques'ın boğulması için özellikle meydana geldiğini söyler. Voltaire, bu nedensellik ilkesine şiddetle karşı çıkar. İnsanların kendi hatalarını örtmek için ileri sürdükleri bir bahane olarak görür.

¹⁸⁴ Voltaire, *Feylosofça Konuşmalar ve Fıkralar II*, s. 186

3.3.c. Veba

XVIII. yüzyıl, Fransa başta olmak üzere bütün dünyada salgın hastalık çağıdır. Bunlardan en önemlisi doğadan gelen ve insanlığın önleyemediği veba hastalığıdır. İnsanlık tarihi boyunca, değişik zamanlarda ortaya çıkmış, ölümcül, gizemli salgın hastalıklardan biridir. Geçmişte olan pek çok büyük salgınlar, *Tevrat* ve bazı eski-yeni kaynaklarda, veba salgını olarak adlandırılmıştır.

Tevrat'ta, vebadan bahseden pek çok metin bulunmaktadır. Bunlardan birinde Hz. Musa, İsrailoğulları'nı, firavunun zulmünden kurtarmak için gönderildiğinde, buna karşı çıkan firavunun kavmine, Allah'tan bir azap olarak **veba** geldiği yazılıdır:

“Ve onun içine veba ve sokaklarına kan göndereceğim ve çepeçevre onun üzerine gelen kılıçla içindeki yaralılar düşecekler ve bilecekler ki ben Rabbim.”¹⁸⁵

Voltaire, *Candide*'de kötülük sorununu yansıtırken doğadan gelen, insanların önleyemediği ve bu yüzden korkunç sonuçlara yol açan vebayı anlatır. Voltaire'e göre veba Afrika, Asya ve Avrupa'da şiddetli bir şekilde insanları etkiliyordu. *Candide*'de, Avrupa'da binlerce kişinin ölümüne sebep olan vebanın korkunçluğunu şu örnekle anlatır:

“-Matmazel deprem gördünüz, ama hiç vebaya

¹⁸⁵ *Kitab-ı Mukaddes*, Hezekiel Bap 28, s. 23

yakalandınız mı?

Kunegonde;

-Hayır, hiç yakalanmadım dedi.

Yaşlı kadın

-Eğer yakalansaydınız, bir depremin çok üstünde bir şey olduğunu itiraf ederdiniz.”¹⁸⁶

İnsanların doğuştan kötü olmadıklarını, akıl dışı ve hoşgörüsüzlüğün esiri olmanın cezasını çektiklerini düşünen Voltaire, doğadan gelen kötülüklerle ilgili şu şekilde açıklama yapar:

“Kıtlık, veba, bir de savaş bu aşağılık dünyanın en yaman üç bileşimidir. Açlığın, hayatımızı koruyalım derken kısaltmak için bizi başvurmak zorunda bıraktığı bütün o kötü yiyecekleri de kıtlıktan sayabiliriz. Veba deyince, sayısı iki veya üç bini bulan bütün o salgın hastalıklar anlaşılır. Bu iki armağan bize Tanrı’dan geliyor.”¹⁸⁷

Kötülüğün pek çok yüzünün olduğu göstermek isteyen Voltaire, din adamlarının, vebanın insanlar için tanrı tarafından verilen bir ceza olduğu söylemlerine şiddetle karşı çıkar. Tepkisini göstermek için şöyle bir örnek verir:

¹⁸⁶ Voltaire, *Candide*, s. 52

¹⁸⁷ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü III*, s. 83

“Ruhlara hükmeden bazı zorbaların bütün istedikleri, ders verdikleri insanların yanlış düşünmeleridir. Bir fakir çok umut veren bir çocuğu yetiştirir; tanrı Fo’nun insanlara beyaz fil suretinde görüldüğünü kafasına adamakıllı yerleştirmek için beş altı yıl uğraşır, çocuğu da, bu vücut değiştirmelerine iman etmezse, öldükten sonra tam beş yüz bin yıl kamçı yiyeceğine inandırır.”¹⁸⁸

Doğadan gelen kötülüklerin bile bir dini bağınazlığa yol açması Voltaire’i tepkilendirir. Her tümcesinde taşlamaya, yergiye yer veren Voltaire, doğadan gelen ve insanın sorumlu olduğu kötülükleri anlatarak hem dinin yobazlığını hem de aklın üstünlüğünü kabul etmek gerektiği düşüncesiyle her fırsatta insanları geniş boyutlarda düşünmeye sürükler.

¹⁸⁸ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü III*, s. 15

3.4 Kötülüğün İnsandaki Yüzü

İnsanlık her zaman kötülükle savaşmıştır. Kötülük sorunu genelde felsefi ve dini açıdan ele alınır. Bu yaklaşımlardan dolayı da pek çok sorunu beraberinde getirir. Kötülüğün kaynağıyla beraber tartışma konusu olan Tanrı'nın iyiliği ve gücü *Felsefe Sözlüğü*'nde şu şekilde anlatılır:

“Tanrı şu dünyadan ya kötüyü atmak istiyor, atamıyor; ya atabilir, atmak istemiyor yahut ne atabiliyor, ne de atmak istiyor; ya da hem atabiliyor, hem atmak istiyor, atmak istiyor da atamıyorsa, bu iktidarsızlıktır ki Tanrının özüne aykırıdır; atabiliyor da atmak istemiyorsa, fenalık ediyor demektir ki bu da özüne daha az aykırı değildir; ne atabiliyor, ne de atmak istemiyorsa, bu hem fenalık, hem iktidarsızlık demektir; hem atabiliyor, hem atmak istiyorsa (Tanrıya yakışan biricik hal de budur), ya bu kötü dünyaya nereden geldi?”¹⁸⁹

Doğanın yansıması olan kötülükler, yani fiziki kötülükler olduğu gibi insan kaynaklı kötülükler de vardır. Bunlar herkes tarafından kabul edilen kötülüklerdir; bağnazlık, hoşgörüsüzlük, adaletsizlik gibi.

¹⁸⁹ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü I*, s. 107

3.4.a.Bağnazlık

Kötülüklerin insanın tutumundan kaynaklandığını savunan Voltaire'in, yapıtlarında en çok eleştirdiği nokta bağnazlıktır. Onun savaşı dini bağnazlığa karşıdır. Bağnazlığın kökeninde ise boş inançlar yatar. Voltaire, boş inancın, insanları, ya dinden soğutarak ateizme yönlendirdiğini veya bu inançlara körü körüne bağlanarak bağnazlığa sürüklediğini savunur. Boş inançları, bunların peşinde koşanları, din adamlarını ilerleme önündeki en büyük engel olarak değerlendiren Voltaire, bu durumdan kurtulmak için yöneticilerin aydınlatılmasını, din adamlarının siyasi otorite üzerindeki söz hakkının ortadan kaldırılması gerektiğini düşünür. Din kavgalarının olduğu o dönemde bağnazlıkla savaşı. Din adamlarının yetersizliklerine karşı duruşuyla, Hıristiyan kutsal metinlerindeki tutarsızlıklara verdiği sert tepkilerle adından söz ettirir. Dini bağnazlığa karşı Voltaire'in tutumunu, Tanilli şöyle aktarır:

“Halkların onca sefil duruma düştükleri o barbar dönemlerde, manastırlarda, zulme karşı güvenli bir sığınak bulmak büyük bir avuntu idi. Manastırlarda, pek büyük erdemlere sahip insanların bulunduğu yadsınamaz; insana onur veren hayran olunacak kimseleri içinde barındırmayan bir manastır bugün de yoktur pek. Bu dindarlık sığınaklarının kimi zaman bulaştıkları karışıklık ve pislikleri araştırmaktan çoğu yazar zevk duyuyor.”¹⁹⁰

¹⁹⁰ Tanilli, *a.g.y.*, s. 115

Din adamlarının dogmatik düşüncelerle insanları kandırmasını, aklını kullanmadan körü körüne dinin kurallarına inananları eleştirir. Akılsız, bilinçsiz insanlar tarafından meydana gelen bağnazlığın, mutluluğu, özgürlüğü engellediğini savunur. Voltaire'in bu eleştirisini Erol Kayra şöyle yorumlar:

“Voltaire, kötülüğün, daha yumuşak bir deyimle toplumdaki olumsuz davranışların ve bu davranışlara uygun olarak oluşan ahlak anlayışının yanlış gelenek ve alışkanlıkların bir sonucu olduğunu, dolayısıyla bunların temeline inilmesi durumunda sorunun çözülebileceğini ileri sürer.(...) Çünkü insanların, acı da verse, yanlış da olsa alışkanlıklarından ya da kendilerine öğretilenlerin dışına çıkmaları şöyle dursun, bunların eleştirilmesine bile tepkisiz kalmaları pek olası değildi.”¹⁹¹

Voltaire, hiçbir zorlayıcılığı olmayan dini, siyasi bir düzen arzu eder. Böylelikle insanların daha mutlu olacağına inanır. Gözü kapalı, din için her saçmalığı yerine getiren insanların gözünü açmak için, din ve siyaset adamlarının bağnazlıklarını örnek vererek göstermek ister. Kral Friedrich, Voltaire'e yazdığı mektubunda bu konuya şu şekilde değinir:

“ Avam, değmez pek aydınlatılmaya... Biliniz ki, insanlar bir yönetim kursunlar, bir yarım yüzyıl sonra, halk yeni boş inançlar icat edecektir kendine ve duygulara çarpan şu ya da bu nesneye bağlayacaktır tapıncını(...) Boş inanç, bir zaafıdır

¹⁹¹ Erol Kayra, *Voltaire 'ci Düşüncenin Temelleri*, s. 41

insan zekâsının; insanın yapısında vardır bu, hep öyle oldu ve hep öyle kalacak.”¹⁹²

Karanlıkçılığa, bağnazlığa, yobazlığa karşı sonuna kadar savaşım veren Voltaire, *Kutsal Kitap*'taki masalları, insanların inançlarını sömürmek isteyen papazları, kiliseyi, mucizevi efsanelerle dolu Hıristiyanlığı insanlık için büyük bir felaket olarak görür. Böylece karanlık günler kaçınılmaz olurken, manastırları bir sığınak olarak gören saçma ilkeler uğruna beyni sığlaşmış, düşünme yetisini kaybetmiş insanların varlığı Voltaire'in en çok eleştiri oklarını yönelttiği taraf olur. *Candide*'de buna şu örnek verilir:

“Bununla beraber annem beni Gine kıyılarında beni on patagan parasına satarken bana; ‘Evladım, putlarımızı kutsa, onlara devamlı tap, onlar seni mutlu yaşatacaklardır.’”¹⁹³

Voltaire'e göre, boş inançlardan kaynaklanan, salgın hastalık olarak tanımlanan bağnazlığın tedavisi yoktur. Bağnazlığa kapılmış bazı kişilerin tavırlarından dolayı insanlar Tanrı'ya inanmaktan vazgeçerler. Voltaire, insan beynini çürüten bağnazlık ile tanrıtanımazlık arasında şu karşılaştırmayı yapar:

“Bağnazlık elbette bin kez daha beterdir; çünkü tanrıtanımazlık insanı hiç de kanlı tutkulara sürüklemeyi oysa bağnazlık sürükler; tanrıtanımazlık cinayetlere

¹⁹² Tanilli, *a.g.y.*, s.179

¹⁹³ Voltaire, *Candide*, s. 92

karsı çıkmaz ama bağınazlık cinayet işletir... Diyelim ki şansölye de L'Hospital bir tanrıtanımadı; ama o yalnız iyi yasalar çıkardı, yalnız ölçülülük, yalnız anlaşma öğütleri verdi; oysa bağınazlar Saint Barthelemy kıyımını islediler.”¹⁹⁴

Voltaire'e göre bağınazlık, **“kana susamış tutkuya yol açar; insanı cürüm işlemeğe çağırır ve müthiş bir yanılıdır.”¹⁹⁵** Hele bir de din adına yapıldığında, **“...en zevk düşkününü keşiş bile bir ruha Hıristiyanlığı kabul ettirmek için metresini bırakıp kentin öbür ucuna gitmeyi göze alır”¹⁹⁶** der.

Voltaire'in hemen hemen bütün yapıtlarında eleştiri oklarını fırlattığı bağınaz insanlar *Zadig*'de de yaşanan kötülüklerin temel nedeni olarak gösterilir:

“Bir dişi köpeğin geçtiğini görmüş olduğum için dört yüz ons altın ödedim! Kralı övmek için yazılmış dört kötü dize yüzünden boynu vurulmaya mahkûm edildim! Kraliçenin pabuçlarının rengi benim takkeminkiyle aynı olduğu için boğazlanmak üzereydim!(...)”¹⁹⁷

¹⁹⁴ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü I*, s. 76

¹⁹⁵ Wilhelm Weischhedel, *Felsefenin Arka Merdiveni*, Çev.: Sedat Umran, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 213

¹⁹⁶ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü II*, s. 422

¹⁹⁷ Voltaire, *Zadig*, s. 76

Micromégas da böcekler üzerine yazdığı kitap yüzünden bağnazca bir tutumla karşılaşır:

“ (...) Ülkesinin, olur olmaz şeyler için hır çıkarmaktan hoşlanan cahil mi cahil müftüsü, Micromegas’ın kitabında kuşkulu, yakışksız, cüretkâr, aykırı düşünceler ve dinin temel ilkelerine ters düşen noktalar bularak kovuşturma açtı.(...) En sonunda müftü, Micromegas’ın kitabını, kitabın kapağını açmamış hukukçulara mahkûm ettirdi ve yazarına da sekiz yüz yıl saraya adım atmaması emredildi.”¹⁹⁸

İlerici dünya görüşüne sahip olan Voltaire’in kafa yapısı, bağnazlıkla örtüşmez. İnsanların inançlarını körü körüne değil, akıl öncülüğünde yaşamalarını, onların bu şekilde mutlu olacağını savunur. Eşitlik, hoşgörü ve özgürlük kavramlarının gerekliliğini vurgulayarak insanları bağnazlık ve boş inanç boyunduruğundan kurtarmaya çalışır.

¹⁹⁸ Voltaire, *Micromégas*, s. 43

3.4.b. Toplumsal Adaletsizlik

XVIII. yüzyılda Avrupa, Avrupalının kendi düzenini eleştirdiği, yeni dünyalar arayışı içerisinde olduğu başka bir evrendir. Bu yeni dünya arayışına ayak uyduran Voltaire, sadece bağnazlıklara ya da başka sorunlara el atmakla kalmaz, eleştirilerini siyasi ve sosyal yönde de gerçekleştirir. Voltaire'e göre insanların huzurlu bir şekilde yaşamaları için gerekli yasalar vardır. André Maurois, yazarın bu yaklaşımını şöyle yorumlar:

“ Voltaire'in düşüncesi ideal bir devlet yapısı düşünüldüğünde olası görünse de devletlerarası ilişkilerde bir devletin üstünlüğünün başka devletlerin sömürülmeleri sonucunu doğurur.”¹⁹⁹

Voltaire, Avrupa'nın adalet sistemini, devlet adamlarını da eleştirir. Laik bir düşünceyi benimseyerek, yasaların iyi düzenlenmesinin, herkese aynı şekilde uygulanmasının gerektiğini savunur. Din adamları devlet işlerinden uzak kalmalıdır. İyi bir papaz, Tanrı'nın varlığını, güzel yaşamayı öğretmeli, ruhları rahatlatmalıdır. Sistemlerin en kötüsü, devlet ile kilisenin birleşmesidir. Devlet, din adamlarını ve kiliseyi korumalıdır. Ama yönetim asla din adamlarının etkisinde kalmamalıdır. Ona göre, devletin kötülüğü engellemek için izlemesi gereken yol budur. *Zadig*'de bu bakış açısını belirginleştirir:

¹⁹⁹ André Maurois, *Voltaire*, s. 123

“Yasaların kutsal gücünü herkese hissettirdi, ama kendi saygınlığının ağırlığını hiç kimseye hissettirmedi. Divan’dan yükselen seslere asla müdahale etmedi ve her vezir, onu incitmeksizin kendi görüşüne sahip olabiliyordu. Bir davayı yargıladığı zaman, yargılayan o değildi, yasaydı; ama yasa fazla katı olduğu zaman onu ılımlaştırıyordu ve yasalar eksik kaldığı zaman, hakkaniyetliliği Zerdüşt’ünkiler sanılacak yasalar çıkarıyordu.”²⁰⁰

Ona göre, kilisenin, Hıristiyanlığın bağınazlığı ortadan kalktığında, bir monarkın yönetimi en ideal olandır. Bunun nedeni ise, kendi kendisini yönetebilecek durumda olan çok az insan olması, insanların akıldan uzak, bilinçsiz hareket etmesidir. Voltaire, toplumsal düzende sınıf farklılıklarının da olması gerektiğini savunur. Aydınlanmış bir monarkın idaresi altındaki yönetim şeklinin en ideal olduğunu düşünür. Ona göre, bu yönetim, feodalitenin insanı köleleştiren düzeninden ve baskısından insanları kurtaracak olan en iyi idare şeklidir.

Voltaire, bireylere doğal haklarını vermeyi kabul eden İngiliz yasalarını beğenir. Kişilik ve mülkiyet hakkı, düşüncesini açıklama, suç islendiğinde bağımsız bir jüri tarafından yasalara göre yargılanma, istenilen dine inanarak barış içinde yasama gibi insanın özüne uygun birçok hak İngiltere’de bulunmaktadır.

Voltaire, toplumun yapısına dikkat çekerek yaşamı düzenleyen kuralların bazılarını aktardıktan sonra, bunların doğal gerçeklere aykırı olduğunu dile getirir.

²⁰⁰ Voltaire, *Zadig*, s. 38

Bu yasaların şartlar gereği değiştirilmelerinin yerinde olacağını savunur. Çünkü bu yasalar insanlar tarafından üretilmiş ve üretim zamanlarının birer yansıması olmuşlardır. Bunu şöyle açıklar:

“Hiçbir ülkede hiçbir yasa iyi değildir. Nedeni de meydanda; yasalar zamanına, yerine, gereksinmelere vb. olanaklara göre yapılmıştır. Gereksinmeler gereğince, eskisi gibi kalan yasalar gülünç hale gelmişlerdir. Örneğın domuzla şarabın zararlı olduğu Arabistan’da domuz eti yemeyi, şarap içmeyi yasak eden yasa, İstanbul’da anlamsızdır.”²⁰¹

Voltaire’e göre, eşitlikten bahsetmek için, yaşadığımız dünyanın, kötülüklerden uzak, olması gerektiği gibi bir dünya olması gerekir. Bu kadar kötülüğün varolduğu bir dünyada adalet ve eşitlikten bahsetmek ütöpik bir yaklaşımdır. Her zaman zenginler, fakirler, güçlüler, güçsüzler olacağını, bunun doğanın kanunu olduğunu söyler. Burjuva bir aileden gelen Voltaire, sınıfsal ayrımın olması gerektiğini, efendinin olduğu yerde mutlaka bir de ona hizmet edecek kölenin olmasını doğallıkla karşılar. Çünkü fakirlerin çalışıp doymaya, varlıklı olanların da işlerini yaptıracakları kimselere gereksinimleri vardır. Bu nedenle eşitlik düşüncesi boş bir hayaldir. Konuyla ilgili şu açıklamayı yapar:

“ Mutsuz dünyamızda, toplum halinde yaşayan insanların iki sınıfa bölünmemiş olmaları imkânsızdır: Biri, buyuran

²⁰¹ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü II*, s.164

zenginler sınıfıdır bunun, öteki de, hizmet eden yoksullar sınıfı... Her insan yüreğinin derinliklerinde, başka insanlara bütünüyle eşit olduğuna inanmak hakkına sahiptir: Bundan bir kardinalin aşçısının, efendisine, akşam yemeğini hazırlaması için emredilebileceği anlamı çıkmaz; aşçı şöyle diyebilir: ‘Efendim gibi ben de insanım; onun gibi ağlayarak doğdum ve o da, benim gibi aynı sıkıntılar içinde ölecek ve aynı törenlere tabi olacak. Her ikimizde aynı hayvani işlevlerde bulunuyoruz. Şayet Türkler Roma’yı ele geçirirler, o zaman ben kardinal, efendim de aşçı olursa, onu yanıma alırım.’ Bu sözlerin hepsi akıllı uslu, doğru sözlerdir; ama, Türk padişahı Roma’yı ele geçirinceye kadar, aşçı aşçılığını yapmalı, yoksa her insan topluluğu bozulur, giderdi.”²⁰²

Voltaire, sınıf ayrımı ortadan kalksa bile her zaman ezen ve ezilen olmak üzere iki tabakanın olacağını düşünür. Ezen tabakanın yani malı mülkü olanların her zaman işlerini yaptıracakları birilerine, ezilenlerin de doymaya ihtiyacı vardır:

“Demek oluyor ki, ihtiyaçları olmasa, bütün insanlar zorunlu olarak eşit olacaklardı. Soyumuza kancayı takan sefalet bir insanı bir başka insanın emri altına koyuyor; felaket eşitsizlikte değil, bir başkasının emri altındadır. Filanca adama ‘Şevketmaab’, falanca adama ‘Kutsiyetpenah’ denmesinin hemen hemen hiçbir önemi yoktur; ama birine de, öbürüne de kulluk etmek acıdır.”²⁰³

²⁰² Voltaire, *Felsefe Sözlüğü III*, s. 6

²⁰³ Voltaire, *a.g.y.*, s. 4

Voltaire, duyarlı bir kişi olarak, adaletsizliğe hiç katlanamaz. Tek başına, ilkel Fransız yargısının hışmına uğramış insanları kurtarmak için birçok kampanya yürütür. İnsan haklarının olmadığı bir dönemde bu haklar için savaşım verir. Devletin, bireyin haklarına saygı göstermek zorunda olduğunu vurgular. Eşitliğin de hem en doğal hem de düşsel olduğunu düşünür. Ona göre her insanın kendisini başkalarıyla eşit görmeye hakkı vardır fakat bu eşitlik, servet, unvan ve koşulların birbirine karıştığı bir eşitlik değil, birbirlerine saygı duyma anlamında ahlaki bir eşitliktir.

3.4.c. Hoşgörüsüzlük

Aydınlanma düşünürleri din ve mezhep çatışmalarından uzak, aklın kabul ettiği bir din arayışında olmuşlardır. Böyle bir dini inanca ulaşmanın yolu olarak da, hoşgörülü olmayı benimsemişlerdir. Voltaire de düşüncelerini hoşgörü üzerine temellendirmeye çalışır. O, ilerlemeciliğe karşı en büyük engel olan din adamlarının, boş inançların peşinden sürüklenip gidenlerin devletin idaresinden çekilmelerini, yöneticilerin aklın ışığında aydınlatılması gerektiğini savunur. Hoşgörünün bulunmadığı bir ortamda, insanın gerçek mutluluğu yakalayamayacağını vurgular. Ona göre hoşgörülü olmak doğanın ilk ilkesidir. İnsanların dinsel inançları, önyargıları yüzünden birbirlerine zarar vermesine bir anlam veremez. İnsanlar, hoşgörülü olduklarında, düşünceleri, inançları ne kadar farklı olursa olsun mutluluğu yakalayabilirler. *Zadig*'de bu düşüncesini şu tümcelerle anlatır:

**“Türk padişahına baksanıza bir kez: Zerdüştleri de
Banianları da, Rumları da, Nesturileri de, Katolikleri de
pekâlâ yönetip gidiyor. Kim ortalığı karıştırıp, kargaşalığa
vermek isterse hemen kazığa oturtuluyor, bu sayede herkes
rahat ediyor.”²⁰⁴**

Voltaire, hoşgörünün en çok dinde olması gerektiğini, bir ülkenin düzenli, mutlu yaşaması için bunun çok önemli olduğunu söyler. Dinsel hoşgörü olursa, diğer hoşgörüler de beraberinde gelecektir. Hoşgörülü, erdemli olmanın sadece kendi

²⁰⁴ Voltaire, *Zadig*, s. 16

dinine inanmak demek olmadığını her fırsatta dile getirir, böyle düşünen insanlara da çok sert tepki göstererek şöyle der:

“Sizi yaratan Tanrıya hiçbir zaman saf bir tapınıştta bulunmasını becerememiş olan akılsızlar! Noachide’lerin, Çin yazarlarının, Parsis’lerin ve bütün bilgelerin, verdikleri örneklerle hiçbir zaman doğru yola getiremedikleri bahtsızlar! Kokmuş hayvan leşi yemek için bir üçüncü mideye ihtiyaçları olan kargalar gibi, batıl inançlara ihtiyaç duyan canavarlar! Size daha önce de söylendi, şimdi de gene söylenecek daha başka söz yok: yurdunuzda iki din varsa, birbirlerini boğazlayacaklar, otuz din varsa barış içinde yaşayacaklardır.”²⁰⁵

Bağnazlık hastalığının tek çaresi hoşgördür. Hoşgörüsüzlüğün, insanları saplantılara, bunalımlara sürüklediğini düşünerek, boş ve batıl inançları hoşgörüsüzlüğün oluşum nedeni olarak değerlendirir:

“Bir yüce varlığa tapmaktan, onun ilksiz emirlerine can ve yürekten boyun eğmekten ileriye giden hemen hemen her şey batıl inançtır. Bazı ayinlere bağlı olan cinayetlerin affedilmesi de bu batıl inançların en tehlikelilerinden biridir. (...) Bir nehirde yıkanır, bir kara kuzu kurban eder, kendinizi okutursanız Tanrının adam öldürdüğünüzü

²⁰⁵ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü IV*, s. 191

unutacağını sanıyorsunuz. Demek ki bir ikinci, bir üçüncü defa aynı cinayeti işlerseniz, gene aynı kefaretle affedilecek, yüz cinayetten yüz kara kuzu kesip, yüz defa parmaklarınıza kutsal şarapla kutsal sudan döktürerek yakayı kurtaracaksınız! İşin daha kolayı var, aşağılık ölümlüler: ne cinayet işleyin, ne de kara kuzular kesin.”²⁰⁶

Bağnazlığın, hoşgörüsüzlüğün tek nedeni bilginin doğru kullanılmamasıdır. Doğru bilgi insanı, toplumu mutlu kılar, barış içinde yaşanacak bir ortama zemin hazırlar. Bilgili insanlarda ya da toplumda hoşgörü kendiliğinden oluşur. Başkalarının inançlarına, görüşlerine saygılı oldukları gibi kendilerine yönelik öz eleştiri yapmaktan da kaçınmazlar. Bundan dolayı uygar, gelişmiş toplumlarda bağnazlığa rastlanmaz.

Voltaire için insanlık adına yapılan en büyük kötülüklerden, hoşgörüsüzlük örneklerinden biri de savaşlardır. Bu insanoğlunun kendi kendine yarattığı bir felaket, bir kötülüktür. Voltaire, insanlık için en büyük hoşgörüsüzlük olan savaşları, toplumun nedenlerini, sonuçlarını düşünmeden sergilediği tavırları, bu bilinçsiz yaşamın meydana getirdiği felaketleri hemen hemen bütün yapıtlarında dile getirir. *Candide*'de Bulgarların Abarlarla olan savaşını şu sözcüklerle betimler:

“ (...) Ölmüş ve ölmekte olan insanların üzerinden geçti ve yakın bir köye ulaştı. Bu köy, kül yığını halindeydi; devletler yasası gereğince Bulgarların yakıp yıktıkları bir Abar köyü idi.

²⁰⁶ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü IV*, s. 174

Vücutları tüfeklerin taban kısmı ile delik deşik edilmiş yaşlıları kanlı göğüsleri üzerine çocuklarını bastırırken, başları kesilmiş kadınların can vermelerini izliyorlardı. Diğer bir tarafta birkaç askerin nefsi ihtiyaçlarını tatmin ettikten sonra, karınları delik deşik edilmiş kızlar, son nefesini vermekte idiler. Bedenlerinin yarısı yanmış olup hayatlarının son bulmasını bağıarak isteyen kadınlar ve kızlar da vardı. Kesilmiş kollarla bacakların yanı sıra, beyin parçaları yere saçılmıştı .”²⁰⁷

Devleti yönetenlerin bilgili, kültürlü, aydın insanlar olması durumunda bu savaşların engellenebileceğine dikkat çekerek, kurumların, halkın çıkarları doğrultusunda savaşım vermeleri gerektiğini vurgular. Savaşı şu şekilde tanımlar:

“Altı yüz adım öteden atılan yarım librelük kurşun vücudumu delik deşik eder, daha yirmisinde, can çekişen beş altı bin kişinin arasında ölürken, son defa açılan gözlerim doğduğum şehrin demirle, ateşle harap olduğunu görür, kulaklarımın duyduğu son sesler yıkıntılar altında son nefesini veren kadınların, çocukların feryatları olur ve bütün bunlar tanımadığımız bir adamın sözümlerine ona çıkarları uğruna yapılırsa insanlık,

²⁰⁷ Voltaire, *Candide*, s. 16

iyilik, alçakgönüllülük, hoşgörü, şefkat, dindarlık nerde kalır, hem benim ne umrumda olur.”²⁰⁸

Voltaire, savaştan, işkenceden nefret eder. İnsanın kendi isteğiyle gerçekleştirdiği bu kötülöklere engel olmak zordur. Onları iyi bir insan haline getirmek mümkün olmadığından dolayı, kötülüğü aza indirmek için iyi bir idare şekli gereklidir. Yasaların açık, kesin, idarecilerin bilinçli olması, kanunların herkese uygulanması, kötölüklerin kınanması en mantıklı çözümdür. Masum insanların savaşta ölmelerini insanlığın en büyük bağnazlık örneği olarak görür.

Sınıfsal ayrıma karşı çıkmayan Voltaire’in yapıtlarında gördüğümüz bir diğer sınıf kölelerdir. Voltaire, köleliğe karşı değildir, hatta doğal karşılar. İnsanların eşit olmadığı düşüncesiyle bağdaştırırsak, kölelerin evrende efendiler için çok büyük ihtiyaç olduğunu, köleliğin ise insanın kendi eseri olduğunu düşünür. *Felsefe Sözlüğü*’nde konuyla ilgili şunu söyler:

“Kurallar çekildikten sonra gelmiş bize diyorsun ki, ben de sizin gibi bir insanım, benim de iki elimle iki ayağım, belki sizden fazla gururum, hiç değilse sizinki kadar karışık, saati saatine uymaz, sizinki kadar çelişmeler içinde bir aklım var. Bana da payıma düşen toprağı verin. Şu bilinen dünyamızda verimli toprak var. Dünya’da topu topu bir milyar kadar iki

²⁰⁸ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü III*, s. 88

ayaklı hayvanlarız, her birimize 50 Arpent düşer. Hakkımı yemeyin, verin bana 50 Arpentimi.”²⁰⁹

Burjuva kökenli Voltaire, *Candide* adlı yapıtında, Candide’in yanında yer alan, Cacambo ile Martin adlı iki köleden söz eder. Onlara yaklaşımı efendi köle ilişkisi gibi değil, dostluk çerçevesindedir. Her ne kadar köleliğin olması gerektiğini düşünse de, insanın kendi bilinçsizliğinden türeyen bir kötülük olduğunu da dolaylı olarak yansıtır. Voltaire, savaşlar, kölelik gibi insanın sorumlu olduğu kötülüklere tepkisini göstermek için yapıtlarında bu örneklere daha çok yer verir. *Candide*’de zenci bir köleyi şöyle konuşturur:

“Bununla beraber annem beni Gine kıyılarında beni on patagan parasına satarken bana; ‘ Evladım, putlarımızı kutsa, onlara devamlı tap, onlar seni mutlu yaşatacaklardır. Beyaz efendimizin kölesi olma onurunu elde ettin, bu sayede babanın ve annenin geleceğini de sağlamış olacaksınız’ dedi. Maalesef! Onların geleceğini sağlayıp sağlamadığımı bilemiyorum, ama onlar benimkileri sağlamadılar. Köpekler, maymunlar ve papağanlar, bizden bin kere daha fazla mutludurlar.(...)”²¹⁰

Kötülük kavramı Voltaire’in yapıtlarında her şekilde ele alınır. Anlayışsızlık, hoşgörüsüzlük, adaletsizlik ve çıkarıcılık gibi insana özgü kötülüklerden kurtulmanın, çevreyi daha yaşanılır kılmanın tek yolu, bilimin ışığında bilinçli bireyler olmaktan geçer. Ancak o zaman mutluluktan söz edilebilir.

²⁰⁹ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü III*, s. 4

²¹⁰ Voltaire, *Candide*, s. 92

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: YOLCULUK BİTİMİNDE ULAŞILAN SONUCU VURGULAMA BİÇİMİ

İnsan, hayata gözlerini açtığı andan itibaren bir yolculuk ve bir arayış içindedir. Var olandan duyduğu mutsuzluk onu kendi iç dünyasında eksik olan mutluluğu aramaya sürükler. İdeal olana bir kaçıtır bu. Yazar, vardığı sonucu, düşsel dünyalar yaratarak, bizi yetkin, bilge insanlarla karşılaştırarak çalışma eyleminin önemine değinerek vurgulamayı yeğler.

4.1.Düşsel Dünyalar Yaratma

Voltaire, mutluluk arayışıyla çıktığı bütün yolculuklarından düş kırıklığıyla döner. Yolculukların sonunda yaşadığı yüzyılın sosyal yapısını yansıtır. İnsanları, dini ve siyasi kurumları acımasızca eleştirir. Bunlardan kaynaklanan bağnazlığın, hoşgörüsüzlüğün ve akılsızlığın, insanı kötülüğe sürüklediğini daha bir hırsla vurgular. Bir taraftan var olan durumu anlatır, diğer taraftan çıktığı düşsel yolculuklarla olması gerekeni sunarak, somut örneklerle düşüncelerinin sağlamlığını gözler önüne sermek ister. Sonsuz mutluluğu bulmaya çalıştığı düşler evreninde, geniş imgelem gücüyle ideal toplumunu yaratır. Tıpkı Eldorado ülkesi gibi. *Candide*'de Eldorado ülkesinin dış görünüşünü betimlerken mutluluk tablosunu şöyle yansıtır:

**“ (...)Nihayet erişilmez dağlarla çevrili olabildiğinde
geniş bir ufuk buldular. Geldikleri ülke ihtiyaç**

sebebiyle olduğu gibi zevk içinde ekilip biçilmişti.
Caddeler parlak bir maddeden oluşmuş arabalarla
dolu daha doğrusu süslüydü.”²¹¹

Voltaire tasarladığı bu ideal ülkenin öncelikle genel görünümünü vererek, özendirici bir hava yaratır. İmgelem gücünü, düşüncelerine sınır koymadan kullanır. Diğer yandan bu düşünsel edimler gerçekten uzak olduğu gibi hiçbir zaman mantıksız değildir. Voltaire, düşsel varlıklarla beraber yaşadığı toplumun sosyal, dini ve siyasi çarpıklıklarını ve bunların nedenlerini yansıtır. Eldorado’yu genel olarak anlatırken düşünce olgunluğuna yeterince ulaşmış bir ülke gözler önüne serer:

“ Yemek vaktine gelinceye kadar onlara kenti, göklere kadar uzanan resmi binaları, binlerce direk ile süslü çarşıları, saf su çeşmelerini, gülsuyu akan çeşmelerini karanfil ve tarçın kokusuna benzer bir koku saçan bir tür kıymetli taşla döşenmiş büyük yerlerde şeker kamışından yapılmış sürekli içki akan çeşmeleri gösterdiler. Candide, adliye sarayını ve meclisi görmek istedi; böyle bir şeyin olmadığını öğrenmek istedi; ‘ Yok!’ dediler. Candide’i en çok şaşırtan ve hoşuna giden şey, Fenler Sarayı oldu ve burası matematik ve fizik dokümanlarıyla dolu iki bin uzunluğunda bir yerdi.”²¹²

²¹¹ Voltaire, *Candide*, s. 78

²¹² A.g.y., s. 87

Aklın ışığında hareket eden Voltaire, yarattığı Eldorado ülkesi ile akli yüceltmek, bilinçsiz toplumu bilinçlendirmek ister. İnsanın yaşadığı toplumu, aklını kullanarak irdeleyip, çözümlemesi için düşsel dünyalar yaratır. Eldorado ülkesiyle, Voltaire olması gerekeni abartılı öğelerle anlatır. Bu ülkede paranın, altının, elmasın önemi yoktur. Şöyle anlatır *Candide*'de;

“Anlaşıyor ki, ülkemizin parası sizde bulunmuyor, ama burada yemek yemeniz için paranızın olması şart değil. Ticareti kolaylaştırmak için meydana getirilmiş olan tüm meyhane ve restoranların masraflarını devlet karşılar. Burada iyi yemek yemediniz, çünkü burası fakir bir köydür, ama buradan başka her yerde size layık bir şekilde kabul edileceksiniz.”²¹³

Eldorado ülkesi tıpkı Thomas More'un *Ütopya*'sında ki gibi insanın hırsını, iştahını ve arzusunu doyurmayı amaç edinmeyen bir ülke örneğidir. *Ütopya*'da da paranın, altının değeri yoktur:

“Ütopyada altın ve gümüş, surların içinde kapalı kapılar arkasında tutulmaz. Yoksa prensin ve senatonun kendi çıkarını düşünerek halkı soyduğu yönünde dedikodular yayan kalın kafalılar çıkabilir.

²¹³ Voltaire, *a.g.y.*, s. 81

Altın ve gümüşü güzel tabak işlemleri ve zengin el işleri için kullanacak olsalar, ihtiyaç duyulduğunda eritmek zorunda kaldıklarında bu eserlere bağlanmaya başlamış olanlar, elindekilerden vazgeçmek istemeyebilir. Ütopyalılar bu gibi sıkıntılarla karşılaşmamak için kendi geleneklerine uygun olduğu kadar bize aykırı bir plan geliştirmiştir. Güzel ama ucuz cam bardaklar ve çanak çömlek kullanırken, lazımlıkları ve oturakları altından ve gümüşten dir.(...) Böylece altın ve gümüşü aşığılamak için ellerinden geleni yaparlar.”²¹⁴

Düşlediği toplumda yaşayamamanın verdiği sıkıntıyı içinde hep hisseden Voltaire, Eldorado ülkesiyle, yaşadığı toplumun koşullarının değişmesi gerektiğini, insanların bilinçli ve erdemli bireyler haline geldikleri zaman mutluluğa kavuşacağını vurgular. Gerçeklerin, başka bir dünya modeli üzerinden algılanmasını sağlar. Eldorado onun için, kendi toplumunda yozlaşan bazı değerlerin hem eleştirisi hem de mutluluğun somut halde insanlara yansıtıldığı ülkedir. Yaşamı boyunca yaptığı yolculuklar, gözlemler, araştırmalar sonucunda ideal toplumun nasıl olması gerektiği sorusuna yanıt arayan Voltaire, yıllarca eleştirdiği din ve inanç kavramıyla ilgili *Candide*'de, Eldorado insanını şöyle konuşturur:

²¹⁴ Thomas More, *Ütopya*, s. 83

“Tabii ki... Ne iki, ne üç, ne de dört Tanrı vardır. Şunu söylemeliyim ki, sizin dünyanın insanları tuhaf sorular soruyor! (...) Biz ona hiç tapınmayız, ondan isteyecek hiçbir şeyimiz yok, bizim için gerekli her şeyi vermiştir. Kendisine sürekli şükrederiz.”²¹⁵

Bilinçli Eldorado insanı, başka bir güce gerek duymaksızın mutluluğu yakalar. Hoşgörüyü yaşamlarına yerleştiren bu insanlar, Tanrı’ya sadece şükrederek de inançlı kalılabileceğinin bir işaretini verir. Voltaire, mutluluğun simgesi olan bu ülkede, dini bağnazlığın öncüsü olarak gördüğü rahiplere ve din adamlarına da yer verir:

“Dostlarım biz hepimiz rahibiz; kralla beraber tüm aile büyükleri her sabah törenle gönül borcu ezgileri söylerler ve beş altı bin müzisyen de onlara eşlik eder.

Candide: Nasıl! Siz de ders veren, kavga eden, idare eden, hile yapan, işler çeviren ve kendi fikrinde olmayan insanları yaktıran keşişleriniz yok mu?

Rahip: Bunların olması için bizim deli olmamız lazım. Burada hepimiz aynı fikirdeniz ve keşiş demekle ne söylemek istediğinizi de anlayamadım.”²¹⁶

²¹⁵ Voltaire, *Candide*, s. 85

²¹⁶ Voltaire, *a.g.y.*, s. 85

Voltaire, yarattığı kurgu dünyasıyla mutsuzluğun insan yazgısına bağlı olmadığını gösterir. Eldorado, aklını kullanan, hoşgörülü bir toplum için mutluluğun kaçınılmaz olduğunun göstergesidir. Bağınazlıktan uzak Eldorado, aslında Avrupa'ya karşı oluşturulan karşıt bir örnektir. Yaşadığı toplumdan çok farklı bir ülkeyle karşılaşmanın verdiği şaşkınlıkla şu yorumu yapar Candide:

“Burası Vestfalya’dan ve saygıdeğer Baron’un malikânesinden çok farklı bir yer. Eğer Pangloss El Dorado’yu görmüş olsaydı, Tunder-ten-T-rank malikânesinin dünyadaki malikânelerin en güzeli ve en iyisi olduğunu söylemezdi. Şu bir gerçek ki insan seyahate gitmeli.”²¹⁷

Ülkesinin toplumsal, siyasi, dini olgunluğa erişmiş olduğunu konuklarına anlatarak ve göstererek, mutluluğa ulaşmanın zor olmayacağını vurgular. Ülkelerinde zorbalık yoktur, baskın bir düşünce ya da yaptırımlar yoktur. Voltaire, herkesin birbirine saygı duyduğu, insanların kendi akıllarıyla yaşamlarını sürdürdüğü bu düşsel ülkeyle, gerçek dünya insanına, ihtiraslarına yenik düşmüş insan sürüsünden başka bir şey olmadığını bir kez daha kanıtlar:

“Sizin yabancı olduğunuz belli beyler. Biz yabancı görmeye alışık değiliz. Yollarımızın çakıllarını bize para niyetiyle verdiğiniz zaman size güldüğümüz için bizi

²¹⁷ Voltaire, *a.g.y.*, s. 85

başılayın. Anlaşıyor ki, ülkemizin parası sizde bulunmuyor, ama burada yemek yemeniz için paranızın olması şart değil. Ticareti kolaylaştırmak için meydana getirilmiş olan tüm meyhane ve restoranların masraflarını devlet karşılar. Burada iyi yemek yemediniz, çünkü burası fakir bir köydür, ama buradan başka her yerde size layık bir şekilde kabul edileceksiniz.”²¹⁸

Eldorado her yönüyle varolan dünyanın tersidir. Yaşanan toplumun sorunlarına çözüm üretilmiş olarak Eldorado ülkesinde insanlar, hür, bağımsız, eşit, demokratik ve mutlu yaşarlar. Bu dünyada savaşa, bağnazlığa, hoşgörüsüzlüğe neden olan tüm olumsuzluklar ortadan kalkmıştır. Voltaire, insanların açgözlülüğüne Eldorado ülkesinden yola çıkarak şu örneği verir:

“(…) Yaşadığımız krallık, dünyanın başka bir ülkesini almak için boş bulunup buradan ayrılan ve sonuç olarak İspanyollar’ın yakıp yıktığı İnkalar’ın eski vatanıdır. Bu ailenin ülkede kalan prensleri daha mantıklı davrandılar, halkın onayını alarak küçük ülkemizden hiç kimsenin asla dışarı çıkmamasını emrettiler; bizim saflığımızı ve mutluluğumuzu koruyanda işte budur. İspanyollar’ın bu yer hakkında muallakta olan bilgileri vardır ve üstelik Şövalye Raleigh isminde bir İngiliz aşağı yukarı bundan

²¹⁸ Voltaire, *a.g.y.*, s. 80-81

yüzyıl önce buraya gelmiş, ama ülkemiz aşılmaz kayalar ve uçurumlarla çevrili olduğu için, toprağımızın taşlarıyla gübresine karşı inanılmaz bir hırs duyduklarından ve bunları ele geçirmek için hepimizi öldürmekte hiç düşünmeyecek olan Avrupa ülkelerinin doymaz ruhlarından yakamızı kurtarabildik.”²¹⁹

Gerçek yolculukların yanı sıra Voltaire düşsel yolculuklara da yapıtlarında yer vererek, iyiliği ya da toplumun kötülüğünü göstermeye çalışır. Nurmelek Demir düşsel yolculuğu şöyle tanımlar:

“Düşsel yolculuk ise, gerçek yolculuğun tersine, uzam değişimini gerektirmeyen bir yolculuktur; burada işin içine düş gücü girer; düşler, kişiyi yaşadığı zaman ve uzamdan alıp, tasarımsal uzam ve zamanlara götürür; yani düş gücünün ürünü olarak yaratılan yeni bir ortam, hem başka bir uzamda hem de başka bir zamanda ortaya çıkabilir; bu ortam farklı bir dünyada var olabileceği gibi, yeniden canlandırılmış bir tarih sahnesinde de var olabilir. (...)”²²⁰

Candide'deki Eldorado'nun yanı sıra başka bir düşsel yolculuk da *Micromégas*'da karşımıza çıkar. İnsanlardan bedenen ve ruhen üstün olan Sirius'lu

²¹⁹ Voltaire, *a.g.y.*, s. 84

²²⁰ Nurmelek Demir, *İkinci Dünya Savaşı Sonrası Fransız Romanında Egzotizm*, s. 7-8

Micromégas'ın, dünyada sonlanan uzay yolculuğu anlatılır. Dünyadaki insanların bilge olduğuna inanmaları üzerine yeryüzüne inen Satürlü ile Siriuslu, insanlarla olan söyleşilerinde hep bu düşünceye vurgu yaparlar:

“ Ey, Yüce Tanrı'nın ustalığını ve gücünü gösterdiği zeki atomlar, hiç kuşkusuz gezegeninizde çok saf ve temiz zevkleriniz vardır: Çünkü bu kadar az madde neredeyse tamamen zekâdan ibaret olduğunuza göre, bütün hayatınızı severek ve düşünerek geçiriyor olmalısınız; bu, gerçek zekânın yaşam tarzıdır. Hiçbir yerde gerçek mutluluk görmedim ama burada bulunduğundan kuşku yok.”²²¹

İnsanların bilgeliğine kendilerini çok inandıran Micromégas ile Satürlü, yolculukları süresince bu düşüncenin doğru olmadığını anlayıp, insanların birbirlerine bu kadar kötümser yaklaşmasını şaşkınlıkla karşılarlar. Mantıklı hiçbir açıklaması olmayan nedenler yüzünden birbirlerini boğazlayan bu insan sürüsüne tiksinti duyarak şöyle derler:

“-Kudurmuşluğun bu kadarı aklın alacağı şey mi? Üç adımda oraya gidip üç tekmeyle bu gülünç, katil karınca sürüsünü ezmek geliyor içimden.

²²¹ Voltaire, *Micromégas*, s. 61

-Hiç zahmet etmeyin. Onlar birbirlerini mahvetmek için ellerinden geleni yapıyorlar. On yıl içinde bu sefillerin yüzde birinin bile kalmayacağından emin olabilirsiniz; birbirlerine kılıç üşürmeseler bile açlık, yorgunluk ve sefahat hemen hemen topunun köküne kibrit suyu ekecek.”²²²

Micromégas, tam anlamıyla kahramanlar, yaşanan olaylar açısından düşsel bir öyküdür. Voltaire bu yapıtındaki düşsel ve alaycı anlatımıyla insanlığın bilgisizliğini eleştirir. İnsanlığa yüklediği küçük sıfatıyla, onların akılsızlığına taşlamada bulunur. Satürlü ve Siriuslu’nun, dünya insanıyla karşılaşmaları şu ifadelerle aktarılır:

“Micromégas, nesnenin görüldüğü yere doğru yavaşca elini yaklaştırdı ve iki parmağını ileri uzatıp, sonra aldanmış olabileceği korkusuyla hemen geri çekti; daha sonra, parmaklarını açıp, ardından kapayarak bu bayları taşıyan gemiyi büyük bir ustalıklarla yakaladı ve ezme korkusuyla hiç acele etmeden tırnağının üzerine koydu.”²²³

Voltaire bu gerçek dışı öğeler aracılığıyla yeryüzündeki insanları eleştirir. Karşıtlıkları kullanarak insanoğlunda var olan kibri vurgular. Kahramanların dev olduğu bu yapıtta anlatılan tüm olaylar gerçeklikten uzaktır:

²²² Voltaire, *Micromégas*, s. 62-63

²²³ a.g.y., s. 55

“Bir süre dinlendikten sonra, sabah kahvaltısında, adamları tarafından gerektiği gibi hazırlanmış iki kocaman dağı yediler. Bundan sonra, içinde buldukları ülkeyi tanımak istediler. (...) Bu yabancılar çok hızlı yürüdüklerinden, dünyanın çevresini otuz altı saatte dolaşabilirlerdi.”²²⁴

Voltaire, bu yapıtta, yeryüzünün küçüklüğüne vurgu yaparken aslında orada yaşayan insanların değersizliğini, kendini bilgili zannetmelerine karşın aslında akıl sahibi olmadıklarını gösterir. Yeryüzü şekillerinin düzensizliğiyle insanların yaşamlarındaki karışık durumu benzetir:

“(...) bu gezegen öyle kötü yapılmış ve öylesine düzensiz ki, bana çok gülünç gözüküyor; burada her şey karmakarışık; hiçbiri düz akmayan şu dereleri, hiçbiri kare, yuvarlak, oval ya da düzenli bir şekle sahip olmayan şu göletleri, kürenin üzerini pıtrak gibi kaplayan ve ayaklarımın derisini yüzen şu sivri noktaları (dağları kastediyordu) görüyor musunuz? Ayrıca gezegenin şekline bir bakın; kutuplarda ne kadar basık olduğunu, güneşin etrafında nasıl tuhaf bir şekilde döndüğünü; bu yüzden de kutuplardaki toprakların ister istemez

²²⁴ Voltaire, *a.g.y.*, s. 51-52

verimsiz kaldığını fark ettiniz mi? Doğrusunu isterseniz, akli başında hiç kimsenin burada oturmak istemeyeceğini düşündüğüm için, burada kimsenin olmayacağı sonucuna vardım.”²²⁵

Abartılı ve aynı zamanda alaycı anlatım şekliyle yeryüzünü yaşanmaz bir dünya olarak anlatan Voltaire, burada yaşayan insanları da böceğe benzeterek, onların akıl, hoşgörü ve erdemden uzak olduklarını yansıtır.

Zadig'de ise düşsel olaylar sıkça karşımıza çıkar. Abartının fazlasıyla yer aldığı *Zadig*'de, Voltaire, gerçek uzamlarda düşsel olaylar anlatarak kahramanın bilgeliğini kanıtlar. Bu düşsel anlatılar zaman zaman *Zadig*'i zor durumdan da kurtarır:

“O ölüme hazırlandığı sırada kralın papağanı balkonundan havalandı ve *Zadig*'in bahçesine, bir gül fidanlığının üzerine uçtu. Rüzgâr bir şeftaliyi komşu bir ağaçtan koparıp oraya taşımıştı; meyve bir yazı tableti parçasının üstüne düşmüş ve ona yapışmıştı. Kuş şeftaliyi ve tableti kaldırdı ve onları monarkın dizleri üzerine bıraktı. Hükümdar tablet parçasından hiçbir anlam oluşturmayan ve birtakım dizelerin sonu gibi görünen sözcükler okudu. Şiiri seviyordu ve dizeleri seven hükümdarlarda her zaman cevher

²²⁵ Voltaire, *a.g.y.*, s. 53

vardır. Papağanının serüveni onu hayallere daldırdı. Zadig'in tabletinin bir parçasına yazılmış olan şeyi hatırlamakta olan kraliçe, yeni bulunan parçayı getirtti.(...) Kralın Zadig'e yönelik takdiri günden güne büyüdü. (...) Zadig mutlu olmanın o kadar da zor olmadığına inanmaya başladı.”²²⁶

Zadig'de anlatılan düşsel olaylar sonuç niteliği taşımakta ve genelde zor durum karşısında kalan Zadig'in kurtuluşunu sağlamaktadır.

Voltaire, bu düşsel varlıklar aracılığıyla, yeryüzünde yaşayan bilgisiz bilginlerin dünyadaki yerini sorgular. *Candide*'deki Eldorado ile olmasını tasarladığı dünya modelini çizerken, *Micromégas*'da yansıttığı düşsel dünyayla, kötülüğün bilgisiz, erdemsiz insanlardan kaynaklandığını gösterir. Zadig'de ise, insanların acımasızlığını anlatan düşsel durumlar söz konusudur. İnsanların kendilerini diğer bütün canlılardan üstün gören kibirli taraflarını da eleştirir.

Voltaire, içinde bulunduğu acıklı durumdan kurtulmak için çıktığı bu düşsel yolculuklarla güven duyduğu bir dünya yaratmak ister. Kısacası, yıllarını yolculukla geçiren Voltaire'in, somut olarak aradığı mutlu toplumu bulamaması üzerine, düşlerinde canlandığı, gerçeklerden tamamen uzak olan Eldorado ülkesi, diretmelerin değil de insan aklının üstün olduğu, kişilerin düşüncelerinin önemsendiği, çıkarların çatışmadığı, bireyin saygı gördüğü, paranın sadece araç

²²⁶ Voltaire, *Zadig*, s. 33

olarak kullanıldığı mutlu bir dünyanın örneğidir. *Micromégas* ise insana özgü bağınazlığın, hoşgörüsüzlüğün, farklı toplumların gözünden eleştirildiği düşsel bir dünyadır.

Voltaire yapıtlarında, düşsel dünyayla gerçek dünya gibi birbirini mükemmel bir biçimde izleyen ve birbirleriyle ilişkili iki yaşam arasındaki mesafeyi simgesel bir dille yansıtır. Onun düşsel dünyası malzemesini gerçeklikten ve bu gerçeklik çerçevesinde dönen zihinsel yaşamdan alır.

4.2.Yetkin, Bilge İnsanlarla Karşılaşma

Farkında olmaktır bilgelik. Yaşamın bireye getirdikleri yaşanmışlıklardır. Erdem yoluyla kötülüklerin üstesinden gelmektir. Doğruyu, iyi olanı yaşama geçirmeye çalışmaktır. Başka bir hayatın peşinden koşmak değil, bizzat bu yaşamın bilincine varmaktır.

Bilge kişiye göre hayat zor değildir, aksine iyice özümlediği bir yolculuktur. Bilgi ile erdemin birleşmesinden oluşan olgunluğa erişen, aklın öncülüğünde elde edilen deneyimlerin sonunda bilge kişi olmayı başaranlar, Voltaire'in yapıtlarında sık sık karşımıza çıkar. Bazen doğruyu göstermek bazen de yanlış düşünceleri eleştirmek için bilge insanları kullanır.

Voltaire, yaşamı boyunca her türlü bağınazlığı, erdem yoksunu insanların sergilediği acımasız, zorba davranışları eleştirir. Düşüncelerini etkili bir biçimde aktarmak için yolculuğu araç olarak kullanır, bütün dünyada var olan bilinçsiz insan modelini, farklı toplumlardan, farklı düşüncelerden, farklı konumlardan insan örnekleriyle ifade eder. Yanlış olanı anlatırken, diğer taraftan doğru olanı da açıklamak için yapıtlarında bilge insanlara, yani aklını kullanarak yapılması gerekeni ifade eden insanlara yer verir. *Zadig*'deki keşiş, *Candide*'deki Eldorado ülkesindeki ihtiyar ve İstanbul'daki Türk dervişi, *Micromégas*'da ki filozoflar gibi.

Zadig, Voltaire'in yapıtlarındaki kahramanların tersine akılcı çözüm yollarıyla, mantıklı yaklaşımlarıyla, gözlem yeteneğini yaşama geçirebilen, çevresinde beğeni

toplayan bilge bir kişidir. Yazgısı onu yolculuklara sürükler. Mutluluk, doğruluk ve erdem uğruna verilen uğraşlar, her defasında yerini umutsuzluğa bırakır. Her türlü zorlukla karşılaşır Zadig, sürgün edilir, dini bağnazlığın kucağına düşer, haksız yere sorgulanır, köle olarak satılır. Başına gelen felaketleri şu şekilde dile getirir:

“(...) yazgımın felaketleri seninkine de yayılmaktalar. Bugüne kadar her şey benim açımdan pek tuhaf cereyan etti. Bir dişi köpeğin geçtiğini gördüğüm için para cezasına mahkûm edildim; kartal başlı bir aslan yüzünden kazığa vurulmam düşünöldü; kralı öven dizeler kaleme almış olduğum için darağacına gönderildim; kraliçenin sarı kurdelaları olduğu için boğulmak üzereydim ve işte şimdi de kaba bir herif kapatmasını dövdüğü için seninle birlikte köleyim.”²²⁷

Kaderci anlayışı sergilemek için olayları derinlemesine ele alan Voltaire, *Zadig*'de, sadece iyiliğin ya da kötölüğün olmayacağını, iyi-kötü ikilemiyle ilgili bilinmeyen pek çok gerçek olduğunu vurgular. Bilge Zadig'in karşısına hep kötü olayları çıkarır. *Candide* ya da *Micromégas*'nın tersine, başına gelen felaketlerin nedeni ise bilgeliğidir. Bilgisiz insanların onu bilgeliğinden dolayı yargılamalarının sonunda şu şekilde isyan eder:

²²⁷ Voltaire, *Zadig*, s. 59

“Kraliçenin dişi köpeğinin ve kralın atının geçtikleri bir koruda dolaşmak ne kadar tehlikeli bir şey! Pencereden bakmak ne kadar tehlikeli! Ayrıca bu yaşamda mutlu olmak ne kadar zor!”²²⁸

Bilgeliği sayesinde başına gelen kötülüklerden yine bilgeliği sayesinde kurtulan Zadig, aklıyla kaderine direnir, kötü olaylardan kurtulur. Yolculukları boyunca her ne kadar akıl çerçevesinde hareket etse de baş edemediği, sonu gelmeyen kötülükler zaman zaman onu umutsuzluğa düşürür. Kitapta bu umutsuzluk şu şekilde anlatılır:

“Sonunda Tanrısal istence yönelik yakınmalar içeren mırıltılar da ağzından kaçtı ve her şeyin iyi insanları ezen ve yeşil şövalyeleri başarıya ulaştıran acımasız bir yazgı tarafından yönetilmekte olduğuna inanma eğilimine kapıldı.”²²⁹

Zadig, artık yazgısının önüne geçemeyeceğini düşünerek, umutsuzluğa kapıldığı sırada, karşısına bilge keşiş çıkar. Onun farklılığı, konuşmaları Zadig’i büyüler. Diğer yandan bilgenin yaptıklarına akıl erdiremez. Görkemli bir şatoya gidip, derebeyinin misafiri olurlar. Bilge keşiş şatodan ayrılmadan önce değerli bir çanak çalar, Zadig bunu fark eder fakat yüzüne vurmaz. Daha sonra zengin bir cimrinin evine giderler. Şatoda gördükleri ilginin tam tersi bir yaklaşımla karşılaşırlar. Evden

²²⁸ Voltaire, *a.g.y.*, s. 26

²²⁹ *A.g.y.*, s. 112

ayrılırken, şatodan çaldığı değerli çanağı, cimri zengine vermesi Zadig’i şaşkınlık içinde bıraktığında, bilge şu yanıtı verir:

“Yabancıları yalnızca kibri yüzünden ve varsılıklarına hayran bırakmak için kabul eden o görkemli adam daha bilge hale gelecektir; cimri konukseverlik göstermeyi öğrenecektir. Hiçbir şeye şaşırmanın ve beni izleyin.”²³⁰

Zadig şaşkınlık içerisinde ilerler. Kendisini bilgeliğe ve erdeme adanmış başka bir yetkin kişinin evine konuk olur. İnsanlardan, bilgelikten, tutkularından ve zevklerden bahsederek, yaşama dair ders çıkarılacak konuşmalar yaparlar. Örneğin tutkular konusunda keşiş şunları söyler:

“Ah! Bunlar ne kadar da uğursuz şeylerdir! Onlar teknenin yelkenlerini şişiren rüzgârlardır. Kimi zaman tekneyi batırırlar; ama onlar olmaksızın tekne ilerleyemezdi. Safra insanı kızgın ve hasta eder; ama safra olmazsa insan yaşayamazdı. Bu dünyada her şey tehlikelidir ve her şey gereklidir.”²³¹

Zadig, keşişin bu kadar güzel akıl yürütmesini hayranlıkla izler. Doğru, akla uygun karar veren, iç çalkantılarından, ihtiraslarından arınmış olan bilge keşiş, bir

²³⁰ Voltaire, *a.g.y.*, s. 117

²³¹ *A.g.y.*, s. 118

gün, ileride kendisine iyilik yapan insanları öldüreceğini söyleyerek bir çocuğu ırmağa atar. Zadig buna dehşetle tepki gösterir:

“Sana bunu kim söyledi barbar? Bu olayı yazgılar kitabında okumuş olsan da, sana hiçbir kötülüğü dokunmamış olan bir çocuğu boğmak hakkını nereden alıyorsun?”²³²

Voltaire’in yapıtlarında, eylemlerini düşünerek yapan, akla uygun karar verebilen, kendi kendine yetmesini bilen bilge kişiler, mutluluğun nasıl mümkün olacağını düşünceleriyle gösterirler. *Zadig*’deki bu düşünce olgunluğuna erişmiş keşiş, bir anda kanatlanır. Cebrail olduğunu anlamasıyla secdeye duran Zadig’e şunu söyler:

“ İnsanlar, hiçbir şey bilmeden her şeyi yargırlar: Sen bütün insanların arasında aydınlanmayı en fazla hak edendin.”²³³

Kafasındaki sorulara yanıt bulmaya çalışır Zadig. Kötülüğün neden varolduğu, yeryüzündeki insanların neden hep iyilikle karşılaşır, mutlu olmadığıyla ilgili sorular sorarak aydınlanmak ister. Keşiş ise bunun üzerine şu yanıtı verir:

“Kötüler, her zaman mutsuzdurlar. Yeryüzüne yayılmış bir avuç doğru insanın takdir edilmesine

²³²Voltaire, *a.g.y.*, s. 120

²³³ *A.g.y.*, s. 120

yararlar ve ondan bir iyiliğin doğmadığı tek bir kötülük bile yoktur.

Zadig: Ya hiç kötülük olmasaydı ve yalnızca iyilik olsaydı olmaz mıydı?

Cebrail: O zaman, bu dünya başka bir dünya olurdu ve kusursuz olacak bu düzen, kötülüğün yaklaşamayacağı yüce Varlığın ebedi ikametgâhından başka yerde olamaz. O, milyonlarca dünya yaratmıştır, bunların hiçbiri bir başkasına benzemez. Bu muazzam çeşitlilik, onun muazzam gücünün simgesidir. Dünya üzerinde iki ağaç yaprağı, gökyüzünün sonsuz alanları içinde iki küre yoktur ki birbirinin eşi olsun ve doğmuş olduğun küçük atomun üzerinde ne görüyorsan, her şeyi kuşatan gücün değişmez buyrukları uyarınca kendi yerinde ve kendi sabit zamanında olmak zorundaydı. İnsanlar biraz önce öle o çocuğun tesadüfen suya düştüğünü, aynı şekilde o evinde tesadüfen yandığını düşünürler; ama tesadüf diye bir şey yoktur; her şey sınavdır ya da cezadır ya da ödüdür ya da öngörüdür.”²³⁴

Umutsuz bir yolculuk sırasında Zadig’i aydınlatmak için karşısına çıkan bilge kişi aslında, karşıtlıklar ve tek Tanrı inancı üzerine kurulu düşüncenin savunucusu

²³⁴ Voltaire, *a.g.y.*, s. 121

Zerdüşt'ün düşüncelerini aktarır. Olaylara özgün yaklaşımlarıyla dikkat çeken keşişin bu tavrı da aslında Zerdüşt'ünkinden farklı değildir. Nietzsche, *Böyle Söyledi Zerdüşt* adlı yapıtında bu düşünürü şöyle anlatır:

“Sıcak bir gündü, Zerdüşt bir incir ağacının altında duruyordu. Kollarıyla yüzünü kapamıştı. O sırada bir karayılan geldi, onu boynundan öyle soktu ki, Zerdüşt acıdan bağırdı. Kolunu yüzünden çekince yılanı gördü. Yılan Zerdüşt'ün gözlerini tanıdı, beceriksizce kıvrılarak uzaklaşmak istedi.’ Hemen kaçma, daha teşekkürümü almadın! Tam zamanında uyandırdın beni, daha yolum uzundur’ dedi Zerdüşt. Karayılan üzüntüyle:’ yolun artık kısa, zehirim öldürücüdür’ dedi, Zerdüşt gülümsedi’ bir ejderin bir yılanın zehri ile öldüğü hiç görülmuş müdür? Zehrini geri al, sen onu bana hediye edecek kadar zengin değilsin’ dedi. O zaman karayılan Zerdüşt'ün boynuna sarıldı ve yarasını yaladı.”²³⁵

İyiliğin anlaşılabilmesi için kötülüğün olması gerektiğini söyleyen, tarihte ilk defa insan iradesine önem veren düşünür Zerdüşt'ün düşünceleri, keşiş ya da Cebrail ile Zadig'e yol gösteren, onu aydınlatan bilgilerin çıkış kaynağı olur. Ayten Er bir incelemesinde Zadig ile ilgili şu vurguyu yapar:

²³⁵ Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Böyle Söyledi Zerdüşt*, Çev.: Mustafa Tüzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2006, s. 73

“Kötülük dünya düzeni için gereklidir ve mutluluk dünyayı olduğu gibi kabul etmektir. Epiktetos’un dediği gibi: Sen istedikten sonra karga bile uğur getirir sana.”²³⁶

Görüldüğü gibi, Zadig, yaşamın gerçek yüzünü bu keşişten öğrenir. Voltaire yapıtlarında gerçeği, doğruyu yansıtmak için yaşamın, insanların farkına varmış bilgelere yer vererek, kahramanlarına, dolaylı olarak da toplum insanına yol gösterir. Tek amacı insanlıkla mutluluğu buluşturmadır. Daniel Mornet, Voltaire ile ilgili şu tunceleri kullanır:

“Voltaire’e göre insanoğlu iyi olan her şeyi aklın gelişmesine borçludur; onu bozanlar, müsamahasızlıktır, batıl inançlardır ve peşin hükümlerdir. Bir yazarın ve filozofun görevi bunlarla mücadele etmek ve müsamahakâr ve hayırsever bir yaşamın sade kurallarını öğretmektir.”²³⁷

Voltaire, insanları yaşadığı toplumun yozlaşmışlığından, bilinçsizce davranışlardan kurtarmak için yapıtlarında, kahramanlarının karşısına, yaşamış, görmüş, her durum karşısında aklıyla doğru kararlar verebilen bilge insanları çıkarır. *Zadig*’deki keşiş gibi, *Candide*’de de farklı düşüncelere sahip Pangloss ile Martin’in

²³⁶ Ayten Er, *Zadig ya da Yazgı’da Evrensel Bir Sorun: Mutsuzluk-Mutluluk İkilemi*, s.27

²³⁷ Daniel Mornet, *Fransız Edebiyatı Tarihi*, Çev. : Nevin Yürür, İstanbul, 1946, s. 141

dışında Eldorado adlı düşsel dünyaya yaptığı yolculukta Candide, ihtiyar bir bilginle tanışır. Düşlediği dünyayı anlatırken, bu dünyanın olması gereken dünya olduğunu, bilge bir yaşlıya söyler. Konuşmasına şöyle başlar yaşlı bilge:

“Ben yüz yetmiş iki yaşındayım ve Peru’daki hayrete düşüren yenilikleri, kralın at bakıcısı sıfatıyla bu yeniliklere şahit olan rahmetli babamdan öğrendim. Yaşadığımız krallık, dünyanın başka bir ülkesini almak için boş bulunup buradan ayrılan ve sonuç olarak İspanyollar’ın yakıp yıktığı İnkalar’ın eski vatanıdır. Bu ailenin ülkede kalan prensleri daha mantıklı davrandılar, halkın onayını alarak küçük ülkemizden hiç kimsenin asla dışarı çıkmamasını emrettiler; bizim sağlığımızı ve mutluluğumuzu koruyanda işte budur.”²³⁸

İspanyolca’da altın kaplı demek olan Eldorado, *Candide*’de düşsel bir ülkeye isim olur. Düşlerini bu ülkede gerçekleştirir. Bu kişinin dışında ülkedeki diğer insanlar da belli bir bilgelğe ulaşmış insanlardır. Yaşından dolayı Candide ile Cacambo’ya eşlik edemeyen yaşlı bilge, onları ülkenin kralına gönderir. Bu kral diğerlerinden farklıdır. Ülkenin her bir tarafı değerli taşlarla döşeli olmasına rağmen, paraya değer vermeyen bu ülkeden ayrılma vakti geldiğinde kral şu konuşmayı yapar:

²³⁸ Voltaire, *Candide*, s. 83

“Aptalca bir davranışta bulunuyorsunuz. Ülkenizin önemsiz bir yer olduğunu biliyorum. Ancak insan bir yerde azda olsa rahat ediyorsa orada kalmalıdır. Kesinlikle yabancıları ülkemde alıkoymaya hakkım yok; bu adetlerimizde ve yasalarımızda olmayan bir zalimlik, tüm insanlar hürdür, istediğiniz zaman gidebilirsiniz.”²³⁹

Mutluluğun akılla, akli doğru kullanmanın da bilgelikle sonuçlandığını düşünen Voltaire’in akılcı düşüncelerinin bir benzerini de ünlü Alman düşünür Arthur Schopenhauer, *Seçkinlik ve Sıradanlık Üzerine* adlı yapıtında şöyle dile getirir:

“Hiçbir makam, mevki, soy, sop farkı yoktur ki kafalarını sadece bellerinin hizmetinde kullanan, bir başka ifadeyle, onu iradelerinin emellerinin bir hizmetkârı olarak gören milyonlarca insan ile Hayır! Kafa bunun için kullanılmayacak kadar değerlidir, o sadece kendi kendisinin hizmetinde kullanılmalıdır, bu dünyanın harikulade ve çok çeşitli manzaralarını temaşa ve tefekkür etmeye ve sonra da onu bir fert olarak kişiliğime cevap teşkil edebilecek şekilde, ister sanat ister edebiyat olarak bir form içerisinde yeniden

²³⁹ Voltaire, *a.g.y.*, s. 88

**üretmeye çalışmalıdır, diyecek cesarete sahip, çok az
ender bulunur kimseleri birbirinden ayıran derin
uçurum kadar büyük olsun.”²⁴⁰**

Voltaire, birçok düşünür tarafından kabul gören aklın öncülüğünü, bilgelere somutlaştırır. Eldorado ülkesinin ardından Candide, son yolculuğunu İstanbul'a yapar. Voltaire'in yaşamla ilgili düşüncesi bu bilge sayesinde oluşur. Türkiye'nin en ünlü düşünürü olan bu bilgeyi dinlemek için yanına giderler. Kötülüğün neden var olduğuyla, insanın neden yaratıldığıyla ilgili sorularına derviş şu yanıtı verir:

**“İyilik veya kötülük olmasının ne önemi var?
Padişahımız Efendimiz Mısır'a bir gemi gönderdiğinde;
gemide olan farelerin rahat olup olmadığını düşünüyor
mu?”²⁴¹**

Bilge kişi, önce kendi benliğini ve iç dünyasını arındırır, sonra aklın rehberliğinde doğru ve faydalı olanı hayata uygular. İstanbul'da vezir ve müftünün boğdurulduğu haberini duyan Candide ile Pangloss, yaşlı adama dönerek olayı sorarlar. Derviş şöyle der:

**“Kesinlikle bilmem, aslında hiçbir zaman ne bir
müftünün, ne de bir vezirin adını öğrenmedim. Bana**

²⁴⁰ Arthur Schopenhauer, *Seçkinlik ve Sıradanlık Üzerine*, Çev.: Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, 2007, s.17

²⁴¹ Voltaire, *Candide*, s.164

anlattığınız olaydan da hiç haberim yoktur, devlet işlerine karışanların, kimi zaman çok hazin şekilde öldüklerini ve bunu hak ettiklerini düşünüyorum. Ama ben İstanbul'da neler olup bittiğini hiç araştırmam; ekip biçtiğim bahçenin meyvesini oraya göndermekle kahrım.”²⁴²

Bu Türk bilge, Voltaire'in kahramanlarının çözümleyemediği sorunlara çözüm bulur. Çekincelerini giderir. İyilik ya da kötülüğün neden, nasıl olduğunu bilse de, Voltaire, yaşadıklarıyla dervişin konuşmasını birleştirerek, mutlak mutluluğa ulaşmada gerekli olanların yerine getirilmesinin, yeryüzü ya da insan doğası için zor olduğunu, bunun sadece Eldorado gibi düşsel dünyalarda söz konusu olabileceğini anlar. Düzene yabancılaşmış bu Türk bilge ona, susmanın sorunu çözmek için en iyi yol olduğunu gösterir.

Micromégas'da, Siriuslu ile Satürn'lü'nün dünyada karşılaştığı insan grubu da, Voltaire'in eleştirdiği ve benimsediği düşüncülerin birer temsilcisi niteliğindedir. Karşıt görüşlerini zaman zaman bilgeler aracılığıyla dile getiren Voltaire, *Micromégas*'da bunu belirgin bir biçimde ortaya koyar. Dünyada mutluluğun varlığına inanan *Micromégas*'nın bu inancını bilgelerden biri şu tümcelerle çürütür:

“(..içlerinden açık sözlü biri, çok fazla saygı duyulmadan az sayıda insan dışında bütün insanların

²⁴² Voltaire, *a.g.y.*, s.165

deli, kötü yürekli ve mutsuz olduğu yolundaki inancını bütün içtenliğiyle itiraf etti. ‘Eğer kötülük maddeden kaynaklanıyorsa, kötülük yapmak için bize gerekenden fazla madde; zekâdan kaynaklanıyorsa, gerekenden fazla zekâ var.’²⁴³

Voltaire alaycı anlatımıyla yeryüzü insanının kendini akli başında görmesini, ama varolan aklını doğru kullanamamasını eleştirir. *Micromégas*, Voltaire’in felsefi düşüncelerinin yansımasıdır. O dünyadaki filozoflar aracılığıyla kendi düşüncelerini aktarır:

“Mademki siz az sayıda bilge insanlardansınız ve para için de kimseyi öldürmediğiniz belli, lütfen söyley misin bana neyle uğraşırsınız? Filozof, ‘anatomik yapılarını öğrenmek için sinekleri keser biçeriz, çizgileri ölçer, sayıları bir araya getiririz, anladığımız iki-üç konuda anlaşır, anlamadığımız iki üç bin konuda didişir dururuz’ diye yanıtladı.”²⁴⁴

Bu bilgilerden her biri ünlü düşünürlerin düşüncelerini vurgular. Voltaire, farklı görüşlerde olan düşünürlerle etkilendiği düşünürler arasındaki yaklaşımları bu bilge insanlar aracılığıyla vurgular. Düşünürlerin ruh konusundaki görüşlerini şu tümcelerle belirtir:

²⁴³ Voltaire, *Micromégas*, s. 62

²⁴⁴ Voltaire, *a.g.y.*, s. 63

“Ruhunuzun ne olduğunu, fikirlerinizin nasıl oluştuğunu söyleyin. (...) En yaşlıları Aristoteles’ten alıntılar yapıyor, öteki Descartes’ın, birisi Malebranche’in, başkası Leibniz’in, bir başkası Lock’un adını anıyordu. Yaşlı bir Aristotelesçi, kendine güvenen bir ses tonuyla, ‘Ruh, bir entelekyâ, bir akıldır ki, onunla olduğu şey olmayı başarır.(...) Descartesçi söz alıp, ‘Ruh, tüm metafizik fikirleri anasının karnında alan ve oradan çıktığında daha fazlasını öğrenemeyeceğini çok iyi bildiği şeyleri yeniden öğrenmek için okula gitmek zorunda kalan saf zekâdır.’ (...) Malebrancheçi filozof, ‘ her şeyi benim için yapan Tanrı’dır; her şeyi, ben karışmadan, yapan odur.’(...) Leibnizçi ‘ Ruhum bedenim zil çalarken saati gösteren ibredir, ya da şöyle diyelim, bedenim saati gösterirken, zil çalan odur; ya da ruhum evrenin aynası, bedenim aynanın çerçevesidir. Çok açık bir şey bu’ der.”²⁴⁵

Voltaire’in, Satürn’lü ve Siriuslu’nun karşısına çıkardığı bu bilgiler, *Candide* ve *Zadig*’deki bilge kişilerin tersine kendi görüşlerini temsil etmez. Karşıt düşünürlerin

²⁴⁵ Voltaire, *a.g.y.*, s. 65

birer temsilcisi olan bu insan topluluğunun yanı sıra benimsediği düşünürler arasında yer alan Lock'un düşüncelerine de yer vererek, karşılaştırma yapar:

“Lock taraftarı ufak tefek biri de vardı orada, söz ona verildiğinde; ‘nasıl düşündüğümü bilmiyorum, ama her zaman sadece duyularımın yardımıyla düşünmüş olduğumu biliyorum. Maddi olmayan akıllı varlıkların mevcudiyetinden kuşku duymuyorum, ama Tanrı’nın maddeye düşünce vermesinin olanaksızlığı ileri sürülürse doğrusu bundan kuşku duyarım. Ebedi güce saygı duyuyorum; ona sınır koymak bana düşmez. Hiçbir sav ileri sürmüyorum; düşündüğümüzden çok daha fazla şeyin olası olduğuna inanmakla yetiniyorum.’ Siriuslu hayvan gülümsedi: Bu adamı, diğerlerinden daha bilge buldu.”²⁴⁶

Voltaire’e göre, bilgelik için erdemli olmak temel unsurlardandır. Erdemli insan yaşamını akli ile yürüten, tüm davranışlarına akli ile yön veren kişidir. Bilginin gücüne erişerek, doğru ve faydalı olanı saptamış kişi bildiği bu doğruları paylaştıkça mutluluğa ulaşır, insanları da mutluluğa ulaştırması için yol gösterir:

²⁴⁶ Voltaire, *a.g.y.*, s. 65-66

“Tuhaf şey! Benzerimize faydalı olan erdemlerden başka erdem kabul edilmeyecek mi? Peki ama, başka türlüünü nasıl kabul edebilirim? Topluluk halinde yaşıyoruz. Şu halde bizim için gerçekten iyi olanı topluluk için faydalı olanıdır. Dünyadan el etek çekmiş bir adam inanç sahibi, dindar olabilir; nefesine eza için tenine kıl gömlek giyecek, diyelim ki bir evliya da olacaktır; ama ben ona ancak başka insanların faydalanacağı erdemli bir harekette bulunduğu zaman, erdemli insan diyeceğim. Tek başına kaldıkça ne iyi ne de kötü adamdır; bizim için hiçbir şey değildir.”²⁴⁷

Voltaire için bilgelik, bilgiyi aklın öncülüğünde doğru kullanarak erdemle bütünleştirmektir. Bunun için akıl ve düşüncenin özgür olması gerekir. Yapıtlarında, insanları akıldan uzak kılan inançlara karşı savaşım vermeleri için, düşüncelerini, kör bakış açılarından, boş inançlardan temizlemiş bilgelere yer verir.

²⁴⁷ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü IV*, s. 210

4.3.Çalışma Eyleminin Önemi

Çalışmak, varlığını konuşarak değil de yaptıklarıyla kanıtlamaktır. Üretmek, faaliyet göstermek, faydalı olmaktır. Düzene boş laflarla değil de eylemleriyle katılmaktır. İnsanlık bilincine varan, varlığını kabul ettirmek isteyen, olgun bir hayat anlayışına sahip insan çalışmanın kölesi, zorlukların ve başarıların efendisidir. Eylem adamı olarak görülen Voltaire de bu gerçeği benimseyip, çalışmanın en iyi savaşım araçlarından biri olduğunu düşünür.

Çalışma aynı zamanda mutluluk, haz ve onur sağlayan verimli bir kaynak olarak da görülebilir. Kuşkusuz çalışma sayesinde çeşitli maddi olanaklara ulaşılabilir, ama sadece maddi yeterliliğe erişmek gibi algılanmamalıdır. Sahip olunan maddi olanakların sonucu olarak anlaşılmalıdır. Aristoteles konuya şu tümcelerle açıklık getirir:

“Para insanının hayatı kendi içinde gelişmiş bir şeydir ve zenginlik elbette aranan en yüksek iyi değildir. O sadece bir kullanım değeridir: başka amaçlar için bir araçtır. Dolayısıyla daha önce adı geçen şeyler (haz ve şeref) nihai amaç olarak kavranabilirler, çünkü onlar kendi iradeleri tarafından değerlendirilirler.”²⁴⁸

²⁴⁸ Aristoteles, *Nikomachische Ethik*, Annemarie Pieper, Stuttgart, 1998, s. 10

Çalışmak toplumsal bir değerdir. İyiye ulaşmaktır. İyiye ulaşmak demek mutluluğu yakalamak, diğer insanlara faydalı olmak, onlarla ortak bir alanı paylaşarak, hoşgörülü, saygılı olmayı öğrenmek demektir. Çalışarak maddi, manevi bir olgunluğa ulaşıldığı gibi daha önemli olanı, çalışmanın ruhsal ve toplumsal bir disiplin olduğunun farkına varılmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, çalışmak insanı mutsuzluğa karşı koruyan bir kalkandır. Çalışmayan insanlar ise, düşünmekten, duymaktan, çevresine faydalı olmaktan uzak birer boş kalıptır. Bunlar, topluluk için zararlıdır. İnsanı maddî-manevî felakete sürükler. Aristoteles, ancak çalışan insanın mutluluğa ulaşabileceğini şu tümcelerle ifade eder:

“Fakat eğer söylediğimiz gibi çalışma, hayata kendi karakterini verirse, böylece mutlu bir insan eleme düşmez, çünkü onun asla alçak ve tiksiniç bir şey yapmasını öylesine bekleyemeyiz.”²⁴⁹

Antik çağdan bu yana, bir erdem olarak kabul edilen çalışma eylemi, modern toplumlarda daha yozlaşarak asıl anlamının ve amacının dışına çıkar. Artık çalışma eylemi, günümüz toplumunda tamamen para kazanmak olarak algılanır. Felsefi açıdan baktığımız zaman ruhun doyumu, aklın kullanılması olarak tanımlanır. Aristoteles çalışmanın önemini şu sözleriyle dile getirir:

“Bu yüzden bizi tanıyan insanlar arasında, âkil olanlar tarafından ve üstelik çalışkanlık nedeniyle

²⁴⁹ Aristoteles, *a.g.y.*, s. 26

onurlandırılmak arzu edilen bir şeydir. Bu her hâlükârda en yüksek değerdir ve sonra belki tam burada, devlet için yaşamın amacı bilinebilir.”²⁵⁰

Candide'de çalışmanın önemi daha baskındır. Yaşanan onca kötülüğün ardından, Türk derviş sayesinde ulaşılan mutluluk formülü, çalışmaktır. Bu, karşıt görüşlerdeki düşünürlerin bile ortak paylaşımı olur. Her konuda ters düşen Pangloss ve Martin de mutluluğu çalışmayla bağdaştırarak ortak noktada buluşurlar:

“Candide: Bahçemizi ekip biçmemiz gerektiğini de bilirim.

Pangloss: Doğru, çünkü insanlık cennet bahçesine konulduğu zaman oraya çalışması sebebiyle konulmuştur; bu da insanın dinlenmek için yaratılmadığını ispatlar.

Martin: Kafa yormadan çalışalım; yaşamı güzel yapmanın tek yolu budur.”²⁵¹

Yapıtlarında insanın erdemli olması gerektiğini vurgulayan, kendi toplumunu her fırsatta eleştiren Voltaire, *Candide*'de hikâyesini İstanbul'da, çalışmanın önemini vurgulayarak bitirir. Bunun nedeni, Anadolu insanının çalışma erdemini tüm güzelliğiyle anlatarak, kendi toplumuna bu bilinci aşlamak istemesidir. Mutluluk

²⁵⁰ Aristoteles, *a.g.y.*, s. 5

²⁵¹ Voltaire, *Candide*, s. 166

için en doğru yolun çalışmak olduğunu vurgular. İnanç sisteminin temelini çalışma üzerine oturtur. Kısacası kötülük yok edilmemiş sadece bu yolla susturulmuştur.

“Çalışmak bizden üç büyük kötülüğü götürür; can sıkıntısı, ahlaksızlık, yoksulluk” sözünden yola çıkarak, Voltaire kötülüğe karşı vermiş olduğu savaşımın sonunda mutluluğa ancak çalışarak ulaşılabileceğini savunur.

Tembellik insanı öncelikle kendi içinde çıkmaza sürükler. Bir can sıkıntısına neden olur. İnsanın kendisine yaptığı kötülük diyebiliriz bu ruh haline. Mutluluğu engellemek, mutsuzluğa davetiye çıkarmak, önce kendi yenilgimizi kabul edip, iyilik, mutluluk adına savaşımından vazgeçmektir bir yerde. Zadig'deki kıskanç komşunun herhangi bir uğraşı olmamasından dolayı yaşadığı can sıkıntısı, onu kötülük yapmaya sürükler:

“Kıskanç hayatında ilk kez mutlu oldu. Ellerin arasında, erdemli ve sevimli bir adamı yok edecek şey vardı. Bu acımasız adam, sevinçle dolu bir halde, Zadig'in iki dostunu ve hanımı hapse attılar. Çok geçmeden davası da görüldü, onu dinleme zahmetine bile katlanmadılar.(...) Zadig iyi bir şair olmak için uğraşmıyordu; ama krala suikast suçlusu olarak mahkûm edilmiş olmaktan ve işlemediği bir suç yüzünden güzel bir

**hanım ile iki dostunun hapiste tutulduğunu görmekten
ötürü umutsuzluk içindeydi.”²⁵²**

Hüzne, karamsarlığa, kötülüğe ve tembelliğe neden olan can sıkıntısı, insanın kendi içine kaçıdır. Savaşın ruhunu öldüren, insanın bütün hareketliliğini körelten, kimseye faydası olmayan bir ruh halidir. Çalışmamanın sonucudur. Hayatı boyunca mutluluğu yakalamak için uğraş veren Voltaire’e göre, can sıkıntısı, insanı yalnızlığa, yeryüzünde edilgen bir birey olmaya sürükler. Canı sıkılan insan, aklını doğru kullanamaz, yanlış hareketlerde bulunur. Kendisine, topluma faydalı olmadığı gibi aksine zarar da getirebilir. Düşünemez ve aklını doğru kullanamaz, ciddi ruhsal sorunlara dahi neden olur. Cemil Meriç tarihten gelen akıl yoksunluğunun insanları yabancılaşmaya, kendi iç dünyasında karamsarlığa sürüklediğini şu tümcelerle anlatarak yakınır:

**“Düşünce bir köprü, kıldan ince, kılıçtan keskin...
Kalabalıklar geçemez üzerinden. Ülkeler asırlarca
habersiz yaşamış birbirinden. Ne Asya Avrupa’yı
tanımış, ne Avrupa Asya’yı. El Biruni boşuna anlatmış
Hint’i çağdaşlarına. Kıt’alar kapalı birbirine. Yalnız
Kıt’alar mı? Aynı mahalledeki insanlar birbirlerine
yabancı. Her ev meçhule giden bir kompartıman.
Kompartımandakiler tesadüfün bir araya topladığı üç
beş yolcu. Ne Marx’ın annesi oğlunu anlayabilmiş; ne**

²⁵² Voltaire, *Zadig*, s. 31

Cromwell, Milton’u. Saint-Simon Ebediyete giden yol tımarhaneden geçer diyor. Tehlikeli bir durak, tımarhane. Birçok yolcular cinnetle karar kıldı: Nietzsche, Hölderlin. Comte, ömrü boyunca huysuz bir âşık gibi dalaştı cinnetle. Ayrılan birleşen, tekrar ayrılan bir çifttiler.”²⁵³

Voltaire, iyimserliği de bir sıkıntı olarak görür. Ona göre iyimser insan, toplum için savaşım vermez. Her şeyin düzgün gittiğine inanarak durumu kabullenir. Sıkıntıya düşen insan, aklını kullanamaz. Voltaire, iyimserliği de akıl dışı bir ruh hali olarak düşünür. *Candide*’de şöyle tanımlar:

“Cacambo: İyimserlik ne demek?

Candide: Maalesef! Bu insanın sıkıntı içindeyken her şeyin iyi olduğunu düşünmesi hastalığıdır.”²⁵⁴

Can sıkıntısına karşı Voltaire, çözüm üretmenin yollarına girer. Boşluk duygusuna, günlük yaşamdan bıkkınlık, bütün olana bitene kayıtsız kalma haline neden olan can sıkıntısından, insanların kendilerine bir uğraş bulduklarında kurtulacaklarını düşünür. Kimse kimseyle ilgilenmez, herkes kendi işiyle uğraşır, huzursuzluk azalır. Voltaire, *Zadig*’de mutlu olmaktan ümidini kesen, kendini kötülüğün dipsiz kuyusunda gören Zadig’in bu ruh halinden çıkması için geliştirdiği uğraşlardan bahseder:

²⁵³ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, Sena Yayınları, İstanbul, 2010, s. 220

²⁵⁴ Voltaire, *Candide*, s. 93

“Zadig talihin karşısına çıkartmış olduğu kötülüklerin tesellisini felsefe ve dostlukta bulmak istedi. Babil’in mahallelerinden birinde, zevkle döşenmiş, kibar bir adam yakışan bütün sanatları ve bütün zevkleri bir araya getirdiği bir evi vardı. Sabahları kitaplığı bütün bilginlere açılmış olurdu; akşamları da sofrası iyi dostluklara açıktı.”²⁵⁵

Voltaire, insanların boşluğa düştüğü zaman hem kendine hem de çevresine zararlı olacağını, farklı ve faydalı uğraşların insanı kötü eğilimden kurtaracağını belirtir. İnsanı, nesneden farklı kılan sahip olduğu akıldır ve bu akli emeğe dönüştürerek mutluluk elde edilir. Mutluluğa ilk adımın atılması da farkında olmayla başlar. İnsanın yaşamında sahip olduğu en değerli hazinesi akıldır. Eğer can sıkıntısı tembelliğe, yaşama küskünlüğe dönüşürse, kötülük kaçınılmazdır. Bu da kendimize yapabileceğimiz en büyük kötülüktür. Fakat can sıkıntısı emeğe dönüşürse, bu olumsuz kavram büyük bir utkuya dönüşür. Bu bilince ulaşan insanı ise hayatta kolay kolay hiçbir şey yıkamaz. Voltaire, *Feylesofça Konuşmaları*’nda çalışmanın önemini şöyle vurgular:

“Bir memleketin gerçek zenginliği altın ve gümüş çokluğundan değil, bütün yiyeceklerin bolluğundan ileri

²⁵⁵ Voltaire, *Zadig*, s. 27

gelir; zenginlik, endüstrinin çokluğuyla ve çalışmakla elde edilir.”²⁵⁶

Voltaire, çalışan insanın hem kendi ruh dünyasında hem de toplumsal yaşamında kötülükten uzak olacağını düşünür. Kötülük yapmak için fırsat yakalamaya çalışan insanların, akıllarını faydalı işler için kullanmadıkları için sonunda mutsuz olduklarına dikkat çeker. *Candide*'ki Türk derviş çalışarak insanların mutluluğu yakalayacağını en güzel örneklerindedir:

“Bu sözleri söyledikten sonra yabancıları evine aldı, iki kızı ile iki oğlu onlara kendi yaptıkları şerbet, kaymak, turunç reçeli, portakallar, limonlar, ananaslar, fıstıklar içine Batavya'nın ve adaların kötü kahvesi karıştırılmamış saf Mekke kahvesi ikram ettiler. Daha sonra, bu iyi Müslüman'ın iki kızı *Candide*'nin, Pangloss'un ve Martin'in sakallarına kokular sürdüler.”²⁵⁷

Çalışmanın ortadan kaldırdığı bir diğer kötü alışkanlık ahlaksızlıktır. Modern toplumlarda ahlak çöküntüsünden sıkça söz edilir. Fakat ahlak sorunu sadece günümüz toplumunun değil, eski çağlardan beri, insanların topluluk halinde yaşamaya başlamasından beri ciddi bir sorundur. Ahlâksızlık sadece insanların iradesiz davrandıkları eylemler demek değildir. Akıldan, mantıktan uzak yapılan

²⁵⁶ Voltaire, *Feylesofça Konuşmaları ve Fıkralar I*, s. 52

²⁵⁷ Voltaire, *Candide*, s. 165

bütün eylemler ahlâksızlığa girer. *Micromégas*'da bu akıl dışı yapılan davranışlarla ilgili şu örnek verilir:

“Sizinle bunları konuştuğumuz sırada şapka gibi şapka giymiş yüz bin çılgın ile sarıklı yüz bin başka hayvanın birbirlerini boğazladığını ve yeryüzünün her tarafında, çok eski zamanlardan beri birbirimize böyle davrandığımızı biliyor musunuz?”²⁵⁸

Çalışmayan insan kendine zararlı olduğu gibi iyi insanları da mutsuzluğa sürükleyebilir. İçini kaplayan kötülük duygusu çevresindekilere de yansır. Zadig de diğer insanların kötülüğünden kaynaklı yaşadıklarını şu tümcelerle anlatır:

“Ey erdem! Bana ne yararın oldu? İki kadın beni saygısızca aldattı; üçüncüsü, asla suçlu olmayan ve ötekilerden daha güzel olanı, ölecek! Yaptığım iyi şeylerin hepsi de benim için bir lanet kaynağı oldu ve talihsizliğin en korkunç uçurumuna yuvarlanmak için yüceliklerin en tepesine yükseltildim. Eğer nice başkaları gibi kötü biri olmuş olsaydım, ben de onlar gibi mutlu olacaktım.”²⁵⁹

²⁵⁸ Voltaire, *Micromégas*, s. 62

²⁵⁹ Voltaire, *Zadig*, s. 52

İnsan yaşamını tehlikeye atan hırs, açgözlülük, düşüncesizlik gibi kötü huylar beraberinde erdemsizlik, ahlâksızlığı getirir. Voltaire için en kötü ahlâksızlık örneği ise bağınazlıktır. Bunu toplumun ahlakını bozan temel etken olarak düşünür. Cemil Meriç bağınazlıkla ilgili *Bu Ülke* adlı kitabının girişinde şöyle der:

“Düşünce dünyasında hiçbir fetih nihai değildir. Hepimiz birer Sizifos`uz. Hele, diyalogun olmadığı bir ülkede... Türk aydınının kaderi mahpesinde şarkılar söylemek. Bu lanetler berzahından nasıl ve ne zaman kurtulacağız? Tefekkür bir arayıştır, içtimai bir arayış. Bu kitap, bir davetten ibaret: birlikte aramaya davet. Yazarın tek düşmanı vardır: Bağınazlık. Düşüncenin bütün huysuzluklarına, bütün hoyratlıklarına, bütün çılgınlıklarına selam...”²⁶⁰

Voltaire de düşünce özgürlüğünü kısıtlayan, bunlara neden olan her şeyi hoşgörüsüzlük yani ahlaksızlık olarak görür. Bireysel ahlaktan toplumsal ahlaka gelene kadar akıl dışı yapılan, gelenekselleşmiş kalıplar çerçevesine yerleşmiş bütün anlayışlar modern toplumda eleştirilir. Oysa çözüm de üretmek gerektiğini düşünen Voltaire, insanların kendilerine bir uğraş bulmasını öğütler. Onların çalışarak daha bilinçli, mutlu ve ahlaklı bireyler olacaklarına inanır. Voltaire, ahlaklı ve ahlaksız insan karşılaştırmasını şu şekilde ifade eder:

²⁶⁰ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, s. 4

“Peki, ama diyeceksiniz, tek başına yaşayan bir adam obur, sarhoş, kendi kendine gizli sefahatlere dalmış biriye, bir ahlak düşkünüdür: şu halde bunun aksi olan vasıfları varsa erdemli bir adamdır. İşte ben bunu kabul edemem: sözünü ettiğiniz kusurlar kendisinde varsa, çok kötü bir adamdır; ama bu düşkünlüklerinden hiçbir zarar görmeyen topluluğa nispetle hiç de ahlak düşkünü, kötü, cezalandırılmaya layık bir adam değildir. Topluluğa girerse, zararı dokunacağına; hatta çok kötü bir adam olacağına, öteki kanaatli ve namuslu yalnız yaşayanın iyi bir insan olacağından daha çok ihtimal verilebilir: çünkü topluluk içinde, kusurlar çoğalır, meziyetler de azalır.”²⁶¹

İnsan, doğasında bulunan ahlaksızlığı ya da kötü alışkanlıklarıyla yaşadığı topluma zarar vermemelidir. Ahlakta insan kendini ve başkasını bir değer varlığı olarak görür ve bilinçli bir biçimde ona göre davranır. Başkasına zarar vermeyen, başkasını eşyaya indirgemeyen, başkasını hiçe saymayan her davranış ahlaklı davranıştır. İnsanların felaketine neden olanlar ise en ahlaksız davranışı sergilerler. İnsanların çaresizliğinden kendilerine pay çıkarmaya çalışanlar, akıllarını faydalı işlerde kullanmayıp, kötülük yapmak, mutsuzluğa neden olmak için uğraşırlar:

²⁶¹ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü IV*, s. 211

“Evim pekâlâ altmış ons altın ediyordu; ama yoksul olduğumu ve satmak için acele ettiğimi görüyorlardı. Başvurduğum ilk kişi bana otuz ons önerdi; ikincisi yirmi ve üçüncüsü de on. Sonunda öylesine körleştim ki anlamaya hazırdım, tam o sırada bir Hyrcanie prensi Babil’e geldi ve yolu üzerine çıkan her şeyi yakıp yıktı. Evim önce soyuldu, sonra da ateşe verildi. Böylece paramı, karımı ve evimi kaybettikten sonra, beni bulduğunuz bu ülkeye çekildim; balıkçılık mesleğiyle ayakta kalmaya çalıştım. Balıklar da tıpkı insanlar gibi benimle alay ediyorlar; hiçbir şey tutamıyorum, açlıktan ölüyorum.(...)”²⁶²

Voltaire’e göre, çalışan insan kendi sorumluluğunu alır. Yaşamını sürdürmek için başka insanların aklına ve desteğine gereksinimi yoktur. Üreterek kendine, topluma faydalı olacağını bilir. Dine sığınarak iyi insan olmaya çalışmasına gerek yoktur. O zaten iyi, faydalı bir birey olduğunun bilincindedir:

“Ahlâk ne boş inançlarda, ne törenlerdedir, onun dogmalarla da ilgisi yoktur. Bütün dogmaların birbirlerinden farklı oldukları, akıllarını kullanmasını bilen bütün insanlarda da ahlakın aynı kaldığı ne kadar söylene azdır. Demek ki ahlak ışık gibi Tanrı’dan

²⁶² Voltaire, *Zadig*, s. 95

geliyor. Bizim boş inançlarımız karanlıktan başka bir şey değildir. Okuyucu, iyice düşün; bu gerçeği genişlet; sonuçları kendin çıkar.”²⁶³

Voltaire’e göre ahlâk asla değişmez. Tanrı’nın yasaları evrenseldir. Bir yobaz papazın dediklerini yerine getiren, kendi aklını kullanmadan onun her dediğini yapan insan zavallıdır. Her türlü kötülüğü yaptıktan sonra boynuna haç takıp, kilisede günahlarından arınmaya çalışmanın en büyük ahlaksızlık olduğunu savunur. Voltaire gibi bunun yanlış olduğunu, Tanrı’ya yalvarmak için bir kiliseye ya da papaza gerek olmadığını söyleyenler ise dinsiz ilan edilir:

“Voltaire’e göre, toplumda ahlâk kuralları olmalıdır. O bu kuralların gerekliliğini toplum fikriyle açıklar. Ona göre, Tanrı her yerde hazır ve nazır olduğuna göre, tabiatta ahlak vardır. Onun ifadesiyle ‘küçük bir pire bile bize Tanrıyı hatırlatır’. İnsan, her zaman ve her yerde içinde ilahi bir moral bulmuştur. Sokrates, İsa Peygamber ve Konfüçyüs’ün metafizikleri aynı değildir, fakat moral anlayışları benzerlik göstermektedir. Tanrının kanunları olmadan bir toplumun yasaması mümkün değildir.”²⁶⁴

²⁶³ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü IV*, s. 57

²⁶⁴ André Maurois, *Voltaire*, s. 75

Voltaire'in ahlâkı, hümanist anlayışa dayanmaktadır. İnsanın akli, ruhu, ahlak ilkeleri aynı kalacaktır. Tanrı inancı ahlâki davranışa girer. Fakat onun için, Tanrı'ya din adamları aracılığıyla ulaşmaya çalışmak en büyük ahlaksızlıktır. Hümanist ahlâk anlayışını şu tümcelerle anlatır:

“Ahlâk ne boş inançlarda, ne törenlerdedir, onun dogmalarla da ilgisi yoktur. Bütün dogmaların birbirlerinden farklı oldukları, akıllarını kullanmasını bilen bütün insanlarda da ahlakın aynı kaldığı ne kadar söylene azdır. Demek ki ahlâk ışık gibi Tanrı'dan geliyor. Bizim boş inançlarımız karanlıklardan başka bir şey değildir. Okuyucu, iyice düşün; bu gerçeği genişlet; sonuçları kendin çıkar.”²⁶⁵

Çalışarak kötü alışkanlıklardan, kötülüklerden uzak kalmayı başaran insan, aklını ve vicdanını kullanarak hareket eden ahlâklı insandır. Ahlâk, ideal yaşam için en gerekli olan kavramdır. İnsanlar toplum içinde iyilik yaparak, erdemli, ahlâklı birer birey olabilirler. Bunun için de çalışmak gerekir.

Çalışmak insandan kötü alışkanlıkları götürdüğü gibi yoksulluğu da ortadan kaldırır. Kendi ayaklarının üzerinde durarak başkalarına ihtiyaç duymadan yaşamayı sağlar. Yoksulluk kuşkusuz her çağda farklı koşullarda yaşanmış, farklı biçimler

²⁶⁵ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü IV*, s. 57

almış, farklı tanımlanmıştır. Yoksulluk acıdır. İnsanın varlığının kısıtlanmasıdır. Meryem Koray yoksulluğu şu şekilde tanımlar:

“Yoksulluk acıdır; az yiyecekten ve uzun çalışma saatlerinden gelen fiziksel acıdır; günlük ilişkilerde aşağılanmaktan ve güçsüzlükten gelen duygusal acıdır; en temel ihtiyaçları karşılamak için yapılmak zorunda kalınan çaresiz seçimler nedeniyle ahlâki acıdır.”²⁶⁶

İnsanın yaşam haklarının da elinden alınması anlamına gelen yoksulluk, insanı maddi ve manevi güçsüzlüğe sürükler, yoksunluğa da iter. Yoksulluk bir gelir ve mal yoksulluğundan çıkıp, bireyin kendi yaşamını kurma kapasitesinden, yapabilirlikten yoksun olma gibi bir anlam değişikliğine uğrar. Yoksulluk insanın yaşam özgürlüğünü elinden alır. Sağlıksız yaşam koşulları ve salgın hastalıklar, en temel eğitimden bile yoksunluk, sürüp giden savaş ve şiddet, despotik yönetimler gibi daha birçok sorun yoksul insanların beklendik kaderi haline gelir. Bu koşullar ve yoksulluğun birbirini doğuran ve besleyen bir kısır döngü olarak devam edip gittiği de bilinir. Çalışan insan hem kendine hem de diğer ihtiyacı olan insanlara faydalı olabilir. *Candide*'de, Eldorado ülkesinin çalışkan insanları buna örnek verilebilir:

“Kral, mühendislerine bu iki farklı insanı krallığın dışına çıkarmak için bir makine yapmalarını emretti. Üç bin iyi

²⁶⁶ Meryem Koray, *Büyüyen Yoksulluk- Yoksunluk Sorunu ve Sosyal Hakların Sınırları*, İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 42, İstanbul, 2010, s. 1

fizikçi bu iş için çalıştı; makine on beş gün sonra tamamlandı ve bu işe oranın parasıyla yirmi milyon sterlinden fazla harcanmadı. Candide ile Cacambo'yu makinenin üstüne oturtular.”²⁶⁷

Voltaire, insanların çalışarak yoksullukla mücadele edebileceğini söyler. Çalışmanın toplumsal etkilere yol açan bir faaliyet olması, insanın toplumsal bir varlık olmasını ve ortaklaşa bir yaşam sürdürmesini sağlar. Bireysel amaçlara yönelik herhangi bir faaliyet bile, eninde sonunda başka insanları ilgilendiren sonuçlara yol açar:

“Sahip olunan gelirin veya malların kendi başlarına önemlerinden çok, bunların bireylerin hayatlarını değiştirebilme kapasiteleri üzerinde durmaktadır. Buna göre, kişi yardım edilecek bir varlık olarak değil, yapmak istediklerini gerçekleştirme durumundaki bir aktör olarak görmek gerekir ve onun bunları gerçekleştirmesini sağlayacak koşulların sağlanması esastır.”²⁶⁸

Voltaire, çalışmadan elde edilen varlıkların insanı geçici olarak yoksulluktan uzak tutacağını yine *Candide*'de şöyle vurgular:

²⁶⁷ Voltaire, *Candide*, s. 89

²⁶⁸ Amartya Sen, *Elements of a Theory of Human Rights, Philosophy and Public Affairs*, Fall, Research Library Core, 2004, s. 315-356

“İki gezginimiz ilk günleri oldukça güzel geçti. Kendilerini Asya, Avrupa ve Afrika'nın bir araya getiremeyecek kadar büyük bir servetin sahibi olarak görmek onlara cesaret veriyordu. Oldukça mutlu olan Candide ağaçların üzerine Cunégonde'in ismini yazdı. İkinci gün, koyunların iki tanesi çamura battı ve yükleriyle beraber yok oldular. Birkaç gün sonra yedi sekiz koyun bir çölde açlıktan öldü, birkaç gün sonra başka bazı koyunlar uçurumdan yuvarlandılar.(...) Candide, Cacambo'ya: ‘ Dostum, bu dünya miraslarının yok olmaya mahkûm olduklarını görüyorsun.’ dedi.”²⁶⁹

Maddi kazanç elde etmekten daha önemli olan, aklın gücünü kullanmak ve bu gücü emeğe dönüştürmek, çalışmanın en önemli getirisidir. Toplumsal bir değer olan çalışma eylemi her zaman iyiye yöneliktir. İyiye ulaşmak her türlü insan eyleminin amacıdır. Yoksulluk insanı kötüye, felakete sürüklediği gibi çalışmakta insanı mutluluğa ve erdeme kavuşturur.

Yoksulluk ve beraberinde gelen yoksunluk sadece maddi olarak değerlendirilemez. Çalışıp, üretmeyen insan iyilikten ve mutluluktan yoksundur. Onu ruhsal olarak yoksullaştırır. *Candide*'de bu ruh hali şu şekilde anlatılır:

²⁶⁹ Voltaire, *Candide*, s. 91

“Üst üste yığılmış sayısız kanlı ölümlerin arasından bin bir zahmetle sıyrılıp çıktım ve bir nehir kenarında bir portakal ağacının altına sürüklenerek geldim, orada korkudan, bitkinlikten, dehşetten, üzüntüden ve açlıktan yığılıp kaldım. Tüm ruhuma işlemiş olan yorgunluk beni rahattan çok bayılmaya benzer bir uykuya daldırdı. Ölümle yaşam arasında bir nokta ve duygusuzluk içindeydim.(...)”²⁷⁰

İnsanın kendini her anlamda güçlü hissetmesi, özgür düşüncenin peşinden gitmesi için bulunduğu konumun önemini vurgulamak isteyen Voltaire, çalışan insanın toplumda her anlamda söz hakkı olduğunu, kötü alışkanlıklardan uzak kaldığı için diğer insanlara yol gösteren bir işlev üstlendiğini vurgular. Çalışan insan kötülük düşünmez, çalışmayanın ise kötülük yapmaktan başka uğraşı yoktur.

Yıllarca gerçek mutluluğa nasıl ulaşılacağını sorgulayan ve bu mutluluğa ulaşmayı imkânsız kılan engellere karşı savaşım veren Voltaire, çalışmanın önemini vurgulayarak, insanın üreterek hem kendine hem de topluma faydalı olacağını ifade eder. Gerçek anlamda kendi kararlarını verebilen, kendisi için doğru seçimler yapabilen, diğer insanlara faydalı olabilen yani olgun kimliğe erişen erdem sahibi insanlar mutluluğun yollarını aşındırmaya aday insanlardır.

²⁷⁰ Voltaire, *a.g.y.*, s. 50

SONUÇ

Eski çağlardan beri insanlar, yaradılışlarının da etkisiyle her şeyin iç yüzünü öğrenme, yenilikler arama heyecanıyla, yüzyıllar boyu, bireysel ya da toplu bir şekilde yolculuk yaparlar. Rönesans ile birlikte ortaya çıkan yeni insan tipi, var olan toplumsal sınıfın sınırlarının dışına çıkmak için bir arayış içine girer. İnsanın parçalanmışlığını, bu parçalanmışlığın içinde kendisini bulma arayışını en iyi anlatan ise yolculuk teması olur. Özellikle XVIII. yüzyıl yazarlarının yolculuğu, bir kaçış, arayış olarak görmeleri rastlantı değildir.

Aydınlanma döneminin en etkili ismi olan, *Zadig, Micromégas, Candide* adlı ünlü yapıtların yaratıcısı Voltaire, yapıtlarında mutluluk arayışıyla dolu yolculukları anlatır. Yolculuklar aracılığıyla kötülüğün yüzünü sergiler. Ona göre kötülük, insanın aklını kullanamamasından doğan bir felakettir. Voltaire, gerek felsefi gerek dini sorularla kötülüğün kaynağıyla ilgili nedenleri gün ışığına çıkararak, okuru aydınlatmak ister.

“Voltaire’in Zadig, Micromégas, Candide adlı yapıtlarında yolculuğun işlevi” başlıklı bu çalışmada amaçlanan, öncelikle Voltaire’in temel düşüncelerinden yola çıkarak, yolculuklar boyunca karşılaşılan kötülüğün nedenlerini, çeşitliliğini, nasıl engellenmesi gerektiğini örneklerle yansıtmaktır. Kötülük sorunu bu amaç doğrultusunda genel hatlarıyla incelenmiştir.

Voltaire'de yolculuk düşüncesinin oluşma nedenleri konusunda, geçmişten bu yana yapılan bazı yolculuk örnekleriyle, Voltaire dışındaki yazarların, düşünürlerin arayışları, onları bu arayışa sürükleyen nedenler ele alınmıştır. Farklı toplumları, yolculuk konusunu ele alan yazarları ve onların yapıtlarını inceleyen Voltaire'de kötülük sorununa değinirken, onun dini inançlarına da zaman zaman başvurma gereği duyulmuştur. Deizm düşüncesini benimseyen Voltaire'de bu inancın oluşmasında okuduğu yazarların, düşünürlerin etkisi büyüktür. İlk olarak iyimserliği benimseyen Voltaire'in daha sonra bu düşünceden kopmasında, toplumun gerek dini gerek siyasi kurumları tarafından haksız yere zorluklara sürüklenmesinin, deneyimlerinin, gördüklerinin ve bunun yanı sıra incelediği diğer yazarlarla düşünürlerin etkisi büyüktür.

Yapıtlarında, bitmek tükenmek bilmeyen kötülüğün çeşitli yüzlerini gösterir. İnsan ne kadar sonsuz mutluluğa ulaşmak istese de, sık sık mutsuzluk, umutsuzluk ve kötülükle karşılaşır. Voltaire, kötülüğün vahşi yönünü sergiler. İnsanların yeryüzünde çektiği acıların, sıkıntıların ayrıntılı bir betimlemesini yapar.

Kötülük, Voltaire'in yapıtlarının temel konusudur. İyiliğin olduğu kadar kötülüğün de insanın davranışlarından kaynaklandığını savunur. Bu süregelen kötülüklerin nedenini yapıtlarında, insanların akıl, hoşgörü ve erdem sahibi olmamalarına bağlar. Devleti yönetenleri, insanları kandırmak için dini araç olarak kullananları, insanların uğradıkları haksızlıkları ve işkenceleri tüm gerçekliğiyle gözler önüne sererek, insanların buldukları tabloya dışardan bakmaları için uğraşır.

İlk yıllar iyimserliği benimseyen Voltaire, kendi yaşamında karşılaştığı doğadan ya da insandan gelen kötülüklerden sonra var olan dünyaların en iyisinde yaşamadığımızı anlar. Düşüncelerinin, duygularının gerçekliği, onu çevreleyen insanlarla çatışma yaşamasına, bundan dolayı yaşamı, dini ve insanı sorgulamasına neden olur.

Aynı ya da karşıt düşüncelerde olduğu yazarları, düşünürleri inceledikten sonra, var olan dünyanın insanın mutlu olması için uygun olmadığını, kötülüklerin insandan geldiğini, insanın mutluluğa ancak aklını kullanarak ulaşabileceğini hem kendi yaşamında verdiği savaşımla hem de yapıtlarıyla anlatmak ister.

Voltaire, insanlığın körü körüne benimsediği inançları, gözlerinin önünde yaşanan acıklı durumu görmemelerini etkili bir dille anlatır. Yaşamın devam edebilmesi için insanın aklını kullanarak hareket etmesi gerektiğini her fırsatta vurgular. Bağnaz, hoşgörüsüz bir toplumun asla mutluluğu yakalayamayacağını, iyiliğin de kötülüğün de insanın tutumuyla, anlayışıyla ilgili olduğunu düşünür. Yaşamdaki kötülüklerin, felaketlerin Tanrı'dan geldiğini kabul etmez. Akılcı, gerçekçi yaklaşımıyla kötülük kavramını dini değil, toplumsal açıdan ele alır.

Onun düşüncelerinin oluşumu gerek kendi yaşamında gerekse yapıtlarındaki kahramanlarında yolculukla şekil bulur. Mutluluk arayışını düşsel ya da gerçek yolculuklarla sürdürür. Ancak yozlaşmış toplum, onu bu iyimser düşüncelerden soyutlayarak, insanların maddeleştiği bir toplumun içine iter. Bir umut ışığı olarak

yolculuklar sayesinde mutlu toplumu bulacağını düşünürken, böylesine bilinçsiz, kötülüklerle dolu bir toplumda mutluluk arayışının dahi saçma olduğuna dikkat çeker.

Voltaire, insanı üstü kapalı bir biçimde eleştirerek, akıldan uzak davranışlarına ya da inançlarına alaycı üslubuyla tepki gösterir. Bu tepkisi aynı zamanda aklın öncülüğünü kabul etmeyen, kötülüklerin nedenini dine bağlayan yazarlar ve düşünürler için de geçerlidir. Asıl amaç, insanları gelenekselleşmiş düşüncelerden kurtarıp, aklın, bilincin öncülüğünü benimseyen aydın bir toplum yaratmaktır. Ona göre, Tanrı sadece evreni yaratmış daha sonrasına karışmamıştır. Bundan dolayı, kötülük sorununun dini açıdan ele alınmasının saçmalığını her fırsatta dile getirir.

Yolculuğu, yeryüzünde insanın başına gelen felâketleri yansıtmak için araç olarak kullanan, Voltaire'e göre insanın bağınazlıktan, hoşgörüsüzlükten kurtulmasının tek yolu vardır. O da çalışmaktır. *Candide* adlı yapıtın sonunda insanlara çok önemli bir ileti gönderir Voltaire. Çalışmanın öneminden söz ederek "Çalışmak bizi şu üç büyük beladan kurtarır: Can sıkıntısı, kötü alışkanlıklar ve yoksulluk" sözüyle aslında düşüncelerinin sonunda ulaştığı gerçeği yansıtır. Gerçek yaşamında da çalışmanın insan yaşamı için zorunlu olduğunu savunur. "Herkes kendi bahçesini" eksin tümcesiyle ancak üreten insanın mutluluğu yakalayabileceğini düşünür.

Çalışmanın insanın kendi varlığını kanıtlaması, aklını kullanarak hareket etmesi, özgürlüğünü elde etmesi açısından en etkili yol olduğunu söyler. Yapıtlarında da

yıllarca savaşımını verdiği, onu ikileme düşüren iyilik- kötülük tartışmasının sonunda insanın aklını kullanarak önce bireysel özgürlüğünü elde etmesi gerektiğini, bunun için de çalışarak, üreterek hem kendine hem de yaşadığı topluma faydalı olabileceğini belirtir.

Sonuç olarak Voltaire, yıllarca kötülükle, insanı geriye götüren geleneksel düşüncelerle savaşan XVIII. yüzyılın önde gelen yazarları ve düşünürleri arasında yer almayı başarır. Bağnazlığın pençesinde kendisine ve toplumuna yabancılaşmış insanların, ussal düşünceyi benimseyerek kötülüklerden uzak kalabileceklerini anlatmak ister. Halkın onayının alındığı, insanların birbirlerine karşı çıkar gözetmeksizin saygı gösterdiği, hoşgörünün, anlayışın, erdemin olduğu bir dünya yaratmak amacıyla yapıtlarını ortaya koyar. Gerçek ya da düşsel yolculuklarda arka arkaya yaşanan felaketlerin rastlantı olmadığını, bunun insanın bilinçsizliğinden kaynaklandığını her fırsatta vurgular. Yaşadığı toplumu bilinçlendirmek, daha yaşanabilir bir toplum yaratma isteğiyle bütün yaşamı boyunca kötülüklerle, hoşgörüsüz insanlara savaş açan Voltaire, düşünceleriyle kendi toplumuna faydalı olduğu gibi günümüz toplumunda da etkisini sürdüren bir yazardır. Özgür düşüncenin temsilcisi olan Voltaire “söylediklerinizin hiçbirine katılmıyorum fakat düşüncelerinizi söyleme özgürlüğünüzü ölene kadar savunacağım” sözüyle de modern toplumlarda öncü isimler arasında yer alacağını, bu özgürlükçü yaklaşımıyla belli etmiştir.

ÖZET

Bu araştırmada, yüzyıla adını veren ünlü yazar ve düşünür Voltaire'in *Zadig*, *Micromégas* ve *Candide* adlı yapıtlarında yolculuğun işlevini anlatmaya çalıştık. Voltaire, mutluluk arayışıyla gerçekleştirdiği yolculuklar boyunca kötülüğün yüzünü tüm gerçekliğiyle yapıtlarında yansıtır. Bütün yapıtlarında bitmek bilmeyen kötülüğün nedenlerini ve sonuçlarını alaycı biçimiyle anlatarak, bağnazlığın, hoşgörüsüzlüğün insanı nasıl maddeleştirdiğini vurgular. Voltaire, söz konusu yapıtlarda kendi yaşamından yola çıkarak kendi toplumunun bağnazlığını, bu bağnazlığın nedeni olarak da insanın aklını kullanmamasını gösterir.

Dini temellere dayandırılan kötülük sorununun tamamen insandan kaynaklandığını; aklın, bilincin öncülüğünde insanın mutluluğa ulaşabileceğini söyler. İdeal toplum ve mutluluk arayışıyla geöen yolculuklar boyunca, bazen kötülüğün her türlü yüzünü göstererek yozlaşmış bir toplumu betimlerken bazen de düşsel dünyalar yaratarak mutluluğun aslında insana çok uzak olmadığını anlatır.

Leibniz'in savunduğu gibi var olan dünyaların en iyisinde yaşamadığımızı acı örneklerle açıklar. İnsanın akıl almaz vurdumduymazlığı, acımasızlığı, bilinçsizliği sonunda kötülüklerin ortaya çıkması sorunundan yola çıkarak özgürlükçü düşüncelerini insanlara yansıtmak ister. İdeal toplum için genel mutluluğa ulaşmak gerektiğini, bunun akıl sahibi, bilinçli insanlar sayesinde olacağını vurgular. Hoşgörünün, erdemin ve bilginin olduğu yerde kötülüklerin susturulacağını, kötülüklerle dolu korkunç manzaraların yerini, yaşanabilir bir topluma bırakacağını dile getirir.

Özgürlükçü düşüncesiyle, bireyin mutluluğuna engel olan her türlü nedene karşı yıllarca savaşım veren Voltaire, çalışmamızın asıl kaynağı olan *Zadig*, *Micromégas*, *Candide* adlı yapıtlarında, aklın öncülüğünü savunarak, kötülüğü yok etmede en etkili silah olarak insan aklını görür. Mutluluk arayışıyla gerçekleştirilen yolculuklar bilinmeyenden bilinene doğru ussal bir geçiş sağlar.

RESUME

Dans ce présent travail, nous avons essayé d'étudier la fonction du voyage chez *Zadig*, *Micromégas et Candide* de Voltaire qui est considéré comme grand philosophe du siècle des lumières. Au XVIIIème siècle, les souvenirs du voyage influencent évidemment les auteurs de fiction et d'autre part la fonction de voyage dans les romans devient ainsi philosophique et didactique. On peut dire que les contes voltairiens sont essentiellement des récits de voyages. Les histoires de voyage de Voltaire, à la recherche du bonheur, nous en remarquent quelques-uns tels que le fanatisme et l'intolérance de la société. Il critique toujours les vices de la société d'une manière ironique et surtout le fanatisme qui évoque les guerres civiles, les injustices. D'après lui, les hommes sont naturellement libres et égaux. Dans ses récits philosophiques, il est possible de voir des traces autobiographiques. Ses personnages qui apparaissent chacun comme un porte-parole de l'auteur symbolisent une caractéristique de l'homme. Les anti-héros voltairiens sont toujours dans un conflit contre le mal et nous constatons que la source du mal est cachée dans l'existence de l'être humain.

Le mal est au centre de tout dans les contes voltairiens. Il a plusieurs visages, ce sont des orages, des tremblements de terre, des maladies et il y a le mal créé par l'homme lui-même comme les injustices sociales, les guerres, l'esclavage. Selon Voltaire, les religions sont des causes secondaires dans la formation des vices sociaux. Le bonheur de l'être humain sera obtenu grâce à l'intelligence et à la conscience. Les récits de voyage chez Voltaire nous montrent la corruption dans la société réelle mais en même temps le salut de l'être humain.

Voltaire met l'accent particulièrement sur les comportements politiques, religieux et philosophiques. De l'ensemble de ces ouvrages, on peut dégager ses idées sur la religion, la morale et la politique. Voltaire, réussi à frayer la voie à tous les travaux ultérieurs sur l'humanisme, a écrit pour une société idéale purifiée de tous les vices. Les œuvres intitulées *Zadig*, *Micromégas* et *Candide* de Voltaire sont justement des manuels pour mieux comprendre le sens du mal à travers les voyages.

KAYNAKÇA

1. VOLTAIRE'İN İNCELENEN YAPITLARI

VOLTAIRE. **Zadig ya da Yazgı** , Çev.: Turhan Ilgaz, İmge Dağıtım, Ankara, 2007

VOLTAIRE. **Zadig Bir Şark Masalı**, Çev.: Metin Karabaşoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999

VOLTAIRE. **Micromégas**, Çev.: Hasan Fehmi Nemli, Dost Yayınları, Ankara, 2002

VOLTAIRE. **Candide**, Çev.: Murat Can, Bahar Yayınları, İstanbul, 2005

VOLTAIRE. **Candide ya da İyimserlik**, Çev.: Server Tanilli, Adam Yayıncılık, İstanbul, 2000

VOLTAIRE. **Candide ya da İyimserlik**, Çev.: Nahid Sırrı Örik, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2001

VOLTAIRE. **Öyküler Zadig, Micromegas, Cossi- Sancta, Eflatun'un Düşü**, Çev.: Hasan Fehmi Nemli, Ankara, 2002

VOLTAIRE. **Felsefe Sözlüğü**, Çev.: Lütfi Ay, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943

VOLTAIRE. **Felsefe Sözlüğü**, Çev.: Lütfi Ay, M.E.B Yayınları, İstanbul, 2001

VOLTAIRE. **Feylesofça Konuşmalar ve Fıkralar I-II**, Çev.: Fehmi Baldas, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1949

VOLTAIRE. **Sadık-Safdil**, Çev.: Bekir Karaoğlu, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1998

VOLTAIRE. **Hikayeler**, Çev.: Fehmi Baldas, M.E.B. Yayınları, Ankara, 2001

VOLTAIRE. **Seçmeler**, Çev.: Selahaddin Küçük, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975

VOLTAIRE. **Candide ou l'Optimisme**, Paris, Hachette, 1976

VOLTAIRE. **Zadig ou la Destinée**, Paris, Didier, 1969

VOLTAIRE. **Eléments de la Philosophie de Newton**, Voltaire Foundation,1992

VOLTAIRE. **Micromégas**, Le Livre de Poche, Paris,2000

2.KİTAPLAR

AFANASİEV, V. **Felsefenin İlkeleri**, Çev.: Nadiye Çobanoğlu, Yar Yayınları, İstanbul, 1974

ALPLAÇIN, Oğuz. **Fransız Zekâsının Bayrağı Voltaire**, Yalçın Yayınları, Ankara, 1946

ALTHUSSER, Louis. **Montesquieu-Siyaset ve Tarih**, Çev.: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005

ARISTOTELES. **Nikomachische Ethik**, Çev.: Annemarie Pieper, Stuttgart, 1998

ASILTÜRK, Baki. **Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler**, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish, Volume 4/1, 2009

BACON, Francis. **Yeni Atlantis**, Çev.: Cenk Saraçoğlu , Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul, 2006

BAKHTIN, Mikhail. **Karnavaldan Romana Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar**, Çev.: Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İst. 2001

BATUR, Enis. **Avrupa Güneşinin Doğduğu Yer**, Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş. İstanbul, 2001

BOYCE, Mary. **Zerdüşter: Onların Dini İnançları ve Uygulamaları**, ed.Hinnels John, İstanbul,1986

BOZKURT, Nejat. **Eleştiri ve Aydınlanma**, Say Yayıncılık, Ankara, 1994

BURNIN, Tülin. **Tartışılan Modernlik**, YKY,İstanbul, 2003

CAMUS, Albert. **Defterler I**, Çev. Ümir Moran Altan,İthaki Yayınları, İstanbul,2003

CEVİZCİ, Ahmet. **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002

CHARDIN, Jean. **Voyage en Perse et Autres Lieux de l'Orient**, *Editeur: Gérard Monfort*, Société Bibliophile, Paris, 2007

CIHANGİR, Mehmet. **Tabiat Kanunları**, M.E.B, Ankara, 1946

COPLESTON, Frederick . **Felsefe Tarihi**, Çev., Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1989

ÇETİN, İsmail. **John Locke'da Tanrı Anlayışı**, Vadi Yayınları, Ankara, 1995

DEFOE, Daniel. **Robinson Crusoe**, Çev.: Akşit Göktürk,YKY,İstanbul,1997

DELEUZE, Gilles. **Leibniz Üzerine Beş Ders**, Çev.: Ulus Baker, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006

DEMİR, Remzi. **Türk Aydınlanması ve Voltaire:Geleneksel Düşünceden Kopuş**, Doruk Yayınları,Ankara,1999

DESCARTES, René. **Felsefenin İlkeleri**, Çev.: Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul, 1995

DESCARTES. **İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar**, Çev.: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1998

DESCARTES. **Ahlâk Üzerine Mektuplar**, Çev.: Mehmet Karasan, M.E.B., Ankara , 1960

- DESCARTES. **Aklın İdaresi İçin Kurallar**, Çev.: Mehmet Karasan, Ankara,1962
- DESCARTES. **İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar**, Çev.: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1998
- DURANT, Will. **Felsefe Kılavuzu** ,Çev.: Ender Gürol, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973
- EFLATUN. **Timaios**, Çev. Erol Güney, Lütfi Ay, MEB, İstanbul, 1989
- EFLATUN. **Yasalar I**, Çev.: Candan Şentuna- Saffet Babür, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1992
- F.F. BRUCE, **The Canon of Scripture**, *Downers Grove*, InterVarsity Press, 1988
- FREIRE, Paulo. **Ezilenlerin Pedagojisi**, Çev.: Dilek Hattatoğlu, Erol özbek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul,2003
- FUAD, Besir. **Voltaire**, Babil Yayınları, Erzurum, 2003.
- GALBARITH, J. **The Nature Of Mass Povert**, Harvard University Press, London, England, 1979
- GALLAND, Antoine. **Bin Bir Gece Masalları**, Elips Yayınevi, Ankara, 2007
- GHAİ, Draham. **Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Sosyal Demokrasi**, Çev.: İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995
- GOLDMAN, Lucien. **Aydınlanma Felsefesi**, Çev.: Emre Arslan, Doruk Yayıncılık, Ankara,1989
- HANÇERLİOĞLU, Orhan. **Dünya Düşünce Tarihi**, Remzi Kitabevi, Ankara,1995
- HUME. **Dialogues Concerning Natural Religion**, edu. Hafner Pres. A. Division of macmillan publishing Co. New York, 1948

KARASAN, Mehmet. **Descartes, Tabiat Işığı İle Hakikati Arama İçinde**, ev.: Mehmet Karasan, Ankara, 1959

KAYA, Yalçın. **Aydınlanma ağı ve Felsefesi**, Tıglat Matbaacılık, İstanbul, 2000

KİTABI MUKADDES, **Eski ve Yeni Ahit**, Ohan Matbaacılık, İstanbul, 2000

KUZNETSOV, Vitaly. **Hegel ve Aydınlanma Yüzyılı**, ev.: Hüsen Portakal, Cem Yayınları, İstanbul, 2002

LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. **Théodicée Denemeleri-İmanla Aklın Uygunluđu Üzerine Konuşma**, ev.: Hüseyin Batu, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1946

LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. **Monadoloji**, ev.: Oğun Ürek, Biblos Yayınları, İstanbul, 2002

LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. **Metafizik Üzerine Konuşma**, ev.: Afşar Timuçin, İstanbul, 1999

LOCKE, John .**Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler**, ev.: İsmail etin, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999

LOCKE, John. **Hoşgörü Üstüne Bir Mektup**, ev.: Melih Yürüsen, Liberte Yayınları, Ankara, 1998

LOCKE, John. **İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme**, ev.: Vehbi Hacıkadiroğlu, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1992

LOCKE, John. **Two Treatises Of Governement**, Ed. Thomas I. COOK, Hafner Press Company, New York, 1947

MARDRUS, Joseph Charles. **Mille Nuits et une nuit**, ev.: Alim Şerif Onaran, YKY, İstanbul, 2001

MAUROIS, André. **Voltaire**, Kastas Yayınları, İstanbul, 2001

MERİÇ, Cemil. **Bu Ülke**, Sena Yayınları, İstanbul, 2010

MONTESQUIEU. **İran Mektupları**, Çev.: Dr. Muhiddin Göklü, Anka Yayınları, 2003

MORE, Thomas. **Ütopya**, Çev.: İlhan Erşanlı, Alter Yayınları, Ankara, 2009

MORNET, Daniel. **Fransız Edebiyatı Tarihi**, Çev.: Nevin Yürür, İstanbul, 1946

NATHAN, Jacques. **Encyclopédie de la Littérature Française**, Çev.: Lütfi Ay,1953

NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm. **Böyle Söyledi Zerdüşt**, Çev.: Mustafa Tüzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2006

NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm. **İnsanca, Pek İnsanca (Özgür Tinliler İçin Bir Kitap)**, Çev.: Mustafa Tüzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003

PASCAL, Blaise. **Düşünceler**, Çev.: Metin Karabaşoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1996

POPE, Alexander. **Selected Poetry**, Oxford University Press, 2008

PROPP, Vladimir. **Masalların Yapısı ve İncelenmesi**, Çev.: Hüseyin Gümüş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1987

PROUST, Marcel. **Kayıp Zamanın İzinde**, Çev.: Roza Hakmen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,2001

RABELAIS, François. **Gargantua**, Çev.: Sabahattin Eyuboğlu, Kültür Yayınları, İstanbul, 2000

ROSS, MacDonald. **Leibniz**, Çev.: Cemal Atila, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2002

RUSSELL, Bertrand. **Sorgulayan Denemeler**, Çev.: Nermin Arık, Tübitak Yayınları, İstanbul, 2003

SCHOPENHAUER, Arthur. **Seçkinlik ve Sıradanlık Üzerine**, Çev.: Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, İstanbul, 2007

SEN, Amartya. **Elements of a Theory of Human Rights, Philosophy and Public Affairs**, Fall, Research Library Core, 2004

SOULEN, Richard N. & SOULEN R. Kendall. **Handbook of Biblical Criticism**, Westminster John Knox Pres, Kentucky, 2001

SWIFT, Jonathan. **Gülliver'in Gezileri**, Çev.: İrfan Erbaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993

ŞEVKİ, Abdullah. **Edebiyat ve Yorum**, Havuz Yayınları, İstanbul, 2009, s. 52

TANILLI, Server. **Voltaire ve Aydınlanma**, Adam Yayınları, İstanbul, 1994

TAVERNIER, Jean-Baptiste. **Travels in India**, Cilt II, 1989

THEVENOT, Jean. **İstanbul ve Türkiye**, Çev.: Reşad Ekrem Koçu, Çığır Kitabevi, İstanbul, 1939

TOURNEFORT, Joseph. **Tournefort Seyahatnamesi**, Edi. Stefanos Yerasimos, Çev.: Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005

WEİSCHHEDEL, Wilhelm. **Felsefenin Arka Merdiveni**, Çev.: Sedat Ümran, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993

3.MAKALELER

AKSOY, Ekrem. **İki Voltaire: François-Marie Arouet ve Tournay Kontu**, Frankofoni 7, Ankara, 1995

ASILTÜRK, Baki. **Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler**, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish, Volume 4/1, 2009

BULUT, Yücel. **Oryantalizm, Seyyahlar ve Batı'nın Doğu İmgesi**, Din ve Hayat Dergisi, Sayı 7, İstanbul, 2009

ER, Ayten. **Zadig ya da Yazgı'da Evrensel Bir Sorun: Mutsuzluk-Mutluluk İkilemi**, Araştırma Dergisi, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Yayınları, Sayı 23, 1996

ERLAT, Jale. **XVIII. yüzyıl Fransız yazınında felsefi öykü ve Voltaire**, Düşler ve Öyküler, Sayı 7, Haziran 1998, s. 118-125

İNAL, Tanju. **Polisiye Romanın Öncüleri: Sofokles ve Voltaire**, Frankofoni Dergisi, Sayı: 7, Ankara, 1995

İŞLER, Ertuğrul. **Voltaire ve Rousseau Etrafında Aydınlanma Çağı Fransız Yazını'na Bir Bakış**, PAÜ. Eğitim Fak. Dergisi, Sayı 5, 1999

KAYA, Erol. **Voltaire'ci Düşüncenin Temelleri**, Frankofoni Dergisi, Ankara, 1995

KORAY, Meryem. **Büyüyen Yoksulluk- Yoksunluk Sorunu ve Sosyal Hakların Sınırları**, İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 42, 2010

MENEMENCİOĞLU, Kemal. **Velikovksy'e Göre Musa ve Firavunun Gerçek Hikâyesi**, Consensus Dergisi, 2006

NORMAN, Friedman. **Romanda Görüş Açısı**, Çağdaş Eleştiri, Sayı 7, 1982

ONAY, Gülüm. **Yolculuk ve İnisiyasyon**, Gnoxis, 2009

TAYFUR, Kemal. **Fransa 'ya Yaklaşmak**, Atlas Dergisi, Sayı:163, 2006

TEPEBAŞILI, Fatih. **Alman Edebiyatı'nda Romantik bir Yolculuk**, Edebiyat yazıları, Hece Yayınları, Ankara,2005 s.106

TORREY, Norman L. **Voltaire, The Encyclopedia of Philosophy**, ed.P.Edwards, NewYork, MacMillan Comp. Vol. 7. 1972

YASİN, Mehmet. **Bir Zamanlar İstanbul**, Hürriyet, 2005

YENİŞEHİRLİOĞLU, Şahin. **Voltaire ve Ötesi**, Frankofoni Dergisi, Cilt 7, Ankara, 1995

4. TEZLER

AKTEL, Ebru. **Descartes'ın Bilgi Kuramı**, Y. L. Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, 2006

AYDIN, Ömer. **Voltaire'in Din Anlayışı ve Türk Düşünce Dünyası Üzerindeki Etkileri**, Y. L. Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2006

BUDAK, Buryak. **Descartes ve Öncesinde Özne ve Öznellik Kavramları Üzerine Bir İnceleme**, Y. L. Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2010

DEMİR, Nurmelek. **İkinci Dünya Savaşı Sonrası Fransız Romanında Egzotizm**, Doktora Tezi, Ankara,1998

TÜRKKUŞU, Metin. **La Critique de la religion et le bonheur de l'homme chez Voltaire**, Y.L. Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana, Eylül 2006

YILDIRIMER, Şeniz. **Dekart Felsefesinde Bilginin Kaynağı ve Değeri Sorunu**, Y.L. Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2009